

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**1990 SONRASI SOSYO-EKONOMİK GELİŞİM SÜRECİNDE
SURİYE**

Yüksek Lisans Tezi

NİLÜFER TUNALI

İSTANBUL –2005

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**1990 SONRASI SOSYO-EKONOMİK GELİŞİM
SÜRECİNDE SURİYE**

Yüksek Lisans Tezi

NİLÜFER TUNALI

Danışman: Doç. Dr. Gülfettin ÇELİK

İSTANBUL -2005

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ.....	V
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	VII
EKLER LİSTESİ	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

COĞRAFI YAPI VE SİYASİ TARİH 4

I. Jeopolitik Konum.....	5
II. Coğrafya ve İklim.....	6
III. Siyasi Tarih	7

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK YAPI

I. Ekonomik Yapıyı Belirleyici Faktörler.....	14
A. Ekonomik Altyapı	24
1. Siyasal Altyapı	24
a. Yasama.....	27
b. Yürütme.....	28
c. Yargı	29
2. Sosyal Altyapı.....	30
a. Nüfusun Yapısı.....	30
(1)Miktar	30
(2) Yerleşim.....	34
(3) Eğitim Durumu	36
(4) Sağlık Durumu	38
(5) İşgücü Yapısı.....	39
(6) Dini ve Etnik Yapı	43
b. Sosyal Grup İlişkileri	48

3. Doğal Kaynaklar	54
a. Petrol.....	54
b. Doğal gaz.....	58
c. Elektrik.....	61
d. Diğer Madenler	62
II. Uygulanan Ekonomik Politikalar.....	64
A.Mali Politikalar	64
1. Para Politikası	64
2. Finansal Hizmetler ve Bankacılık	65
3. Yatırım Politikası ve Yabancı Sermaye.....	68
B. Reform Politikaları.....	70
III. Ekonomik Sektörler.....	73
A.Tarım ve Hayvancılık	73
1. Genel Olarak Tarım ve Hayvancılık	73
2. Toprakların Kullanımı, Sulama ve Yatırım.....	78
3. Hububat.....	80
a.Buğday	80
b. Arpa	81
4. Pamuk	81
5. Meyve ve Sebze	82
6. Hayvancılık.....	85
B. Sanayi	85
1. Genel Olarak Sanayinin Durumu.....	85
2. Turizm.....	91
3. İmalat Sanayi.....	93
4. Altyapı ve İnşaat	96
5.Telekomünikasyon.....	98

C. Dış Ticaret.....	99
1. Genel Olarak Dış Ticaret.....	99
2. Dış Ticaret Rejimindeki Son Gelişmeler.....	102
3. Yapılan Anlaşmalar.....	103
4. İhracat.....	105
a.İhracat Politikası ve Ana Madde Grupları İtibariyle İhracat...	105
b.Başlıca Ülkeler İtibarıyla İhracat	108
5. İthalat.....	111
a.Ana Madde Grupları İtibarıyla İthalat.....	111
b. Suriye'nin İthalat Politikası.....	115
c. Başlıca Ülkeler İtibarıyla İthalat	116
IV. Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi	118
A. Makro Ekonomik Göstergeler.....	118
1. GSYİH ve Ekonomik Büyüme.....	118
2. Enflasyon.....	119
3. Ödemeler Dengesi.....	121
4. Bütçe.....	122
5. Dış Borçlar.....	126
B. Gelişme Ölçütleri ve Suriye	128
1. İnsani Kalkınma İndeksi ve Suriye	128
2. Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Düzeyi	131

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-SURİYE ARAP CUMHURİYETİ EKONOMİK İLİŞKİLERİ

I. Türkiye – Suriye İlişkilerinde Belirleyici Faktörler.....	136
A. Terör Faktörü.....	138

B. Su Faktörü.....	139
1. Türkiye ve Suriye'nin Su Potansiyelleri ve Karşılıklı Tezleri.....	141
2. Asi Nehri	143
3. Fırat Nehri.....	143
4. Dicle Nehri	144
C. Karşılıklı Yarar Faktörü.....	145
II. Türkiye- Suriye Arap Cumhuriyeti Ekonomik İlişkileri	146
A. Suriye'ye Türkiye'den Yapılan İhracat	147
B. Suriye'den Türkiye'ye Yapılan İthalat	153
C. İki Ülke Arasındaki Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi	158
D. Türkiye-Suriye Sınır Ticareti.....	160
E. İki Ülke Arasında Ulaşım.....	161
F. İki Ülke Arasındaki Enerji İşbirliği.....	163
G. Turizm.....	164
H. Sınai İlişkiler.....	165
I. Karşılıklı İşbirliğini Geliştirme ve Tanıtım Faaliyetleri.....	166
SONUÇ.....	168
KAYNAKÇA	176
EKLER.....	.182

TABLolar LİSTESİ

- Tablo 1: Suriye’de Gayri Safi Yurtiçi Hasıla’ nın Sektörel Dağılımı (2003)
- Tablo 2: Suriye’nin Temel Ekonomik Göstergeleri(1994-2003)
- Tablo 3: Suriye Halk Konseyi Sandalye Dağılımı
- Tablo 4: Suriye Nüfusu ve Doğal Nüfus Artış Oranı (1990-2003)
- Tablo 5: Suriye’de Yaş Dilimlerine Göre Nüfus Dağılımı (2000, 2002)
- Tablo 6: Suriye’de Toplam Kadın ve Erkek Nüfusu (milyon)
- Tablo 7: Suriye’de Aktif Nüfustaki Kadın ve Erkek Oranı
- Tablo 8: Suriye’de Nüfusun Coğrafi Dağılımı (2002)
- Tablo 9: Suriye’de Kır ve Kent Nüfus Oranı (1980-2003)
- Tablo 10: Suriye’de Okur-Yazarlık Oranı
- Tablo 11: Suriye’de Temel Sağlık İstatistikleri (1997-2001)
- Tablo 12: Suriye’de İşsizlik Oranları (%)
- Tablo 13: Suriye’de Aktif Nüfusun Dağılımı (%)
- Tablo 14: Suriye’de Ekonomik Aktiviteye Göre İşgücü Dağılımı (2001, %)
- Tablo 15: Bazı Temel Enerji Göstergeleri
- Tablo 16: Suriye’nin Petrol Üretimiyle İlgili İstatistikler
- Tablo 17: Doğalgaz Boru Hatlarının Günlük ve Yıllık Kapasiteleri (milyon m³)
- Tablo 18: Kullanım Alanına Göre Doğalgaz Dağılımı- Tüketimi (1991-2000 milyon m³)
- Tablo 19: Elektrik Üretim ve Tüketimi (1998)
- Tablo 20: Suriye’nin Topraklarının Kullanılabilirlik Oranı (%)
- Tablo 21: Suriye’nin Bitkisel Üretimi (1000 ton)
- Tablo 22: Yıllar İtibariyle Pamuk Üretimi (‘ 000 ton)
- Tablo 23: Suriye’nin Canlı Hayvan Üretimi (baş)
- Tablo 24: Başlıca Hayvansal Ürünlerin Üretim Durumu (ton)
- Tablo 25: Sanayideki Yatırımlar (Değer: 1000 Suriye Lirası)
- Tablo 26: Sanayideki Üretim (milyon SL, cari fiyatlarla)
- Tablo 27: Suriye’ye Giriş Yapan Turistler
- Tablo 28: Suriye İmalat Sanayi Üretim Endeksi (2000=100)
- Tablo 29: Karayolları ve Demiryolları Uzunluğu (Km)
- Tablo 30: Suriye’nin Yıllar İtibariyle Dış Ticareti (FOB-milyon \$)

- Tablo 31: Seneler İtibariyle Suriye'nin İhracatı
- Tablo 32: Başlıca İhraç Ürünlerinin Toplam İhracat İçindeki Payları
- Tablo 33: Başlıca Maddelere Göre Suriye'nin İhracatı
- Tablo 34: Ülke Gruplarına Göre İhracat
- Tablo 35: Yıllar İçinde Suriye'nin Başlıca İhracat Partnerleri
- Tablo 36: Suriye'nin Başlıca İhracat Partnerleri (2002 yılı)
- Tablo 37: Seneler İtibariyle Suriye'nin İthalatı
- Tablo 38: Başlıca İthalat Ürünlerinin Toplam İthalat İçindeki Payları
- Tablo 39: Başlıca Maddelere Göre Suriye'nin İthalatı (2000)
- Tablo 40: Suriye'nin Ülke Gruplarına Göre İthalatı
- Tablo 41: Suriye'nin 2002 yılında İthalat Yaptığı Başlıca Ülkeler
- Tablo 42: Enflasyon Oranları (Tüketici fiyatlarıyla)
- Tablo 43: Suriye'nin Bütçe Gelir ve Giderleri (2002)
- Tablo 44: İsrail, Türkiye ve Suriye'ye Ait Bazı Sosyo-Ekonomik Göstergeler
- Tablo 45: Hanehalkı Harcamasının Nüfus Dilimleri Bakımından Oranı (%)
- Tablo 46: İllere Göre Yoksulluk Oranı (%) (2003-2004)
- Tablo 47: Türkiye'nin Suriye'ye İhracatı (1000 \$)
- Tablo 48: Türkiye'nin 1996-2004 Arasında Suriye'ye Madde Grupları İtibarıyla İhracatı
- Tablo 49: Suriye'den Yapılan İthalat
- Tablo 50: Suriye'den 1996-2004 Arasında Madde Grupları İtibarıyla Yapılan İthalat
- Tablo 51: Türkiye-Suriye Dış Ticareti (1000 \$)
- Tablo 52: Suriye –Türkiye İkili Ticaretinin Sektörel Dağılımı
- Tablo 53: Türkiye-Suriye Sınır Ticaretine İlişkin Yıllık Rakamlar
- Tablo 54: Türkiye'nin Suriye'den Ham Petrol Alımı
- Tablo 55: Suriye'den Ülkemize Gelen Turist Sayısı

ŞEKİLLER LİSTESİ

Grafik 1 : Suriye ve Diğer Arap Ülkeleri İçin Yoksulluk Oranları

Grafik 2: Bölgelerde Kişi Başına Yurt İçi Hasıla (aylık)

EKLER LİSTESİ

EK 1. Suriye Yatırım Teşvik Mevzuatı (Law: 10)

EK 2 .Türkiye ve Suriye Arasında İmzalanmış Anlaşma ve Protokoller

EK 3. Suriye'nin Üyesi Olduğu Uluslar arası Kuruluşlar

KISALTMALAR LİSTESİ

A.B.D	Amerika Birleşik Devletleri
B.A.E	Birleşik Arap Emirlikleri
CIA	Central Intelligence Agency
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
Çev.	Çeviren
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
İTO	İstanbul Ticaret Odası
Km	Kilometre
SESRTCIC	Statistical Economic and Social Research and Training Centre for Islamic Countries
THY	Türk Hava Yolları
UN / BM	Birleşmiş Milletler
TL	Türk Lirası
DEİK	Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DTM	Dış Ticaret Müsteşarlığı
EIU	Economic Intelligence Unit
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
İGEME	İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi
IMF	Uluslararası Para Fonu
Kwh	Kilovat saat
MW	Megavat
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kakınma Örgütü
OAPEC	Arap Petrol İhracatçısı Ülkeler Örgütü
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
s.	Sayfa
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
v.	Varil
v/g	Varil/gün
IEA	Uluslararası Enerji Ajansı
İÖ	İsadan Önce
M.Ö	Milattan Önce
ESCWA	Economic and Social Commission for Western Asia
m3	Metreküp
MW	Megavat
SL	Suriye Lirası
GSMH	Gayri safi milli hasıla
AB	Avrupa Birliği
Ha	Hektar
FAO	Food and Agriculture Organization
GAFTA	Arap Ülkeleri Serbest Ticaret Bölgesi
m ³ /sn	Metreküp /saniye
KEK	Katma Ekonomik Komisyon

ÖNSÖZ

Suriye'nin 1990 yılı sonrasında yaşadığı sosyo- ekonomik süreci anlamlandırmak beni bu çalışmayı yapmaya iten öncelikli nedendir. Suriye'nin 1990 sonrasında yaşanan küresel süreçle de paralellik gösteren ekonomik reform ve liberalleşme çabalarının konu edildiği bu çalışmada, Türkiye-Suriye ilişkilerinde özellikle de 1998 yılı sonrasında yaşanan gelişmeler de anlatılmaktadır.

Konuyla ilgili Dış Ticaret Müsteşarlığı, İstanbul Ticaret Odası, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, T.C. Şam Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği tarafından hazırlanan yıllara ait çeşitli dokümanlar kullanılmıştır. Yabancı kaynaklarda ise Economist Intelligence Unit'in çeşitli yıllara ait ülke profilleri, nüfus ve demografik yapıyı incelerken Birleşmiş Milletler'in Suriye için hazırladığı incelemeler ve SESRTCIC' in Suriye verilerinden yararlanılmıştır. Çalışmamız 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Suriye'nin konumu, jeopolitik önemi, coğrafyası ve siyasi tarihi üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise Suriye'nin sosyo-ekonomik yapısı incelenmektedir. Bu bölümde Suriye ekonomik yapısını belirleyici faktörler, uygulanan ekonomik politikalar, ekonomik sektörler ve Suriye'nin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi ele alınmaktadır. Son bölümde ise Türkiye –Suriye ekonomik ilişkilerinin bu dönemdeki seyri anlatılmaktadır. Bu çalışmayı sonuçlandırmamda bana yol gösteren değerli hocam Doç Dr. Gülfettin Çelik'e teşekkür eder, çalışmamın konuyla ilgili kişilere faydalı olmasını dilerim.

İstanbul,2005

GİRİŞ

Ortadoğu, jeoekonomik kaynak olarak Dünya’da bilinen petrol rezervlerinin %65’ine sahip, jeokültürel bakımdan da İslam kimliğine sahip ve tek Tanrı’ya inanan dinlerin doğduğu bölgedir. Jeopolitik olarak da Ortadoğu üç kıtayı birleştiren kara ve demiryollarının düğüm noktasıdır, deniz ticaret yolları ve geçitlerinin büyük kısmını kontrol eder. Bu sebeplerle Ortadoğu geçmişte de ve günümüzde de mevcut güç odaklarının menfaat ve çatışma alanı olmuştur ve olmaya devam etmektedir.

Suriye Arap Cumhuriyeti ise gerek jeopolitik, gerek jeoekonomik gerek jeokültürel bakımdan ülkemiz ve Ortadoğu için büyük önem arz etmektedir. Jeopolitik olarak Anadolu yarımadası ile petrol bakımından zengin Basra Körfezi arasında bağlantı bölgesini oluşturmaktadır. Anadolu, Mezopotamya ve Mısır arasındaki ticari ve askeri hareket yollarının kesişme noktasında yer alan Suriye’nin Doğu Akdeniz bölgesindeki hakim konumu jeopolitik bakımdan bu bölgeyi tarih boyunca önemli kılmıştır ve bu bölge Anadolu, Avrupa ve İran ‘dan gelen göçlere sahne olmuştur. Akdeniz havzasında yapılan ticaret bakımından da Suriye’nin ekonomi-politik durumu hep çok önemli olmuştur. Halep, Şam, Lazkiye gibi şehirler ticari yönden hep büyük önem taşımışlardır. Üç dinden ve değişik etnik gruplardan oluşan heterojen toplumsal yapı bu ülkeden Arap alemini etkileyecek fikir akımlarının ortaya çıkmasını ve tüm Ortadoğu’yu etkilemesini sağlamıştır. Suriye, günümüz Ortadoğu’sunun da Mısır, İran ile birlikte ana bölgesel güçlerindendir.

Soğuk Savaş döneminde iki kutuplu yapı içindeki önemli jeopolitik çatışma alanlarından biri olan Ortadoğu, bu dönemin bitişinden en çok etkilenen bölgelerden biri olmuştur. ABD’nin Körfez Çıkarması ve SSCB’nin dağılması ile yeni bir uluslararası düzene geçiş süreci başlamıştır. Bu döneme kadar iki kutuplu dünyada SSCB’nin yanında yer alan Suriye, bu gelişmelerle birlikte yeni bir politika izlemeye başlamıştır. Bu çalışma, Suriye’de 1990’larda başlayıp 2000’li yıllarda devam eden serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde Suriye ekonomisini geçirdiği dönüşüm ayrıca bu yıllarda Türkiye-Suriye ekonomik ilişkilerinin seyrini anlatmayı amaçlamaktadır.

Ortadoğu'daki dengeler ve genel olarak Doğu Akdeniz politikası için önemli olan Türkiye –Suriye ilişkileri son dönemlere kadar hep asgari düzeyde kalmıştır. Her iki ülke de bir diğerinin en uzun kara sınırına sahip olmasına, Türkiye Suriye'nin kuzey ve batıya, Suriye'de Türkiye'nin güneye ve Arap dünyasına açılan kapısı olmasına rağmen ekonomik ilişkilerimizde varolan karşılıklı potansiyel kullanılmamıştır. Jeopolitik konum, ticaret, ulaşım gibi ekonomik alanlardaki potansiyel göz önüne alındığında ilişkiler olabileceği düzeyin çok altında seyretmiştir. Burada çift kutuplu dünyada Türkiye ve Suriye'nin iki ayrı kutupta yer alması da ilişkileri etkileyen faktörlerden biridir.

İkili ilişkiler açısından baktığımızda 1998'de çatışmanın eşiğine gelen iki ülkede bu tarih yeni bir dönemin başlangıcı da olmuştur. İmzalanan Adana Mutabakatı ile Suriye'nin terör örgütü PKK'nın liderini ülkesinden çıkarmayı tercih etmesi sonrasında siyasi ve ekonomik ilişkilerin ivme kazandığını görmekteyiz. Suriye 1990'larda ekonomik ve siyasi bir değişim sürecine girmiş ve 2000'lerde Beşar Esad'ın başa geçmesiyle bu ekonomik reform ve liberalleşme süreci hızlanarak devam etmiştir. Bunun Türkiye-Suriye ekonomik ilişkilerine de olumlu yansımaları olmuştur. Bu çalışma ile bu ilişkilerin bu döneme kadar potansiyelinin oldukça altında seyretmesi, altındaki siyasi ve ekonomik sebepleri ve bu dönem sonrasında ilişkilerin hangi yönde geliştiği ortaya konmaya çalışılacaktır.

Özel jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel konumu sebebiyle Ortadoğu, ABD, AB, Rusya, Çin, Japonya gibi küresel güçlerin ulusal stratejilerinin çatışma alanıdır. Hepsinin hakimiyet kurmak istedikleri ve çıkar alanı olarak gördükleri Ortadoğu, ayrıca Suriye, İsrail, İran, Türkiye, Mısır gibi bölgesel güçlerin de ulusal stratejilerine uygun olarak oluşturdukları bölgesel politikaların da ortaya konduğu bir alandır. Bu güçler kendi içlerinde kurdukları ikili ve üçlü ittifaklar, küresel güçlerle yaptıkları işbirlikleri ve düşükleri ihtilaflar sonucunda bölgesel politikalarını oluşturmaktadırlar. Bu yönden Türkiye –Suriye ilişkilerinin oluşumunda ve seyrinde dış güçlerin ve bölgesel dengelerin de önemi büyüktür. 1990 sonrasında SSCB'nin çöküşü ve ABD'nin tek süper güç olarak ortaya çıkışı ile bölgenin kaderi büyük ölçüde değişmiştir. ABD'nin bölgeyi kendi çıkarları doğrultusunda değiştirme çabası devam eden bir süreçtir. Körfez

savaşının ardından ABD'nin bölgedeki varlığı daha da güçlenmiştir. ABD, İsrail ve AB'nin Suriye'ye ve Türkiye –Suriye ilişkilerinin izlediği seyre bakışı da 1990 sonrasında kendi içinde farklılıklar arz etmektedir. Bu çok yönlü denge içinde Türkiye-Suriye ilişkilerinin izlediği seyri ve üretilen siyasi ve ekonomik politikaları bu yönden de değerlendirmek gerekir.

BİRİNCİ BÖLÜM

COĞRAFI YAPI VE SİYASİ TARİH

I. Jeopolitik Konum

Suriye'nin 3 kıtanın ve kültürlerin kesiştiği stratejik konumuyla bağlantılı politik ve ekonomik önemi, günümüzde de artarak devam etmektedir.

Suriye'nin coğrafi olarak çok stratejik bir konumda bulunmasının iki ana nedeni vardır; Bunlardan ilki, mihver bir coğrafi konuma sahip olması diğer bir ifade ile; kuzeyden güneye Türkiye ve petrolce zengin Arap yarımadası arasındaki başlıca bağlantıyı teşkil etmesi ve Irak Mısır arasında doğal koridoru oluşturmaktadır. İkincisi ise; Arap ve de İslam dünyasında dini, kültürel ve entelektüel bir merkez ve politik fikir ve akımların kaynağı olmasıdır.¹

İlk kez Yunan tarihi ve coğrafi metinlerinde görülen ve Yunanlıların tüm sahil için kullandıkları “Suriye” ismi, Roma yönetimi tarafından da eyalet adı olarak kullanılmıştır. Daha sonra uzun bir dönem kullanılmayan Suriye adı, 19. yüzyılda önce Müslüman olmayanlar arasında, Toroslar Sina çölü ve deniz arasındaki bütün bölgeyi belirtmek amacıyla, yerel olarak kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlılar, 1864'te Suriye'yi Şam eyaletinin adı olarak benimsemişler fakat Suriye ilk olarak Fransız mandası altında bir devletin resmi adı olmuştur. Fransız mandası tarafından belirlenen bölgede kurulan Cumhuriyet “Suriye” adını kullanan ilk bağımsız devlettir.²

Bu adın günümüze Arap kisvesi altında devam etmesi Avrupa düşünce biçimlerinin milli kimlik gibi çok özel bir konuda bile devam eden gücünü göstermektedir.³

Tarih boyunca Anadolu, Mezopotamya ve Mısır arasındaki ticaret ve askeri hareket yollarının kesişme noktasındaki kritik bölgede yer alan Suriye'nin, batısının tamamen deniz olması ve kıyıdan itibaren 100 mil uzunluğundaki düzlük araziden sonra başlayan doğu bölgelerinin çöl olması, arada kalan dar bölgeyi Ortadoğu'nun diğer bölgelerinden

¹ Ömer Faruk Abdullah, “*Suriye Dosyası*”, 1. Baskı, İstanbul: Akabe Yayınları, 1985, s. 22

² Erdem Erciyes, “*Ortadoğu Denkleminde Türkiye -Suriye İlişkileri*”, 1. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004, s.35-36

çok farklı bir konuma yükseltmiştir. Bu konumu nedeniyle bölge batı, kuzey ve güneyden işgal hareketlerine maruz kalmıştır. Bugün bu 100 millik bölge, Suriye'nin en önemli tarım ve yerleşim alanlarını oluşturmakta ve nüfusun % 80'ini barındırmaktadır. Dolayısıyla da söz konusu bölge, korunma önceliği açısından en hassas bölgeyi oluşturmaktadır. Sadece 1 milyona yakın insanın yaşadığı Doğu Suriye'de gelişmiş hiçbir kent olmadığı gibi, olan yerleşim birimleri de bu durumlarını doğu-batı ticaret yollarındaki rollerine borçludur. Jeopolitik ve stratejik açıdan en önemli bölgeler, başkent Şam ile kuzeydeki sanayi kentleri Hama ve Humus'tur. Bu kentler politik ve ekonomik konuların yanısıra, ülke savunması bakımından önemli askeri üslere de ev sahipliği yapmaktadırlar. Bu kent ve merkezilerin korunması bakımından da Bekaa Vadisi ve Golan Tepeleri önem arz etmektedir.⁴

II. Coğrafya ve İklim

Asya'nın güneybatısında yer alan bir Ortadoğu ülkesi olan Suriye Arap Cumhuriyeti, aynı zamanda Akdeniz'in doğu kıyısındadır. Komşuları kuzeyde Türkiye, doğuda Irak, batıda Lübnan, güneyde Ürdün ve İsrail'dir. Bir Doğu Akdeniz ülkesi olan Suriye batıda 170 km uzunluğunda Akdeniz sahil şeridinde sahiptir.

Hafif tepelik bir plato görünümündeki Suriye'yi coğrafi özellikleri bakımından Batı Suriye ve Doğu Suriye olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Batı Suriye, Akdeniz kıyısı ve onun hemen gerisinde kuzey-güney yönünde uzanan dağlar yanında Kahramanmaraş'tan başlayıp Amik ovası ile devam eden, içinden Ası ırmağının geçtiği derin bir çöküntü alanı olan Gor'dan oluşmaktadır. Bu büyük çöküntü alanı daha güneyde Lut Gölü çukurluğu, Akabe körfezi ve Kızıldeniz ile devam edip Afrika kıtasının merkezi kesimine uzanan dünyanın en uzun kırık hattı üzerindedir. Kıyı şeridinde yer yer kumsallar yer yer de yüksek kayalık dik falezler görülür. Kıyıda Lazkiye ve Banyas önemli limanlardır. Hinterlandı oldukça geniş olan Lazkiye, ülkenin

³ Bernard Lewis, *"Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği"*, İstanbul; Sabah Kitapları, 1998,s.12

⁴ Ahmet Emin Dağ, *"Hafız Esad'ın Dış Politikası ve Soğuk Savaş Sonrası Suriye -İsrail Barış Süreci"*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü,Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 1999, s.6-7

ithalat ve ihracat kapısı olarak dikkati çeker. Lazkiye'nin daha güneyindeki Banyas ise Irak petrollerinin terminal limanı olmak özelliğine sahiptir. Kıyı gerisindeki dağların yükseltisi ortalama 1800-2100 m arasındadır. Bu bölümün güneyi jeolojik ve beşeri yapısı itibariyle farklıdır. Volkanik bir plato görünümünde olan bu saha, ülkenin sismik bakımından hareketli olan bir bölümü olması yanında tarımsal faaliyetlerinde geliştiği alandır. Ayrıca ülkenin başkenti Şam şehri de burada yer alır.⁵

Doğu Suriye ise ortalama yükseltisi 350-500 m arasında değişen hafif dalgalı bir plato görünümündedir. Ülkenin bu kesimi, geniş düzlükler ve geniş tabanlı vadileri bulundurur, tarıma elverişlidir. Suriye Mezopotamyası adı da verilen bu sahada El-Haseke ve Kamışlı başlıca yerleşim merkezleridir. Haliyle kırsal nüfus yoğundur. Ayrıca Fırat ile onun önemli kollarından Habur ile Belig'in yer aldığı bu alanda tahıl türleri yanında sulamalı olarak pamuk yetiştirilir. Başlıca akarsuları dış ülke kaynaklı olan Suriye'nin en önemli su kaynağı aynı zamanda ülkenin ulaşımına elverişli tek akarsuyu olan Fırat nehridir. Ülkeye kuzeydoğudan giren Fırat nehri Seyir, Belik ve Habur gibi kollar alır. Batıdaki önemli akarsu Asi nehridir. Antilübnan dağlarından doğan Asi, Hama ve Humus şehirlerinden geçip Türkiye sınırına girer. Antakya'nın güneyinde, Samandağ'da denize dökülür. Fırat ve Asi sulama açısından büyük önem taşır. Şeria ırmağının bir kolu olan Yermuk Irmağı, Suriye – Ürdün sınırının bir bölümünü çizmektedir. Ayrıca ülkenin Afrin, Kuveyt, Kebir, Barada gibi küçük akarsuları da vardır. Halep'in güneydoğusunda yer alan El-Cebbul gölü dışında önemli tuz gölleri arasında Ceyrud ve Hatuniye sayılabilir. Su toplamaya 1973'te başlayan Tebke barajı gibi sulama projeleri geniş alanların tarıma açılmasını sağlamıştır.⁶

Suriye'nin iklimi, Akdeniz karakteri ile çöl karakteri arasında bir geçiş özelliği gösterir. Kıyı kuşağı ile batıdaki dağ sıralarında Akdeniz tipi bir iklim hüküm sürmektedir. İç kesimlerde ise daha soğuk kışlar ve daha sıcak yazlarla belirlenen son derece kurak bir iklim görülmektedir. Batıda 13 ve 27 derece olan Ocak ve Ağustos ayları ortalama sıcaklıkları, doğuda 5 ve 40 derece üzerinde seyretmektedir. Batıda kıyı kesimde yıllık 250-350 mm'yi bulan yağışlar, yükseklerde 1000 mm'ye kadar çıkarken

⁵ Selami Gözenç, "Güneybatı Asya "Ortadoğu" Ülkeler Coğrafyası", 2. Baskı İstanbul: Çantay Kitabevi, 1999, s.158-159

dağların gerisindeki bölümde ve çukurlarda azalarak 500 mm'ye iner. Doğuda ise kurak çöl şartları hakim olur ve yağışın yıllık ortalama değerleri de 130 mm'ye düşer. Yılda bir iki kez hamsin denen sıcak kuru ve tozlu rüzgar esmektedir. Bu nedenle, iç kesimlerin büyük bir bölümü çöl yada yarı çöl durumundadır. Çam ormanları Ensariye Dağlarının sırtını kaplamaktadır. Maki örtüsünün görüldüğü dağ yamaçlarında porsukağacı, ıhlamur ve köknar ağaçları yetişmektedir. Ülkenin güneyinde daha çok mersin, şimşir, katranağacı, katırtırnağı ve yabanıl zeytin gibi kuraklığa dayanıklı bodur ağaçlara ve çalılara rastlanmaktadır. Bozkır bölgesinde seyrek alıç kümeleri dışında hemen hiç ağaç bulunmamaktadır. Fırat vadisi boyunca hurmalıklar görülmektedir. Kıyı şeridinde ise geniş limon ve portakal bahçeleri bulunmaktadır.⁷

III. Siyasi Tarih

Bugünkü Suriye'nin bilinen en eski sakinleri Natufien kültürünü yaratan avcı ve toplayıcı halklardır. Bölgede kentler İÖ. 4. binyıl ortalarında ortaya çıkmaya başlamıştır. İÖ 3. binyıl ortalarına doğru bölgeye çeşitli Sami halkları yerleşmiştir. Bölgede Akadların egemenliği İÖ. 2000 dolaylarında Arabistan çöllerinden gelen Amorilerin saldırılarıyla yıkılmıştır.⁸

Bölge İÖ. 1800'lere değin çok sayıda küçük devlet oluşturan Amorilerin yönetiminde kalmıştır. Bu dönemdeki önemli Amori merkezlerinin başında Mari (bugün Tel- Hariri) ve Halep gelmektedir.⁹

Sırasıyla Aramilerin, Asurlular, Babil ve Perslerin egemenliğine giren Suriye, Büyük İskender'in İÖ. 333'te Pers kuvvetlerini yenilgiye uğratmasıyla Makedonyalıların yönetimi altına girmiştir. Büyük İskender'in ölümünden sonra bölge M.Ö. 64'te Roma

⁶ Volkan Aydos, Meltem Duran, “*Suriye Ülke Etüdü*”, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No:2000-30, 2000, s. 15; Gözenç, s. 160-161

⁷ Aydos, Duran, s. 16; Gözenç, s. 158-161; “*ANABRİTANNICA Genel Kültür Ansiklopedisi*” , Cilt 20, s. 144

⁸ ANABRİTANNICA, s. 144.

⁹ Ömer Osman Umar, “*Türkiye -Suriye İlişkileri (1918 -1940)*”, Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları NO:3,2003,s.2

hakimiyetine girmiş ve Romalılar bölgeyi kendilerinin bir eyaleti gibi yönetmişlerdir. Roma hakimiyetinden sonra ise Suriye'de Bizans devleti etkili olmuştur.¹⁰

Halid bin Velid komutasındaki orduların 634'de denetimi sağlamasıyla Suriye'de Müslüman Arap devletlerinin hakimiyeti başlamıştır. Şam'da büyük imar faaliyetlerinde bulunan Emevilerin yönetiminde Şam başkent olmuştur. Bu da Suriye'nin Müslüman Arap kimliğine yönelişini hızlandırmıştır. Emevilerden sonra Suriye, önce Abbasiler sonra da Fatimiler'in hakimiyetine girmiştir. Fatimilerin Suriye'deki hakimiyetine Büyük Selçuklular son vermiştir ama Selçukluların egemenliği 1098'de başlayan Haçlı saldırıları nedeniyle kısa sürmüştür.¹¹

Daha sonra Suriye sırasıyla Eyyubilerin sonra da Memlukler'in egemenliğine girmiştir. Memlukler, Suriye'deki eski Eyyubi topraklarını en büyüğü Şam olmak üzere altı eyalete ayırmışlardır. Yavuz Sultan Selim'in 1516'da Memluk kuvvetlerini bozguna uğratmasıyla Suriye, Osmanlı topraklarına katılmıştır. Suriye'yi Şam, Halep, daha sonra da Trablusşam ve Sayda (sonradan Akka) olmak üzere dört eyalete ayıran Osmanlılar, merkezi bir denetim kurmakla birlikte yerel topluluklara belirli ölçüde özerklik tanımışlardır. Öte yandan merkezden atanan bazı üst görevliler dışında yönetimde Arap din adamlarına dayanma yoluna gitmişlerdir. Bölgede tahıl ürünleri, pamuk ve ipek üretimini desteklemişlerdir. Bu arada Halep'in Avrupa'yla sıkı ticaret bağları, Hristiyan ve Yahudilerden oluşan güçlü bir tüccar sınıfını ortaya çıkarmıştır.¹²

1798 yılında Napolyon'un almak istediği, bir süre Mısır'da isyan eden M. Ali Paşa'nın kontrolünde kalan Suriye'de, 1840'da tekrar Osmanlı hakimiyeti sağlanmıştır. Mehmet Ali Paşa zamanında Suriye'de Arap milliyetçiliği körüklenmiştir. Özellikle orduda önemli görevler alan Hristiyanların konumu da güçlendirilerek, Müslüman Hristiyan çekişmesi başlatılmıştır. Avrupalılar da gayrimüslim çıkarlarına yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır.¹³

¹⁰ Aydos,Duran, s..20; Umar, ,s. 2

¹¹ ANABRİTANNICA, s. 146; Umar,s. 3

¹² ANABRİTANNICA, s. 146

¹³ Umar, s..6.; Erciyes, ,s..42

Osmanlıların yeni vergi sistemi, zorunlu askerlik hizmeti uygulaması ve de Avrupa mallarının Suriye'ye girişinin yerel el sanatlarında bir çöküşe yol açması yaygın bir hoşnutsuzluk uyandırmıştır. Etnik çatışmalar tırmanmış, II. Abdülhamit'in izlediği panislamist politika da işe yaramamış, Arap milliyetçiliğine dayalı muhalefet gelişmiştir. I. Dünya Savaşı'nda Suriye, Arapların desteklediği İngilizler tarafından ele geçirilmiştir. İngilizlerden bağımsızlık sözü almış olan Arapların, 1920'de Şam'da topladığı Suriye Kongresi, Faysal'ı Filistin'i de içine alan birleşik Suriye'nin kralı ilan etmiş ama İtilaf devletleri San Remo Konferansı'nda Filistin'in İngiliz, Suriye ve Lübnan'ın da ayrı ayrı Fransız manda yönetimine verilmesini kararlaştırmıştır.¹⁴

Fransa'nın Suriye'deki manda idaresi genel olarak 3 döneme ayrılmaktadır: 1920-1926 yılları arasındaki dönem, anlaşmazlık ve çatışmanın dorukta olduğu dönemdir. 1926-1936 yılları arasındaki dönem, Fransa'nın ulusal talepleri ve milliyetçileri biraz daha olumlu bir anlayışla değerlendirdiği ve görüşmelerin başladığı dönemdir. 1936-1946 yılları arasındaki son dönem, ise Fransız manda idaresini sona erdirecek ve böylece Suriye'yi bağımsızlığa götüren sürecin yaşandığı dönemdir. Fransa'nın Suriye'de egemenliğini kurma sürecinde başlangıçta uyguladığı politika "böl ve yönet" şeklinde tanımlanabilir. Burada Suriye'nin toplumsal yapısı da etkili olmuştur.¹⁵

Fransızlar, Dürzilerin ve Alevilerin çoğunlukta olduğu iki bölge dışında, kendi subay ve memurlarının denetiminde Şam'a bağlı bir yönetim oluşturmuşlardır. Bağımsız bir Suriye isteyen Arap milliyetçiler ile Dürzilerin 1925'te başlattığı ayaklanma kısa sürede kırsal kesimin büyük bölümüne yayılmış ancak 1927'de bastırılabilmiştir. Fransızlar, uzun görüşmeler sonucunda Fransa'nın dış politikada söz sahibi olması, ekonomik ilişkilerde öncelikten yararlanması ve Suriye'de iki askeri üs bulundurması koşuluyla Suriye'nin bağımsızlığını tanıyan antlaşmayı Eylül 1936'da imzalamışlardır. Ancak antlaşmayı onaylamaktan kaçınan Fransa, Türkiye'nin isteği doğrultusunda İskenderun sancağının ayrı bir yönetime kavuşturulmasını kabul etmiştir. Daha sonra cumhuriyet statüsü kazanan bu topraklar, 1939'da Türkiye'ye katılmıştır. II Dünya Savaşı'nın

¹⁴ ANABRİTANNICA, s. 146; Umar,,s. 7-9

¹⁵ Sabahattin Şen, "*Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*", Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.85-86

başlarında Almanya 'ya teslim olan Vichy Hükümetinin denetimindeki Suriye, Mayıs 1941'de ortak bir hareket düzenleyen İngiliz ve Özgür Fransa kuvvetleri tarafından ele geçirilip, ülkenin bağımsızlığı ilan edilmiştir. Yönetimin devri konusunda ortaya çıkan bunalım, BM'de çözülmüş, İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Suriye ve Lübnan'dan aynı anda çekilmiştir. Çekilme işlemi Nisan 1946'da tamamlanmış ve 12 Nisan 1946'da Suriye tam bağımsız bir devlet haline gelmiştir.¹⁶

Bu tarihten sonra Suriye'de bir darbeler dönemi başlamıştır. Mart 1949'da Şükrü Kuvvetli yönetimini kansız bir darbeye deviren Albay Hüsnü ez-Zaim, dört ay sonra yeni bir darbeye yerini Albay Sami el- Hinnavi' ye bırakmıştır. Aralık ayında bunu Albay Edip Çiçekli'nin öncülük ettiği bir başka darbe izlemiştir. Albay Faysal el-Atasi öncülüğündeki bir darbeye 1954'de Çiçekli'nin devrilmesinden sonra parlamenter yönetim biçimine dönmüştür. İktidar mücadelesinde orduda hızla güç kazanan Baasçı' lar, Toplumsal Milliyetçiler karşısında üstün duruma geçmiştir. Cemal Nasır yönetimindeki Mısır'la ve sosyalist ülkelerle yakın ilişkiler kurmaya yönelik Suriye, Şubat 1958'de Mısır'la Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında birleşme yoluna gitmiştir. Ama Mısır yöneticilerinin, Suriye üzerinde bir tür egemenlik kurmaya çalışması tepkilere yol açmıştır. Eylül 1961'de Suriyeli subayların giriştiği bir darbeye birliğe son verilmiştir. Darbeye birlikte başlayan sağa kayış, Baasçılara yakın subayların Mart 1963'te yönetimi ele geçirmesiyle durmuştur. Şubat 1966'daki yeni bir darbe bütünüyle Baas Partisi'nin Suriye koluna dayanan yeni bir askeri rejim getirmiştir. İsrail ve Suriye arasındaki sınır çatışmaları ile başlayan Arap –İsrail Savaşı sonunda Suriye'nin elindeki Golan Tepeleri İsrail işgali altına girmiştir.¹⁷

1966 darbesinin başında yer alan Albay Salih el- Cedid 1970'te yerini Hafız Esad'a bırakmıştır. Suriye'yi yönetirken iki prensip Esad'ın kararlarına yön vermiştir: 1. Yönetimine tehdit doğmasına izin vermemek 2. Politikalarına geniş bir kitle desteği sağlamak. Hafız Esad, ulusal birliği tesis etmek istemiştir. Bunu ise, çoğulcu bir toplumsal ve siyasal yapı içinde demokratik bir yolla değil; otoriter bir yöntemle

¹⁶ Aydos,Duran, s.23-24

¹⁷ Aydos,Duran, s.24-25; ANABRİTANNICA, s. 147

gerçekleştirmiştir. Esad'ın 1954-1958 yılları arasında yaşanan kaotik ortama dönmeme isteği sonucunda, izole bir toplumsal yapı ortaya çıkmıştır.¹⁸

Mart 1971'de yapılan seçimlerle devlet başkanlığı görevini üstlenen Alevi kökenli Esad, öteki hizipleri etkisizleştirerek konumunu güçlendirmenin yanı sıra Müslüman Kardeşler' in yürüttüğü muhalefeti uzun çabalar sonunda 1982'de sindirmiştir. Bu arada dış politikada daha aktif bir çizgi izleyerek İsrail'e karşı sertlik yanlısı Arap ülkelerine önderlik etmeye ve Filistin hareketini yönlendirmeye çalışmıştır.

Suriye birliklerinin 1976'da Lübnan'daki iç savaşa müdahale etmesi, Suriye'yi Ortadoğu bunalımının önde gelen taraflarından biri durumuna getirmiştir Büyük ölçüde Sovyet askeri ve mali desteğine dayanan Suriye ordusu, 1982'de Lübnan'a giren İsrail birlikleri karşısında önemli kayıplara uğramıştır. Tarımın gelişmesi, petrol gelirlerinin artması Baas iktidarının daha sağlam temellere oturmasını sağlamış, bunun sonucunda devlet başkanlığı makamını güçlü bir destekle elinde tutan Esad, 1985'ten sonra diplomatik yollardan Ortadoğu bunalımını çözme arayışına girmiştir. Hafız Esad 1991 seçimlerinde % 99.9 oyla tekrar devlet başkanı seçilmiştir. 1990'lı yıllarda Suriye Soğuk Savaş sırasındaki müttefiki SSCB'nin çökmesinin şokunu çabuk atlatarak yüzünü tamamen batıya çevirmiştir. Bu bağlamda stratejik olarak 2 önemli adım atmıştır: 1. Körfez Savaşı sırasında Irak'a yapılan müdahalede ABD'nin yanında yer almıştır. 2. Arap- İsrail görüşmesinin kapılarını açan 1991 yılındaki Madrid Konferansına katılmıştır. 1990-2000 dönemini Esad, batıyla entegre olmaya çalışarak geçirmiştir.¹⁹

30 yıl kesintisiz bir şekilde iktidarda kalan ve 10 Haziran 2000'de ölen Hafız Esad'ın yerine oğlu Beşar Esad geçmiştir. Londra'da yaşayan bir göz doktoru olan Beşar Esad, 1994'te varis olarak görülen ağabeyi Basil Esad trafik kazasında ölünce, yeni varis olarak ülkeye çağırılmıştır. Bir eğitim döneminden sonra Beşar Esad, babası ölmeden önce ekonomik politikayı yönlendirme görevine getirilmiştir. 10 Temmuz 2000 tarihinde yapılan referandumda da oyların yüzde 97.29'unu alarak ülkenin devlet

¹⁸ Sabahattin Şen, *“Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım”*, 1. Baskı İstanbul: Birey Yayıncılık, 2004, s. 273

¹⁹ Erciyes,s.51.

başkanı olmuştur. Beşar Esad ilk olarak siyasi mahkumların bir bölümünü serbest bırakmıştır. Bu mahkumların çoğunluğunu Müslüman Kardeşler ve Komünist Eylem Birliği gibi örgütlerin üyeleri olan ve Hafız Esad döneminde yönetime karşı çıkmakla suçlanan kişiler oluşturmuştur. Bunun dışında Mart 2001’de Suriye’de 40 yıl aradan sonra özel bankaların kurulmasına izin çıkmıştır.²⁰

Hafız Esad’a göre daha ılımlı bir üsluba sahip olan Beşar Esad’ın farklı çizgisi uyguladığı ekonomik ve siyasi politikalarda görülmektedir. Öncelikli olarak ekonomide reformlara giden Beşar Esad dış politikada Hafız Esad’dan bir sorunlar yumağı devralmıştır. Bunlar Arap-İsrail görüşmeleri (Filistin sorunu), Golan Tepeleri, Suriye’nin Lübnan’daki askerlerinin varlığı ve en önemlisi de Suriye’nin uluslararası alanda kendisine nasıl bir yön çiziceğidir. İnterneti Suriye’ye tanıtan ve GSM şebekesi için pilot bir global sistemi teşvik eden Beşar Esad’ın göreve gelişi umutla karşılanmıştır. Ama bu umut göreve gelişinden bir yıl sonra dağılmıştır çünkü politik olarak geçilemeyen “kırmızı çizgilerin” olduğu fark edilmiş, yapılacağına söz verilen ve bazıları hayata geçirilen ekonomik reformların, çoğunun gerçek değişimler olarak ekonomiye yansımadağı görülmüştür. Bunun dışında batı dünyası ile yakınlaşmaya çalışan ve bu yolda adımlar atan Suriye, 1 Ocak 2002’de BM Güvenlik Konseyi’ne geçici üye statüsünde katılmıştır. Alınan karara göre Suriye sadece Konsey’deki tartışmalara katılabilecektir. ABD yönetimi, İsrail’in şiddetle karşı çıkmasına ve belirli lobilerin baskılarına rağmen bu hareketi veto etmemiştir.²¹

Irak’a 2003’te yapılan ABD müdahalesi sonrasında ortaya atılan “Büyük Ortadoğu Projesi” çerçevesinde Fas’tan Pakistan’a kadar uzanan hat üzerindeki 22 ülkede “demokratik değerler” doğrultusunda dönüşüm hedeflenmektedir.²²

ABD bu müdahale sonrasında Suriye ve İran’a karşı olan tutumunu sertleştirmiş ve 2004 yılında Suriye’ye ekonomik yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Son dönemde Lübnan eski Başbakanı Hariri’nin öldürülmesi ve Filistin –İsrail görüşmelerinde bir

²⁰ Şen, “*Ortadoğu’da İdeolojik Bunalım*”, s. 312

²¹ The Economist Intelligence Unit, “*Country Profile*”, Syria, London, 2003, s.6- 8

²² Şen, “*Ortadoğu’da İdeolojik Bunalım*”, s. 314

açılım sağlanmışken Tel Aviv’ de meydana gelen saldırıda hep Suriye suçlanmıştır. Bu olaylarla da bağlantılı olarak ABD’nin Suriye’ye yönelik suçlayıcı açıklamaları ve gittikçe setleşen politikası sonucunda, Suriye birçok konuda geri adım atmaktadır. Örneğin 2005 Nisan ayı sonunda Suriye, Lübnan’daki askerlerini çekmiştir. Suriye’nin bundan sonra nasıl bir politika izleyeceği, ABD’nin bölge ve Suriye üzerindeki planlarıyla da bağlantılı gözükmemektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK YAPI

I. Ekonomik Yapıyı Belirleyici Faktörler

Suriye ekonomisinin günümüzdeki durumunu incelemeden önce 1970 ve 1980’li yıllarda yaşanan ekonomik gelişmelere ve uygulanan politikalara değinmek faydalı olacaktır.

Devlet başkanı Hafız Esad, 1970’de darbeyle başa geçtiğinde Baas iktidarının devletleştirme politikaları sonucunda ithalat ve ihracatın neredeyse % 70’inin devlet kontrolünde olduğu bir durum söz konusudur. Bankalar ve şirketler devletleştirilmiş, toprak reformu yeniden düzenlenmiş, bir çok arazi sahiplerinin elinden alınmıştır. Hafız Esad ise ekonomik bakımından güçlü Sünni kesimden gelen sanayici ve tüccarlara karşı kendi yandaşlarını desteklemek amacıyla ekonomide bir liberalleşme süreci başlatmıştır. Dış ticaretteki kayıtları kolaylaştırmıştır. 1971 yılında yabancı yatırım yasası ilan edilmiştir. Yine 1971’de ilk üç serbest bölge kurulmuştur. Serbest bölgelerde izinlerin çoğu , ithalat ve ihracatla uğraşanlara verilmiştir. Suriye Ticaret Bankası, Serbest bölgelerde şubeler açmıştır. Bu dönemde Esad’a yakın olan bazı iş adamları büyük çıkarlar sağlamışlardır. Büyük rüşvet problemleri yaşanmıştır.²³

Suriye bu dönemde petrol fiyatlarındaki yükselişle beraber Arap ülkelerinden gelen yardımlar ve Körfez ülkelerinde çalışan Suriyeli işçilerin gönderdiği dövizlerin oluşturduğu dış para akımından yararlanmıştır. Bu akım, Suriye’de yıllık yatırım oranının % 30’a çıkmasını sağlamıştır. Ek olarak, 1970’lerde uluslararası pazarda ucuz kredi kolayca elde edilebilmiştir. Böylece, 1970’lerde Suriye ekonomisi tüm sektörlerde önemli ölçüde büyüme sağlamıştır. Büyük kamu yatırımları baraj yapımı, sanayi ve telekomünikasyon gibi alanlara yönelmiştir.²⁴

²³ T.C. Şam Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, “*Suriye Ülke Raporu*”, Şam, 2003, s.9

²⁴ Volker Perthes, “*The Syrian Economy In The 1980s*”, Middle East Journal, Vol:46 NO:1 Winter 1992 s.38-39; Nabil Sukkar, “*The Crisis of 1986 And Syria’s Plan For Reform* “(Contemporary Syria) London: British Academic Press, 1994, s.26

Fakat bu ekonomik büyüme sürecinde yapısal değişim sınırlı kalmıştır. Sanayi üretimi bu dönemde tüketim mallarına yönelmiş fakat yerel makine ve teçhizat üretimi yapabilecek sanayi kolları kurulmamıştır. İthal tüketim mallarına olan talep değişen tüketim alışkanlıklarıyla beraber artarken dış dünyaya olan bağımlılık da büyümüştür.²⁵

1980’lerde ise ekonomik büyümenin yerini durgunluk almıştır. Bu dönemde petrol fiyatlarındaki sürekli düşüş nedeniyle gelen Arap yardımı ile Körfez ülkelerinde çalışan Suriyeli işçilerin gönderdiği dövizler azalmıştır. 1982-1985 arasında resmi net transferler 3.3 milyar dolara gerilemiştir. Yine bu dönemde 2 yıl üst üste yaşanan kuraklık sebebiyle tahıl hasadında da önemli miktarda azalma görülmüştür. Sonuçta bu yıllar arasında ortalama büyüme % 1’in bile altına gerilerken, yıllık nüfus artışı ortalama % 3.4’e çıkmıştır.²⁶

Böylece ülkede 1984’de başlayan 1990’lara kadar süren sanayi ve tarımın ihtiyaç duyduğu kaynaklar ve hatta temel tüketim mallarında bile kıtlığa yol açan ağır bir döviz bunalımı yaşanmıştır. 1986’da devletin döviz rezervleri 357 milyar dolara inmiştir. Bu rakam sadece ülkenin bir aylık ithalatını karşılayabilmiştir. Bütçe açığı % 40 olmuştur. 1986’da tüketici fiyatları % 36, 1987’de % 60 yükselmiştir. Gerçek enflasyon rakamının iki yıl için de % 100’ün üstünde olduğu tahmin edilmektedir. Ücretler ise enflasyonun çok gerisinde kalmıştır.²⁷

Rejimin bu duruma karşı tepkisi, dünyanın başka yörelerinde o sıralarda uygulanmakta olan klasik istikrar programlarıyla benzeşen bir dizi politikayı, IMF ve Dünya Bankası’nın desteği olmaksızın, devreye sokmak olmuştur. Gerçekten de tüm mesele, Başkan Esad’a siyasi destek sağlayan ordu, Baas Partisi’nin bürokrasi ve kamu sektöründe çalışan memur ve işçilerin konumlarının bu süreçte korunabilmesi olmuştur. 1982-1985 arasındaki ilk aşamaya damgayı cari hesaptaki açığı azaltmak üzere girişilen kamu harcaması kısıntıları vurmuştur.²⁸

²⁵ Perthes, s.42.

²⁶ Roger Owen, Şevket Pamuk, “20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi ”, 1 Baskı, İstanbul:Sabancı Üniversitesi Yayınları,2002, s. 205-207.

²⁷ Hans Hopfinger, Marc Boeckler, “*Step by Step to an Open Economic System: Syria Sets Course for Liberalization*”, British Journal of Middle Eastern Studies, 1996,23 (2),s.183-202

²⁸ Owen, Pamuk, s 205-207

Yine önlem olarak özel sektörün ithalatı finanse etmesini kolaylaştırmak için bir dizi döviz kuru ayarlaması yapılmıştır.²⁹

Bunun dışında seksenli yıllar boyunca üretimin artırılmasına çalışılmıştır. Özel sektörün ekonomideki özellikle dış ticaret ve tarımdaki katılımı artırılmaya çalışılmıştır. Dış ticarete o zamana kadar kamu sektörünün dağıtım tekelinde olan bazı mallar için özel sektöre ithalat ve dağıtım serbestisi getirilmiştir. 1988’de Sanayi Bakanlığı 30 sanayi kolunu içeren bir liste yayınlamıştır. Bu listedeki sanayi kolları kamu sektörünün egemenliğinde kalmış, 4 sanayi kolu karma sanayi kuruluşlarına ve kamu sektörüne açılmıştır. Böylece liste dışı kalan tüm sanayi kolları özel sektöre açılmış olmaktadır. Suriye Lirası Ocak 1988’de devalüe edilmiştir Suriye Lirasının resmi olarak değeri 1 dolar= 3.95 Suriye Lirasından, 1 dolar= 11.2 Suriye Lirasına indirilmiştir. 1986’daki döviz bunalımı ile Suriye’nin ithalat ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kendi döviz kaynaklarını yaratması gerektiği anlaşılmıştır. Bu döneme kadar ihracat sadece iç talep karşılandıktan sonra düşünülmüştür ama 1980’lerin sonuyla beraber ihraç edilebilen her malın ihraç edilmesi stratejisi benimsenmiştir. İhracatı artırmak için döviz gelirlerinin daha önce % 50’sini alabilen özel sektör, yeni bir kararla % 75’ini, kamu sektörü de %100’ünü almaya başlamıştır. İlerleme başlangıçta yavaş olmuştur. Ancak 1980’lerin sonlarına doğru, özel sektörün brüt yatırıma ve üretime yaptığı katkı, hantallığını hala sürdüren kamu sektörünün katkısını aşmıştır.³⁰

1990’larda Suriye, SSCB’nin çöküşü (buradan gelen yardımın kesilmesi) ve ekonomide ihracata yönelmesi ile beraber yüzünü tamamen batıya çevirmiştir ve buna uygun olarak o zamana kadar devam eden sosyalist anlayışı terk edip liberalleşme sürecine hız kazandıran adımlar atmaya başlamıştır.

Körfez Savaşında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarına uymuş ve Irak’ın Kuveyt’ten koşulsuz çekilmesini istemiştir. Başkan Bush ile görüşen Hafız Esad, Irak

²⁹ Sukkar, s.26-45.

³⁰ Perthes, s.43; Owen, Pamuk, s 205-207

karşıtı Arap koalisyonunu güçlendirmek için, bölgeye asker göndereceğini açıklamış ama bu açıklamasını fiiliyata taşımamıştır.³¹

1991 yılındaki Körfez krizinde ABD'nin yanında yer alıp, anti- Irak koalisyonuna katılarak Japonya, Arap ve Avrupa ülkelerinden 2 milyar dolar ek olarak Kuveyt Fonu'ndan 60.5 milyon dolar yardım almıştır. Suriye'nin petrol geliri 1990'ların başında 500 milyon dolarken, 1990'ların ortasında 1 milyar dolara çıkmıştır. Petrol gelirlerinin 1990'larda sürekli artış göstermesi ekonomiye iyileşme getirmiştir.³²

1991 yılında çıkartılan 10 sayılı yatırım kanunu ile Suriyeli, Arap ve yabancı yatırımcıların özel ya da "karma" projeleri Suriye'de hayata geçirmelerine izin vererek, büyük ölçüde özel yatırımın önünü açmıştır. Bu yasa, ülkede üretken yatırımlara geniş teşvikler, vergi muafiyetleri ve düzenli imtiyazlar sağlamıştır. Böylece ülkede istihdam yaratmak sanayi ve ihracatı geliştirmek, ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek teknoloji transferini, know - how ve işletmeciliği sağlamak amaçlanmıştır.³³

1991-93 yılları arasındaki dönemde planlanan 374 projeden 263'üne fiilen başlanabilmiş, bunların % 76'sı yabancı kaynaklardan finanse edilmiştir. Daha sonraki dönemde yapılan 1300 projenin toplam değeri 6.5 milyar doları aşarken, yalnızca 1995 yılında 1251 yeni yatırım projesi Yüksek Yatırım Konseyi tarafından onaylanmıştır. Resmi rakamlara göre bu kanuna göre onaylanmış olan projelerin toplam değeri 7.5 milyar dolardır.³⁴

İmalat sanayisi de 1990'ların başında önemli gelişme kaydetmiştir. Bu yıllardaki yıllık ortalama ekonomik büyüme %7'dir. Hatta bu büyüme oranı 1992'de %13.5'a ulaşmıştır. Özel sektör faaliyetlerinin gelişmesi, özellikle de yerli pamuk kullanan tekstil sektöründeki büyüme imalat sanayiinde önemli bir artışa neden olmuştur. 1990'lı yıllarda taşımacılık, haberleşme ve turizm sektörlerinde de büyük gelişme

³¹ Ertan Efeğil, "*Körfez Krizi ve Türk Dış Politikası Karar Verme Modeli*", 1. Baskı, İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2002, s.92.

³² Raymond A. Hinnebusch, "*The Political Economy of Economic Liberalization in Syria* ", International Journal of Middle East Studies, 27, 1995, s.313

³³ T.C. Şam Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, "*Suriye Ülke Raporu*", Şam 2002, s.10

³⁴ Peter Kiernan, "*Syria's Economic Dilemma* ", The Middle East, March 1999, Londra, s.35-37

kaydedilmiştir. 1990-1996 yılları arasında yaşam standardının yükselmesi toptan ve perakende satışlarda, tüketim harcamalarında ciddi artışlar meydana getirmiştir³⁵

1990'ların ikinci yarısı ise Suriye için ilk yarısı kadar iyi geçmemiştir. 1996 yılında istikrarlı petrol üretimi gerçekleştirilmiş, pamuk, buğday ve turuncgillerden ise oldukça iyi mahsul alınmıştır. Ancak 1997'de ekonomi, talepteki azalmadan dolayı sancılı bir döneme girmiştir. 1997'de önceki yılda % 7.5 olan yıllık büyüme, % 2.5'a düşmüştür. Turizm gelirleri, işçi gelirleri ve petrol ihracatı düşmüş, yalnızca petrol dışı kamu sektörünün ihracatında, özellikle tarımda küçük bir artış yaşanmıştır. 1998 yılında petrol fiyatlarında yaşanan düşüş, azalan petrol üretimi, teknik ilerlemelerdeki ve yatırımlardaki yetersizlikler ülke ekonomisini zayıflatmıştır. 1998/99 tarım sezonunda yaşanan kuraklık, tarım sektöründe ciddi şekilde kayıplara sebep olmuştur. Serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde tüketim mallarının yatırımı artmıştır. En hızlı yatırım gıda ve tekstil sektöründe gerçekleşmiştir. İmalat sanayiinin diğer alt sektörlerinde, dayanıklı tüketim malları sanayiinde de önemli yatırımlar yapılmıştır. 1999 yılında Suriye'de cep telefonlarını ve internet kullanımını yaygınlaştırmak için telekomünikasyon sektörüne ağırlık verilmiştir.³⁶

Temel gelir kaynakları bakımından yıllar içinde pek bir değişim olmamış, ülkenin başlıca gelir kaynakları halen petrolden elde edilen gelirler, dış yardım, yurtdışında çalışan Suriyeli işçilerin döviz gelirleri ve tarımsal üretimdir.

2000'li yıllarda ise ikinci reform dalgasının ortaya çıktığını görmekteyiz. Özel sektöre önemli fırsatlar sunan reformların amacı, özel bankacılık sisteminin kurulması, yeni kur politikası, menkul kıymetler borsası kurulması ve ülkeye yabancı sermaye girişini hızlandırarak ülke ekonomisini daha verimli hale getirmektir. Bu politikalara rağmen halen ülke ekonomisinin 2/3'ü devletin kontrolündedir. Bu oran, petrol ve diğer tabii kaynakların, bankacılık ve sigortacılık hizmetlerinin devletin elinde olmasından kaynaklanmaktadır. Zaten bu sektörlerin GSYİH içindeki payı %60'dan fazladır.

³⁵ Kaynak: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME), "*Suriye, Genel Ekonomik Durum, Ekonomik Yapı*", Erişim (homepage) URL: <http://www.igeme.org.tr/>.

³⁶ Aydos, Duran, s.28.

2000’li yıllarda Suriye’de büyük ölçüde tarım, imalat ve hizmet sektörüne dayanan karma bir ekonomi uygulanmaktadır.³⁷

Tablo 1’de 2003 yılındaki sektörel dağılım gösterilmektedir.

Tablo 1

Suriye’de GSYİH’nin Sektörel Dağılımı (2003 yılı)

Sektör Adı	%
Madencilik,İmalat, Elektrik	27.0
Tarım	25.9
Toptan ve Perakende Ticaret	15.6
Ulaştırma ve Haberleşme	12.7
Kamu Hizmetleri	10.0
Finans ve Sigortacılık	5.1
İnşaat	4.1

Kaynak: The Economist Intelligence Unit (EIU), Country Profile, Syria London,2003,s.55

Suriye’de tarımsal alanlar ve sanayi çoğunlukla Şam’ın kuzeyindeki bölgede bulunmaktadır. Önemli ticari bölgeler ise Şam, Halep, Lazkiye, Tartus, Deyr-el Zor ve Humus’tur. Petrol sektörü Deyr-el Zor bölgesinde bulunmakta, Halep ve Banyas’taki rafinerilerin etrafında buna bağlı ağır sanayiler bulunmaktadır. Şam ve Halep tekstil, seramik gibi hafif sanayinin de bulunduğu bölgedir.³⁸

Suriye’nin en önemli yeraltı kaynakları petrol ve doğalgazdır. Petrol ve doğalgaz yataklarının çoğu ülkenin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Arama, üretim ve işleme çalışmalarını bir kamu kuruluşu olan Genel Petrol İdaresi yürütmektedir. Suriye aynı zamanda Irak ve Suudi Arabistan’dan gelen petrol ve doğalgaz boru hatlarının Akdeniz’e çıkış kapısını oluşturmaktadır. Yalnız 1997’den bu yana ekonomik büyüme

³⁷ Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), “*Suriye Ülke Bülteni, 2004*”,s.1; Erişim (homepage) URL: <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf>

³⁸ The Economist Intelligence Unit, 2003, s. 20.

yavaşlamış, petrol sahaları daha az petrol üretmekte, yeni sahalar bulunmadıkça petrol üretimini artırma imkanı gözükmemektedir. Yetkililer, son birkaç yıldır doğal gaz araştırma ve üretimine yoğunlaşmıştır. Ülkenin doğusunda bulunan önemli gaz yatakları iç tüketim için gerekli enerji kaynağı olmaya adaydır. Böylece daha fazla petrol ihracata ayrılacaktır.³⁹

Petrol ve doğal gaz dışındaki yer altı kaynakları ise fosfat, demir cevheri, asfaltit, kireçtaşı, bazalt ve morn'dur Hayvancılık da Suriye'de önemli bir yere sahiptir. Ormancılık ve balıkçılık pek gelişmemiştir.Ormanlardan sumak, yabanıl fıstık, defne, meyan kökü ve domalın gibi gıda ürünleri ve ilaç hammaddeleri elde edilmektedir Başlıca sanayi ürünleri arasında pamuk, ipek ve yün dokuma, un ve işlenmiş gıda, çimento, gübre, cam, deri eşya ve ayakkabı bulunmaktadır.⁴⁰

Tablo 2

Suriye'nin Temel Ekonomik Göstergeleri (1994-2003)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
GSYİH (Milyar ABD \$)	12.1	13.6	15.9	16.5	15.6	17.7	19.4	20.1	21.0	22.1
Reel Büyüme Hızı (%)	7.7	5.8	4.5	2.5	-1.5	-2.0	0.6	1.7	3.2	0.6
Enflasyon (%)	15.3	8.0	8.3	2.3	-1.2	-1.5	-0.5	0.5	1.0	1.5
Nüfus(milyon)	13.8	14.1	14.6	15.1	15.6	16	16.3	16.7	17.1	17.8
İhracatı (FOB/milyon ABD \$)	3.329	3.858	4.178	4.057	3.135	3.806	5.146	5.342	6.185	5.651
İthalatı (FOB/milyon ABD \$)	4.604	4.004	4516	3.603	3.307	3.590	3.723	4.577	4.929	4.894
Cari İşlemler Dengesi (milyon ABD \$)	-1.619	- 490	-742	-291	-602	201.0	1.062	292.5	917.1	-267.3
Toplam Dış Borç (milyar ABD \$)	20.6	21.3	21.4	20.9	21.1	22.4	21.7	21.3	21.5	21.7

Kaynak:Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), Suriye Ülke Bülteni ,Aralık 2004,s.1.

³⁹ The Economist Intelligence Unit,2003, s. 21.

Suriye'nin ekonomik büyümesi günümüzde de büyük ölçüde petrol gelirleriyle bağlantılıdır. Suriye'nin, Irak Savaş öncesi dönemde bu ülkeden ucuza satın aldığı petrolü iç pazarda kullanması ve kendi ürettiği petrolü yurtdışına satışından elde ettiği gelirin savaştan sonraki dönemde kesilmesiyle birlikte GSYİH' deki büyüme oranı 2002 yılında %3.2 seviyesinden 2003 yılında %0.6'ya gerilemiştir. 2004 yılında ise düşen faiz oranlarına bağlı olarak artması beklenen özel sektör yatırımları ve ekonomik reformlarla birlikte GSYİH' deki büyümenin artarak %2.3, 2005 yılında ise ihracatta beklenen düşüşe bağlı olarak %1.8'e gerilemesi beklenmektedir. Özel sektördeki büyümenin arkasındaki en önemli itici güç ise faiz düşmesi ve devam eden ekonomik liberalleşme süreci olarak görülmektedir çünkü hükümet 2004'de 22 yıl aradan sonra özel sektör yatırımlarına destek olmak amacıyla kredi faiz oranlarını 1.5 puan düşürerek % 3'e çekmiştir. Dış ticarete bakarsak; 2003 yılında 5.6 milyar dolar olan ihracat gelirinin 2004 yılında petrol fiyatlarında gerçekleşen artış nedeniyle toplam 6.4 milyar dolara çıkacağı, düşünülmektedir. Suriye'de ihracatın en önemli kalemini oluşturan petrol ihracatı, ihracat gelirlerinin %55- 60'ını oluşturmaktadır. Diğer yandan ithalat harcamalarının ise iç talepte ve ithalat fiyatlarında yaşanan artış nedeniyle, 2004 yılında 5.1 milyar dolar, 2005 yılında ise 5.3 milyar dolar olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. Dış açılma politikalarına paralel olarak, Suriye Avrupa Birliği Ortaklık Anlaşması'nı Ekim 2004'te paraflamış bulunmaktadır. 21 Arap ülkesiyle Arap Ortak Ligi çerçevesinde Serbest Ticaret Anlaşmaları yapmış ve Dünya Ticaret Örgütü üyeliğine de başvurmuştur.⁴¹

Avrupa Birliği, Ortadoğu ülkeleri ile gerçekleştirmeye çalıştığı ve 12 Akdeniz ülkesini içine alan Serbest Ticaret Anlaşması çerçevesinde Suriye'ye ayrı bir önem ve öncelik vermektedir. Bundan dolayı Suriye'nin serbest pazar ekonomisine geçme gayretlerine AB tarafından yardımlarla destek sağlanmaktadır. AB, Suriye'nin sahip olduğu öz kaynakları devreye , sokmada ve işleme açmada her türlü desteği sağlama gayreti içindedir. Merkezi Şam olan Suriye Avrupa İş Merkezi (SEBC -Syrian European Business Center) bu konuda önemli bir işlevi vardır.

⁴⁰ Aydos,Duran, s. 27-29.

⁴¹ Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), ,s.1-3; Erişim (homepage) URL: <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf>

AB ve Arap ülkeleriyle ilişkileri gelişmekte olan Suriye'nin, AB ve İsrail'le ilişkilerinde olumsuz gelişmeler gözlenmektedir. ABD, siyasi nedenlerle Suriye'ye karşı 11 Mart 2004'te yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Söz konusu yaptırımlar kapsamında Suriye'ye direkt uçuşlar durdurulmuştur. Yaptırımlar kapsamında Suriyeli kişilere ve resmi makamlara ait bazı mevduatların dondurulması talimatı verilmiştir. ABD'nin Suriye'ye gıda, tıbbi malzeme ve uçak yedek parçaları, haberleşme araçları ile belli bazı teknoloji ve yazılım ürünleri dışındaki diğer ürünlerin ihracatına yasaklama getirilmiştir. Suriye'den ABD'ye direkt uçuşların yasaklanması zaten Suriye Hava Yolları'nın ABD'ye direkt uçuşlarının olmamasından dolayı herhangi bir etki yaratmayacaktır. Suriye Merkez İstatistik Bürosu'nun açıkladığı 2002 yılı sonu verileri ABD'nin Suriye'ye ihracatının toplam Suriye ithalatı içindeki payı sadece % 6'dır ve yine ABD'nin toplam Suriye ihracatı içindeki payı ise sadece %2 oranındadır. Bu nedenlerle söz konusu yaptırımların Suriye ekonomisi üzerinde önemli bir etkisi olmayacağı tahmin edilmektedir.⁴²

ABD ve İsrail'in olumsuz tutumuna karşın AB dışında müttefikler arayan Suriye bölgesel güçlerden Türkiye ve İran ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. İran ile özellikle de 2004 yılında işbirliği görüşmeleri yoğunlaşmıştır. Her ne kadar İran-Irak savaşı sırasında müttefik olmuşlarsa da Beşar Esad'ın başa geçtiği 2000'li yıllara kadar İran-Suriye ekonomik ilişkilerinde büyük bir ilerleme kaydedilmemiştir. 2004 yılında ABD ortak tehdidi bu iki ülkeyi biraraya getirmiş ve işbirliği imkanları daha kapsamlı bir şekilde araştırılmaya başlanmıştır. İran –Suriye ekonomik işbirliğini geliştirme ve ortak projeleri hızlandırma görüşmelerinde gündem maddesi olarak ticari ilişkilerinin geliştirilmesi, iki ülke arasında ticareti yapılan mal yelpazesinin genişletilmesi, taşımacılık, kargo ve gümrük gibi ikili ticaretin gelişmesinin önündeki engellerin kaldırılması konularına yer verilmiştir. Bunun dışında 2004 yılında otomobil, cam, çimento ve petrokimya sektöründe ortak projeler için imzalar atılmıştır.⁴³

⁴² İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME), *“Ekonomik Durum,, Yabancı Sermaye, Dış Ticaret ve İthalat Mevzuatı”*, s.9, Erişim (homepage) URL: <http://www.igeme.org.tr/tur/yerinde/suriye/suriye1.pdf>.

⁴³ T.C. Şam Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, *“Suriye'deki Ekonomik ve Ticari Gelişmeler , Aylık Raporlar”*, Erişim (homepage) URL: <http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/SYR/ekonomi.doc>

Bankacılık sistemi devletin kontrolündedir. Aralık 2002’de özel banka kurulması amacıyla reform programları çerçevesinde 5 bankaya şube açmak üzere lisans verilmiştir. 2004 yılı başında da 2 özel banka Şam’da faaliyete geçmiştir. Suriye Ticaret Bankası, ülkenin en büyük ve önemli bankasıdır. İç ve dış finansmanı, döviz bozdurma ve provizyon işlemleri bu bankanın sorumluluğu alanındadır. 10 sayılı Yatırım Yasası uyarınca, yurtdışında bulunan Suriye vatandaşlarının ülkeye para transferi ve yabancı sermaye akışı Suriye Ticaret Bankası aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Emlak, Sanayi ve Ziraat bankaları kendi uzmanlık dallarına giren işlevleri görmektedir. Bunun dışında döviz kuru rejimine ilişkin yasa tasarısı kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. Buna göre, daha önce uygulanmakta olan 3 farklı kur politikası yerine 1 Amerikan dolar 46.3 Suriye Lirası olarak belirlenmiş ancak 2004 yılı başında Suriye Lirası devalüe edilerek 46.3 liradan 48.5 liraya yükselmiş ve bu şekilde devlet kuru yaklaşık 52 Suriye Lirası olan serbest piyasa kuruna yakın bir rakama ulaşmıştır. 2004 yılı bütçesine göre harcamalarda bir önceki yıla göre %7 oranında bir artış öngörülmektedir. 9.7 milyar dolar olarak öngörülen harcamanın önemli bölümünün ulaştırma, telekomünikasyon projeleri, sağlık, eğitim ve bazı sosyal programlara tahsis edilmesi planlanmaktadır. Suriye’de savunma harcamalarına oldukça yüklü bir kaynak ayrılmakta, bu da ekonomiye büyük bir yük getirmektedir. 2004 bütçesinin %15.6’lık bölümü savunma harcamalarına ayrılmıştır. Resmi verilere göre %15 olan işsizlik oranı, gayri resmi kaynaklara göre %20 civarındadır.⁴⁴

Ocak 2004’te yürürlüğe giren Yeni Vergi Kanunu’na göre devlet memurlarının gelir vergisi oranları aylık bazda en düşük %5 en yüksek %20 olarak sabitlenmiştir. Diğer yandan, net gelirini 3 milyon Suriye Lirası ve üzeri gösteren firmalara yönelik yeni kurumlar vergisi oranı %63’ten %35’e indirilmiştir. Uzun vadede Lübnan’daki sistem örnek alınarak yeni bir KDV sistemi oluşturulması planlanmaktadır.⁴⁵

⁴⁴ T.C. Şam Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, ”*Suriye Ülke Raporu 2003* ”, s.11; Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), s.1; Erişim (homepage) URL: <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf>

⁴⁵ Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK),s.2; Erişim (homepage) <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf>

A. Ekonomik Altyapı

1. Siyasal Altyapı

Suriye, 17 Temmuz 2000 tarihinden bu yana Haziran 2000'de ölen son devlet başkanı Hafız Esad'ın oğlu Beşar Esad tarafından yönetilmektedir. Ortadoğu'da ailelerin oluşturduğu etnik ve dini birliğe dayalı kabilelerde hiyerarşik yapı hakimdir. Bölgede kabilelerin, aşiretlerin, dini cemaatlerin toplumun temel yapısını oluşturduğu düşünülürse bu hiyerarşik yapıyı genele yaymak yanlış olmaz. Ortadoğu'da birçok bölgede dini ve etnik alt gruba olan bağlılık rejime ve ülkeye olan bağlılıktan daha önemlidir.

Siyasi yetki Suriye'de öncelikle Esad ailesine sonra zümre, dini topluluk, Baas partisi ve en sonunda da devlete verilmiştir. Esad ailesinin üyeleri orduda halihazırda iyi pozisyonlarda bulunmaktadır. Beşar Esad gücünü resmen öyle görünmese de mensubu bulunduğu azınlık olan Alevilerden oluşan ve babasına da sadık kalmış bir grup ile paylaşmaktadır. Günümüzde de Esad ailesinin ait olduğu Alevi cemaatinin üyeleri ordu ve hükümette üst düzey makamların büyük bir çoğunluğunu ellerinde tutmaktadırlar. Baas partisi, Arap milliyetçiliği, sosyalizm ve sekülerizm fikirleri doğrultusunda yaklaşık bir asır önce kurulmuştur. Baas ideolojisinin temel hedefi Ortadoğu'daki Arap halklarını tek bir Arap devleti çatısı altına birleştirmektir. Sosyal reformları gerçekleştirmek, mülkiyeti sınırlandırmak, üretim araçlarını millileştirmek gibi devletçi yaklaşımlar da Baas ideolojisinin hedefleri arasındadır. İdeoloji açık bir teoriye sahip değildir. Arap entellektüelleri için Baas ideolojisi Marksizm gibi teorik bir yaklaşımdan öte Arap halkına özgü bir pratiktir. Arap halkının ekonomik, siyasi, kültürel bağımsızlığını kazanması yönünde bir istektir. Bu yönden de Arap milliyetçisidir. İdeolojinin temel düşmanları Batılı ülkeler, onların Ortadoğu'daki müttefiki İsrail ve komünist unsurlardır. Ancak Arap dünyasının etnik ve dini bölünmüşlüğü, Baas'ın modern Arap ulusunu yaratma hedefini başarısızlığa uğratmıştır. Hafız Esad döneminde Baas ideolojisi tek bir Arap ulus yaratma hedefinden sapmıştır. Bu dönemde ideoloji daha çok Suriye'nin ve Esad yönetiminin bölgede lider ülke

olmasını meşrulaştırıcı araç olarak kullanılmıştır. Ülkede sembolik meclis ve sadece Baas Partisi'nin adayları için oy kullanılan seçimler yalnızca rejimi meşrulaştırıcı sembollerdir. Böylece lider, askeri ve bürokratik elit aracılığı ile “tebaa” olarak gördüğü halkı kontrol etmektedir.⁴⁶

Günümüzde Baas Partisi üyeliği, Suriye’de ise Alevi cemaati veya Esad ailesi ile bağlantısı olmayanlar için yöneten sınıfla ilişki kurmak için bir araç olmuştur. Baas partisinin üyesi olmak, her ne kadar eskiye göre partinin gücü azalsa da, yönetici konumuna gelebilmek için bir ön şarttır. Rejimi son zamanlarda zorlayan tek güç ise hükümete karşı Sünni Müslüman silahlı bir grup olan Müslüman Kardeşler olmuştur. 1983’de Hama’da hükümete karşı bir isyan başlatmıştır. Bu isyan Hafız Esad’ın kardeşi tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Ordu-güvenlik eliti günümüzde de Suriye’nin en önemli siyasi gücü olarak varlığını sürdürmektedir.⁴⁷

Baas ideolojisine veya Arap milliyetçiliğine alternatif bir milliyetçilik anlayışını benimsememiş olan Aleviler daha çok 1960’lardan bu yana varolan siyasi sistemin parametreleri içinde çalışmaktadırlar. Böylece Aleviler devlet politikaları ile ters düşmemiş ve birçok yönden devletin içinde kendilerini tanımlamışlardır. Alevilerin ve diğer dini azınlıkların Baas Partisine destek vermelerini sebeplerini ise şöyle açıklayabiliriz; Baas partisinin sosyalist görüşleri onun yerel burjuvazi ve tüccarların etkili olduğu büyük şehirler yerine fakir kırsal kesimden destek almalarını sağlamıştır. Suriye’de Arapça konuşan dini azınlıklar daha çok kırsal kesimde yoğunlaştığı için azınlıklara mensup kişiler Baas Partisinde egemen olmuşlardır. Baas Partisinin seküler karakteri de bu desteğin oluşmasını sağlayan faktörlerden biridir. Arap milliyetçiliğinde genelde Sünni bir bakış açısı hakimdir bu durum diğer azınlıkları ikincil konuma itmiştir. Baas ideolojisi öngördüğü Arap milliyetçiliği ile Arapça konuşan azınlıklar kendilerini bu statüden kurtarabileceklerini, dini ve de cemaatsel bağların dar sosyal çerçevesini kırabileceklerini ummuşlardır.⁴⁸

⁴⁶ Arda Aygöl, Banu Özdemir, Berk Özsalgır, Çağla Biçel, Halil Erkan, Meryem Kadiri, Nuray Arıdıcı, Nurhak Usta, Ömer Arvasi, Sertuğ Başaran, der. Gamze Güngörmüş Kona, *“Ortadoğu Orta Asya ve Kesişen Yollar”*, 1. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003 s.43-62

⁴⁷ The Economist Intelligence Unit, 2003, s. 1-9.

⁴⁸ Nikolaos van Dam, *“Minorities and Political Elites in Iraq and Syria, Sociology of Developing Societies”*, der. Talal Asad ve Roger Owen, New York: Monthly Review Press, 1983, s.137

Suriye'nin kuruluşunu ve yapısını bunların içindeki Alevilerin rolünü değerlendirirken de önemli nokta Alevilerin Suriye silahlı kuvvetleri ve Baas partisi içindeki yükselişleridir. Geçmiş dönemlere bakarsak; manda yönetimi sırasında Fransızlar Arap kökenli Sünniler'in gücünü kırmak için Alevi azınlıkla işbirliğine girmişlerdir. Aleviler de ülkede önemli mevkilere gelebilmek için bu işbirliğine sıcak bakmışlardır. Suriye bağımsızlığını kazansa da Fransızlar ülkenin içişlerine karışmaya devam etmişlerdir. Fransa, Sünniler'in yönetimi ele geçirdiği 1946 yılında da buna karşı çıkan Aleviler'i desteklemiştir. Fransa'nın Suriye'deki azınlıklar arasında böl-yönet politikası uygulaması Alevilerin öne çıkmasındaki etkenlerden biridir. Baas iktidarında da, Baasçı yetkililer, Alevilerin yoğun olarak yaşadığı Lazkiye'nin kırsal fakir alanlarına özel bir önem vermiş ve bu açıklık onların partiye girişini ve yükselişini kolaylaştırmıştır. Orduda ise Hafız Esad başa geçene kadar Sünni Müslüman görüş hakim olmuştur. Esad başa geçince Alevilerin orduda ve Baas partisinde yükselmesini sağlamıştır. 1996'da Aleviler mevcut Suriye rejiminde sivil ve askeri elitlerin ana parçalarını oluşturmuşlardır. Esad, Sünni çoğunluğu kışkırtmadan Alevileri toplumsal konumlarını yükseltmeye çalışmıştır. Partinin daha alt kademelerindeki örgütlenmelerde Dürzilere ve Hristiyanlara çoğunlukla da Sünni Müslümanlara yer vermekten kaçınmamıştır. Bazı yeni açılımlara rağmen rejim hala bekaasını sağlamak için öncelikle askeri güce güvenmektedir. Sonuç olarak askeri-sivil Alevi elitin egemenliği Beşar Esad döneminde de devam etmektedir.⁴⁹

Hafız Esad ve Beşar Esad'ın da dahil olduğu Ortadoğu'daki liderler genel olarak otoriter özellikler göstermektedirler. Bu liderin otoriter özellik göstermesinde etkili olan iç faktör; parçalı etnik-dini yapı ve rejime muhalefettir. Bu kırılğan yapı liderleri otoriter olmak suretiyle toplumu baskı altında tutmaya iter. Liderlerin otoriter özellik göstermesine neden olan dış faktör ise; ABD ve diğer güçlerin bölge ülkelerini çıkarlarına göre yönlendirme isteği ve dış güvenlik tehdididir. Bu tehdit sebebiyle bölge ülkeleri güvenlik ve savunma harcamalarına önemli bir kaynak ayırmaktadırlar. Ortadoğu bölgesinde askeri harcamalar nüfusa oranlandığında dünyada ilk sırayı alır.

⁴⁹ Beverley Milton-Edwards, *"Contemporary Politics in the Middle East"*, Cambridge: Polity Press, 2000, s. 216-217

Bölge ülkelerinin silahlanmasının ise 2 temel nedeni vardır; İlki bölge ülkeleri arasındaki rekabetten doğan tehdit, ikincisi ise Batı emperyalizmi ve Ortadoğu ülkelerinin onun uzantısı olarak gördükleri İsrail'in bölgedeki varlığıdır.⁵⁰

a. Yasama

Anayasa göre Suriye, Sosyalist Demokratik Halk Cumhuriyeti'dir. Suriye'nin anayasası, ülkeyi demokratik, laik bir ülke olarak tanımlar ama devlet başkanının Müslüman olması gibi bir gerekliliği de içinde barındırmaktadır. Yönetim biçimi 1973 tarihli anayasa uyarınca çok partili cumhuriyet olmasına rağmen siyasal iktidar, birçok Ortadoğu ülkesinde kolları olan Baas Partisi'nin kesin denetimi altında bulunmaktadır. Yasal çalışma izni tanınmış öteki siyasi partilerle birlikte Ulusal İlerici Cephe'yi oluşturan Suriye Baas Partisi'nin yönetim organları Ulusal Komutanlık, Bölgesel Komutanlık ve Halk Konseyi'dir. Öteki siyasi partilerin çok küçük bir oranla temsil edildiği 250 üyeli Halk Konseyi yasama organı işlevi görmektedir. Üyeleri 4 yılda bir doğrudan halk tarafından seçilen Halk Konseyi'nin başlıca görevleri arasında; devlet başkanlığı için aday göstermek, kanunları çıkarmak, hükümet politikalarına karar vermek ve bütçeyi hazırlamak sayılabilir. Halk Konseyi'nin başkanı konsey üyelerinin gizli oylamasıyla bir yıllık dönem için seçilmektedir.⁵¹

⁵⁰ Kona , s.152.

⁵¹ Aydos,Duran, s. 26-27.

Tablo 3’te 1994 ve 1998 yıllarında oluşmuş sandalye dağılımı verilmektedir:

Tablo 3

Suriye Halk Konseyi Sandalye Dağılımı

Partiler	1994	1998
Baas Partisi	135	135
Suriye Komünist Partisi	8	8
Arap Sosyalist Partisi	7	7
Arap Sosyalist Birlik Partisi	7	7
Suriye Arap Sosyalist Partisi	6	6
Sosyal Dem. Birlik Partisi	4	4
Bağımsız	83	83
Toplam	250	250

Kaynak: Aydos Volkan,Duran, Meltem “Suriye Ülke Etüdü”,İTO Yayınları,2000-30,2000,s.26.

Esad döneminden önce ateşli tartışmaların yaşandığı bu meclisin şu anda başkanlık elitinin verdiği kararları onaylamak gibi bir işlevi bulunmaktadır. Hafız Esad’ın ölümünden bu yana politik reform için bazı iddiasız çağrılar olsa da bu milletvekillerinin hükümeti ekonomik politika gibi belirli yönlerden eleştirmesine daha yeni yeni izin verilir olmuştur fakat bu durumda bile eleştirilebilir olan her zaman başbakan olacak asla devlet başkan olmayacaktır.

b. Yürütme

Yürütmenin başında, Suriye Baas Partisi Genel Sekreterliği, Ulusal İlerici Cephe Başkanlığı ve Silahlı Kuvvetler Başkomutanlığı görevlerini de elinde tutan Devlet Başkanı bulunmaktadır. Yedi yıllık bir dönem için halka tarafından seçilen Devlet Başkanına hükümet işlerinde, kendisinin atadığı Başbakan ve Bakanlar Kurulu yardım eder. Beşar Esad’ın yardımcılıklarını Abd el –Halim İbn Said Haddam ve Muhammed Züheyr Maşrik yapmaktadır. Muhammed Naci Otri 10 Ekim 2003’te Muhammed Mustafa Miro yerine başbakan olarak atanmıştır. Beşar Esad’ın yönetimi ekonomik reformlarla ilgili bir program başlatmıştır. Ülkeye idari yapı yönünden bakarsak; Suriye

Der'a, Drezzor, Halep, Hama, El Haseke, Humus, İdlip, Kunteyra, Lazkiye, Rakka, El-Süveyde, Şam (başkent), Şam (il) ve Tartus olmak üzere 14 valiliğe ayrılmış bulunmaktadır. Bu bölgelerde yetkili birim bölgesel konseylerdir. Bu konseylere bir vali başkanlık eder. 1970'den bu yana çok az karar verme yetkisine sahip bu konseyler toplumsal hizmetlere bakmakla görevlidir. Ehliyet işleri, yerel vergilerin toplanması gibi işlerle uğraşırlar. Şam şehrinin 1987'den bu yana ayrı bir yönetim birimi bulunmaktadır. İdari bölünmede vilayetlerden sonra sırasıyla ilçeler, beldeler ve köyler gelmektedir.⁵²

c. Yargı

Hukuk sistemi Fransız etkisi taşımakla birlikte temel ilkeleri bakımından şeriata dayanmaktadır. Bütün yönetim birimi merkezlerinde ilk derece, valilik (muhafaza) merkezlerinde istinaf ve başkentte üst istinaf mahkemeleri bulunmaktadır. En üst yargı mercisi olan Anayasa Mahkemesi, Devlet Başkanı tarafından atanan ve dörder yıllık dönemler için seçilen beş hakimden oluşmaktadır. Yüksek Adli Konsey, Temyiz Mahkemesi ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri diğer başlıca yargı organlarını oluşturmaktadır. Genel bir şema olarak mahkemeleri sınıflandırırsak :

1 - Medeni kanun mahkemeleri :

- a) Şer'i Mahkemeler
- b) Ruhani Mahkemeler (gayrimüslimlerin durumuna bakar)
- c) Dürzi Cemaatına ait mezhep mahkemeleri

2-Çocuk Mahkemeleri

3-Sulh Mahkemeleri

4-Asliye Hukuk Mahkemeleri

5-İstinaf Mahkemeleri

6-Temyiz Mahkemeleri şeklindedir.⁵³

⁵² Aydos,Duran,s. 27-28.

⁵³ Erciyes ,s.15; Aydos,Duran, s. 27-28.

2. Sosyal Altyapı

a. Nüfusun Yapısı

(1)Miktar

Ülke nüfusu 2003 rakamlarıyla 17.8 milyon kişidir. Suriye 1970-1994 döneminde, büyük bir nüfus patlaması yaşamıştır. 1970’de 6.3 milyon olan nüfus 24 yılda bu rakamın iki katından bile daha fazla bir oranda artarak 1994’de 13.8 milyona çıkmıştır. Bu artış oranına dönemsel olarak baktığımızda, 1960- 1970 döneminde % 3.28, 1970-1981 döneminde % 3.35 ve 1981- 1994 döneminde % 3.3 olduğunu görürüz. Eğer nüfus artışı bu hızla devam ederse 2015’de nüfusun 27.6 milyona ulaşması beklenmektedir.⁵⁴

Tablo 4

Suriye Nüfusu ve Doğal Nüfus Artış Oranı (1990-2003)

	1990	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Nüfus (milyon)	12.12	13.39	13.84	14.15	14.62	15.10	15.60	15.90	16.38	16.74	17.13	17.80
Doğal nüfus artış oranı	3.70	3.53	3.40	3.40	2.50	2.40	2.40	2.40	2.40	2.50	2.50	...

Kaynak: SESRTCIC

1990’lı yılların ikinci yarısına bakarsak; Suriye’nin nüfus artışı son 5 yılda ortalama % 2.6 olmuştur. Bu oran ülkenin altyapısı ve kaynaklarını zorlamaktadır. Neredeyse nüfusun % 75.3’ü 35 yaşın altında iken, % 40’ın üstündeki bir bölümü 15 yaşın altındadır.⁵⁵

⁵⁴ Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA), *“Women and Men in the Syrian Arab Republic, A Statistical Portrait”* , New York: United Nations,2001,s.11-20

⁵⁵ The Economist Intelligence Unit,2003, s. 11-12.

Genel olarak bakıldığında; 1981-1994 arasındaki dönemde % 3.3 olan nüfus artış oranı, %2.6'ya düşmüş de olsa oldukça yüksektir. Daha önceki dönemlerdeki nüfus artışı bile Suriye için ciddi bir sorun oluşturmaya yeterlidir. Son yıllarda rejim, nüfus artışını bir problem olarak görmeye başlamıştır ama bu problemle ilgilenmek için bir planlama yapılmamaktadır. Burada medya kampanyaları, okullarda eğitim ve kırsal alanda daha aktif aile planlama merkezleri kurulması hariç tutulmalıdır. 1995 yılı sonrasında nüfus patlamasının yarattığı krizin ilk belirtileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Sonuç olarak nüfus patlaması, altyapı hizmetleri, su ve elektriğin artan nüfus karşısında yetersiz kalması, işsizlikte keskin bir yükseliş özellikle de ilk defa iş piyasasına çıkanlar için eğitim almanın güçleşmesi ve okur -yazarlık oranında bir düşüşü de beraberinde getirmektedir. Suriye, doğurganlık oranında son 20 yılda belirgin bir düşüş yaşamıştır. 1970'de kadın başına 7.5 çocuktan, 1981'de 6.8'e, 1993'de de 4.2'ye düşmüştür. Burada eğitim ile doğurganlık arasında bir ters ilişki göze çarpmaktadır. Okuma yazma bilmeyen kadında oran kadın başına 5.3 iken, daha yüksek eğitim almış kadınlarda bu oran 2.6'ya düşmektedir.⁵⁶

Tablo 5

Suriye'de Yaş Dilimlerine Göre Nüfus (2000, 2002)

	2000 (milyon)	2002 (milyon)	2000 (%)	2002 (%)
0-14	6.62	6.88	40.4	40.2
15-19	2.20	2.14	13.5	12.5
20-34	3.71	3.87	22.6	22.6
35-54	2.65	2.79	16.2	16.3
55+	1.20	1.45	7.3	8.4
Toplam	16.38	17.13	100.0	100.0

Kaynak: The Economist Intelligence Unit (EIU), Country Profile, Syria London,2003,s.14

⁵⁶ Eyal Zisser, "Asad's Legacy -Syria in Transition", London: C.Hurst and Company, 2001 s. 188

Tablo 5’te de görüldüğü üzere yaş dilimlerine göre nüfusa baktığımızda aktif olmayan 0-14 yaş grubunun % 40’lık bir dilimi oluşturduğunu, 15-19 yaş dilimi de hesaba katılırsa 2002 rakamlarıyla yaklaşık % 52’lik bir bölümü bu nüfus dilimlerinin oluşturduğu görmekteyiz. Oldukça genç bir nüfusa sahip olduğu görülen Suriye’nin bu durumu yukarıda da belirtildiği üzere doğal nüfus artış oranının yüksekliğinin bir sonucudur.

Tablo 6

Suriye’de Toplam Kadın ve Erkek Nüfusu (milyon)

	1980	1985	1990	1994	1999	2000	2001	2002	2003
Kadın	4.35	5.03	5.93	6.79	7.70	8.00	8.19	8.37	8.57
Erkek	4.45	5.24	6.19	7.05	8.20	8.30	8.55	8.76	8.98

Kaynak: SESRTCIC

Rakamları incelediğimizde kadın nüfusunun erkek nüfusuna oranla daha az artış gösterdiğini görebiliriz fakat nüfustaki erkek - kadın oranı istikrarlı bir parametredir. 1970 ve 1994 arasındaki dönemde 1.04 ve 1.05 arasında gidip gelmektedir.

Tablo 7

Suriye’de Aktif Nüfustaki Kadın ve Erkek Oranı (%)

	1984	1989	1991	1999	2000	2001	2002
Kadın	13.98	14.29	16.62	17.07	18.18	17.36	18.46
Erkek	86.02	85.71	83.38	82.93	81.82	82.64	81.54

Kaynak: SESRTCIC

Yıllara bakarsak 1984’te % 13.98 olan aktif kadın nüfus oranı yıllar içinde artış göstermiş 2002 yılında % 18.46’ya ulaşmıştır. Erkek nüfusu ise tam tersine 1984’de % 86.02 iken 2002’de % 81.54’e düşmüştür. Oranlara bakıldığında kadının çalışma yaşamına katılım oranının yıldan yıla artan bir trend izlediğini görüyoruz.

Suriye’de 1963’te Baas Partisi’nin iktidarı ele geçirmesi ile kadının özgürlüğü ve erkekle eşitliğiyle ilgili düşünceler direkt olarak Anayasayı ve kanunları etkilemiştir. Hafız Esad başkanlığındaki “düzeltme hareketi ” için kadın hakları önemli bir konu olmuştur. Bu konuda gerekli çalışmalar yapılmıştır. 1973 tarihli anayasanın 25 ve 26. maddelerinde cinsler arasında ayrımcılığa karşı çıkılmış ve erkek-kadın eşitliği vurgulanmıştır. Anayasaya göre Suriye’de kadınlar seçme-seçilme, eğitim, eşit işe -eşit ücret , kamu ve özel kurumlarda çalışırken yönetici kademesine yasal engel olmadan çıkabilme haklarına sahip olmuşlardır. Baas Sosyalist Partisinin tüzüğünde de bu yönde kadını eşit gören maddeler bulunmaktadır. Medeni Kanun madde 15’e göre de kadın, finansal konularda kendi başına kocasına veya başka birine sormadan karar verme hakkına sahiptir.⁵⁷

⁵⁷ Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA), s.40.

(2) Yerleşim

Suriye’de halk çoğunlukla şehirde yaşamaktadır. Hatta 6 büyük şehirde yaşayan halkın genel nüfusa oranı yüzde 75’dir. 3.9 milyonluk nüfusuyla Şam ülkedeki en büyük şehirdir. Diğer önemli şehirler ise Halep, Humus, Hama, Lazkiye ve Tartus’dur. Nüfusun büyük bir bölümü ülkenin batı ve kuzeydoğu kesimleriyle Fırat ve kollarının vadilerinde yoğunlaşmaktadır. Kırsal yerleşmeler genellikle su kaynaklarının yakınında kurulmuştur.

Tablo 8

Suriye’de Nüfusun Coğrafi Dağılımı - 2002 (milyon, %)

	Milyon	%
Şam ve Çevresi	3.888	22.7
Halep	3.719	21.7
Humus (Homs)	1.490	8.7
Hama	1.335	7.8
El Haseke	1.265	7.4
İdlip	1.120	6.5
Deyr-el Zor	919	5.4
Lazkiye	876	5.1
Der’a	780	4.6
Tartus	674	3.9
Toplam	17.13	100.0

Kaynak: The Economist Intelligence Unit (EIU), Country Profile, Syria, London,2003,s.15.

Suriye’de her zaman kentteki nüfus, kırdaki nüfustan daha fazla artmıştır. Kentteki nüfus artışı 1970’de % 5 iken, 1994’de %3.7’ye düşmüştür ancak yine de bu oran kırdaki nüfus artışından fazladır. Kırdaki nüfus artışı 1970’de %2.2 iken, 1994’de % 2.8’e çıkmıştır. Görüldüğü üzere bu oran kendi içinde artmış olmasına rağmen kentteki nüfus artış oranına göre düşüktür. Şehir nüfusundaki artış sadece doğal yoldan artışa

bağlanamaz aynı zamanda kırsal alandan şehre 1960'dan beri süregelen bir göç vardır. 1970- 1994 arasındaki süreçte hem kentsel hem de kırsal alanda evlilik yaşı sosyal ve ekonomik faktörlere bağlı olarak yükselmiş bunun da etkisi ile her iki alanda da doğurganlık oranı düşmüştür.⁵⁸

Kır ve kent nüfus oranındaki gelişme aşağıdaki tablodan izlenebilir:

Tablo 9

Suriye'de Kır ve Kent Nüfus Oranı (1980-2003) (%)

	1980	1985	1990	1995	1999	2000	2001	2002	2003
Kır nüfus oranı	53.3	51.4	49.8	47.6	46.0	45.0	50.3	50.0	49.9
Kent nüfus oranı	46.7	48.6	50.2	52.4	54.0	55.0	49.7	50.0	50.1

Kaynak: SESRTCIC

Suriye 1970'den 1994'e gelene kadar yeniden yapılanma planları ve de dengeli sosyo-ekonomik gelişme ile iç göç oranlarını düşürmeyi başaramamıştır. Bu oran %15.8'den 1994'de % 9.8'e gerilemiştir. 1950'ye kadar, nüfusun büyük bir bölümü verimli kıyı şeridinde, Halep'in kuzeyinde ve de güneyde Şam'dan başlayan Türkiye sınırına doğru uzanan bölgede toplanmıştır. 1950'den bu yana bölgenin nüfusunun dağılımında büyük değişimler olmuştur. Şehirlerde endüstrinin gelişmesi, barajların yapımı ile kuzey-doğudaki tarımsal gelişim nüfus hareketlerinde etkili olmuştur. El Haseke ve Deyr el-Zor'un kuzeydoğu bölgelerine doğru olan göç kırsal nüfusun dağılımında göreceli bir denge yaratmıştır. Bu bölgelere özellikle de büyük şehirlere olan göç 1960'dan sonra azalarak da olsa son yıllara kadar devam etmiştir. Birçok Ortadoğu ülkesinde iki ana fenomen nüfus hareketlerini karakterize etmektedir. İlki, nüfusun köyden kente göçü, ikincisi ise başkent ve diğer büyük şehirlere yoğun

⁵⁸ The Economist Intelligence Unit, s. 12; Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA), s.52.

göçtür. Suriye’de bu genel eğilim görülmesine rağmen, nüfusunun gelişimi kendi içinde bazı farklılıklarda barındırmaktadır.⁵⁹

1960 ve 1970’lerde ekonominin büyümesi sosyal değişimi de beraberinde getirmiştir. Bu değişim artan okur-yazarlık, şehirleşme oranı, işgücünün şehirlere ve de sektör olarak sanayiye kayması gibi kriterlerle de ölçülebilir durumdadır. Şehirleşme ile şehir nüfusu 1960’da % 37 iken 1990’da % 50.5’e çıkmış bu aynı zamanda kırdan yaşayan nüfus ve azınlıkların izolasyonu veya kendi içine kapanmasını bir ölçüde kırıp onların topluma dahil edilmesine yardımcı olmuştur.⁶⁰

Suriye’nin, göçmenlerin çekim alanı olan beşten fazla şehri bulunmaktadır. Suriye’de 1953’te 1.75 milyon hektar olan ekilmiş alan, 1980’de 6.2 milyon hektar olmuştur. Böylece tarım sektörü ülke nüfusunun bir kısmını absorbe etmiştir. Köyden şehre göç eden 40.000 kişiden sadece 17.000’i iş bulabilmektedir. Suriye’de göç olgusu, sadece iç göçle de sınırlı kalmamaktadır. Beyin göçü de önemli bir sorundur. Arap ülkeleri, ABD ve Avrupa’ya doğru özellikle 1950’lerden sonra hızlanan göçler belirli meslek ve uzmanlık alanlarında ciddi bir işgücü açığı ortaya çıkarmıştır. Son yıllarda kalifiye işçileri ve üniversite mezunlarını yurtiçinde tutmak için özendirici birtakım önlemler alınmaktadır.⁶¹

(3) Eğitim Durumu

Düşük gelir seviyesi ve hızla artan nüfusuna rağmen Suriye’nin iyi bir temel eğitim sistemi bulunmaktadır. Bu genel olarak Baas Partisinin ekonomik gelişmenin gereklerinden biri olarak eğitime büyük önem vermesinin bir sonucudur. Ülkenin muhafazakar Sünni tüccar sınıfı da eğitimi ilerlemenin bir aracı olarak görmektedir. Bunun bir sonucu olarak okur-yazarlık oranı bölgedeki rakip sayılabilecek ülkelerden biri olan Mısır’dan daha yüksektir. 2002’de % 82.9 olan bu oran, Ürdün ve Lübnan’dan düşük olsa da Ortadoğu’daki birçok ülkeden yüksektir. Okur-yazarlık oranı kadınlar arasında 1970’de % 20.0 iken 1995’de % 68.5’e ulaşmıştır. Erkeklerde ise bu oran

⁵⁹ Moshe Maoz , Avner Yaniv, ”*Syria Under Asad*” ,London and Sydney: Croom Helm, 1986,s. 37

⁶⁰ Raymond Hinnebusch, ”*Syria: Revolution From Above*”, London: Routledge,2001, s. 104

⁶¹ Maoz, Yaniv,s.37; Aydos-Duran, s. 29-30.

1970’de % 59.6’dan 1995’de % 88.5’e ulaşmıştır. Okur-yazarlık oranı 1960 ve 1990 arasında ikiye katlanmıştır.⁶²

Tablo 10

Suriye’de Okur-Yazarlık Oranı (%)

1975	1980	1990	1995	1996	1997	1998	2000	2001	2002
53.00	58.00	64.50	70.90	70.90	71.60	71.60	...	75.30	82.90

Kaynak: SESRTCIC

Eğitim genelde devlet eliyle verilmektedir fakat 2001’de çıkan yasa ile özel okulların açılmasına izin verilmiştir. Genel rakamlar son 10 yılda eğitime bütçeden ayrılan payın yükseldiğini ama bunun yine de hızlı nüfus artışının bu konudaki ihtiyaçlarını karşılamaya yetmediğini göstermektedir. Eğitime ayrılan pay marjinal olarak azalmaktadır. Bu pay, 1998’de % 7.1 iken 2001’de % 6.9’e inmiş, sırasıyla 2002’de % 7.4’e, 2003 bütçesinde de % 8.6’ya yükselmiştir. İlkokula kaydolma oranı kızlar ve erkekler için % 100’dür. Ama sınıflar kalabalıktır ve yeterli donanımına sahip değildir.

Suriye’nin 4 üniversitesi bulunmaktadır bu okullar daha çok eski Sovyet ideolojisinin de etkisiyle mühendislik ve tıp alanına, işletme, sanat ve hukuk gibi alanlara nazaran daha fazla eğilmişlerdir. Beşar Esad, interneti ve daha çok sayıda bilgisayarını üniversite ve enstitülere sokarak ve de büyük şehirlerde internet kafeler açılmasına izin vererek ekonomiyi ve eğitim sistemini bir yönden modernize etmeye çalışmaktadır. Bununla beraber, Suriye’de eğitim sisteminde yeterli laboratuvar olanaklarının oluşması için daha uzun bir zaman gerekmektedir. Üniversite eğitimi alan nüfusun oranı 2002’de %6.1 olmuştur. Üniversite seviyesinde eğitim alanların cinsiyet dağılımına bakarsak; 1996’da kadınlar için oran Şam üniversitesinde % 42.2, Halep üniversitesinde % 32.7, Teçrin’de % 13.0 ve El Baas’da % 16.9’a çıkmıştır. Erkeklerde ise sırasıyla oranlar %57.8, %67.3, %87.0, %83.1’dir.⁶³

⁶² The Economist Intelligence Unit, s. 12.

(4) Sağlık Durumu

Baas ideolojisi sağlık hizmetlerine çok önem vermiştir ama kamu sektörü talebe ayak uydurup, kaliteyi devam ettirmeyi başaramamıştır. Devlet hastanelerindeki yatak sayısı örneğin 1995'te 12.438 iken 2001'de 12.418'e düşmüş ama aynı dönemde nüfus % 18'lik bir artış göstermiştir. Artan talep sonucu özel hastane ve doktor sayısında gözle görülür bir artış olmuş örneğin özel hastane yatak sayısı 1995'ten 2001'e gelinceye kadar % 41'lik bir artış göstermiştir.

Tablo 11

Suriye'de Temel Sağlık İstatistikleri (1997-2001)

	1997	1998	1999	2000	2001
Doktor başına düşen hasta sayısı	767	746	753	728	703
Hastane yatak sayısı	17.748	18.737	19.127	19.669	19.716
Yatak başına düşen hasta sayısı	851	832	842	830	848

Kaynak: The Economist Intelligence Unit (EIU), Country Profile, Syria London,2003,s.16

Genelde sağlıkla ilgili özel kurumlar Şam,Halep Tartus ve Lazkiye gibi büyük birimlerde toplanmıştır. Şam'da nüfus yoğunluğuna göre sağlık hizmetleri yeterli olmamaktadır. Şam'da yatak başına düşen kişi sayısı 344 iken, kuzeydeki İdlip'te 1719'dur. Doktor başına düşen kişi sayısı Şam'da 339 iken, El Haseke'de 1906'dır. Kamusal sağlık hizmetleri parasızdır. Suriye'de 1970 -1994 arasında kadın nüfusun daha uzun yaşadığı görülmektedir. Bu genel istatistiklerle de paralellik göstermektedir. 1970'de 2.5 yıl olan aradaki fark kadınların lehine 1994'de 3.5 yıla çıkmıştır. Anne ölüm oranı son 10 yılda 1980 yılında 100.000 doğumda 280 ölümden, 1993'de 107 ölüme düşmüştür. Gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında hala yüksek bir oranda seyretmektedir. Kişi başına düşen sağlık harcaması 2002'de 4 dolardır. Bu rakam, ülkemizde 2003'de 13 dolar, bölge ülkesi petrol zengini Suudi Arabistan'da ise 27 dolardır. Ölüm oranı 1975'de bin kişi başına 14 kişiyken, 2002'de bin kişide 4 kişiye

⁶³ The Economist Intelligence Unit, s. 12; Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA), s.48.

düşmüştür. Bebek ölümleri oranı ise 1975’de bin kişide 67 iken, 2002’de bin kişide 23’e düşmüştür.⁶⁴

(5) İşgücü Yapısı

İşgücünün % 30’u tarım, % 26’sı sanayi ve inşaat, % 17’si ise ticaret sektöründe istihdam edilmektedir. İşsizlik, özellikle de genç nüfus diliminde artış göstermekte ve otoriteler tarafından önemli bir problem olarak görülmektedir. Resmi rakamlar işsizlik oranının %10-15 olduğunu belirtmekte ise de gayi resmi rakamlara göre bu oran % 20’dir . Eğer buna eksik istihdamı da eklersek oran % 35’e çıkmaktadır. İthal işgücü, sadece petrol ve enerji sektörlerinde ve de yüksek ihtisası gerektiren dallarda önem arz etmektedir. İşçi ücretleri bakımından da Suriye ile diğer Arap ülkeleri ile arasında büyük fark vardır.⁶⁵

Tablo 12

Suriye’de İşsizlik Oranları (%)

	Erkek	Kadın	Toplam
1990-1996	6.8	11.7	15.1
1996-2001	8.0	23.9	11.5
2002	8.3	24.1	11.7

Kaynak: Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA), Survey Of Economic And Social Developments In The ESCWA Region 2003-2004, New York: United Nations, s.48.

2011 yılında toplam nüfusun 25 milyon olacağı, işgücünün de 7.21 milyon olacağı tahmin edilmektedir. 1996’da bu rakam 16 milyonda 4.225 milyondur. Bu rakamlara göre Suriye hükümeti önümüzdeki 10 yıl içinde 3 milyon iş yaratmak zorundadır. Bu yıllık 300.000’den fazla bir rakamdır ama 1997 ve 1998 bütçeleri ancak 85.000 iş yaratmayı öngörmektedir. 1990’ların başından beri süregelen ekonomik reform çabaları ise son 10 yılda ancak 100.000 iş yaratılmasına imkan vermiştir. Körfez ülkelerindeki ekonomik ve politik gelişmeler, işsizlik problemini şiddetlendirecek gibi

⁶⁴ Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA), s.56-60.

⁶⁵ The Economist Intelligence Unit, s. 24-25.

gözükmektedir çünkü bu ülkelerde 250 bin ile yarım milyon arasındaki bir sayıda “konuk” Suriyeli işçi çalışmaktadır. Yarım milyonla 1 milyon arasındaki bir rakamda Lübnan’da çalışmaktadır.

İşsizlik problemiyle baş edebilmek amacıyla hükümet, 2000 yılı sonunda 18-24 yaş arasındaki işsizleri hedefleyen, eğitim programları ve de küçük işlerin kurulması için kredi teminini kapsayan bir işsizlikle mücadele programı kabul etmiştir. 2002 yılında da bir İşsizlik Komisyonu kurulmuştur. 5 yıllık bir dönem içinde birkaç yüz bin iş yaratma amacıyla kurulmuş olan bu komisyona, devletin bu dönemde toplam 1 milyar dolarlık bir ödenek vermesi düşünülmektedir. Bu ödeneğin 200 milyon doları 2003 yılında kullanılmıştır. Bu miktarın yarısı devlet bütçesinden, diğer yarısı da Arap Ekonomik Gelişimi İçin Kuveyt Fonu’ndan karşılanmıştır. Avrupa Yatırım Bankası ve Almanya’da bir miktar fon için taahhütte bulunmuştur. Komisyon çalışmaya 2002 haziran ayında başlamıştır. Bu komisyon iş imkanları yaratarak ya da düşük gelirli ailelere temel gelir üretici aktiviteler için kredi sağlayarak işsizlikle mücadele edecektir. Komisyon kredileri genel olarak küçük ölçekli işletmeleri vermeyi ama kredinin bir kısmını da kırsal kesime su elektrik gibi altyapı yatırımları için kullanmayı planlamaktadır.⁶⁶

Tablo 13

Suriye’de Aktif Nüfusun Dağılımı (%)

yaş dilimi (15+)	Kadın	Erkek	Toplam
1998	16.7	83.8	49.7
1999	20.0	80.7	50.9
2000	20.6	79.9	50.9
2001	21.3	83.3	53.0
2002	23.5	81.6	53.3

Kaynak : Labour Force Survey, “ Economically active population” Erişim (homepage) URL: <http://laborsta.ilo.org/cgi-bin/brokerv8.exe>

⁶⁶ Zisser, s. 188; The Economist Intelligence Unit, s. 24-25.

Erkeğin işgücüne katılımında, nüfusun ekonomik olarak aktif olan bölümü doğrusal olarak yaşla beraber artmaktadır ve 60 yaş üstü bölümünde de düşmektedir. Bu hem kentsel hem de kırsal kesim için geçerlidir. Kadınların ekonomik aktiviteye katılım oranlarına bakarsak; erkeklere oranla çok düşük olduğunu görürüz ve en fazla katılım 15-29 yaş arasındadır. 30 yaşın üstünde aşağı doğru bir eğilim görülmekte, 65 yaş üstünde en düşük katılım görülmektedir. Kırsal kesimde kadın 15-19 arasında daha aktifken, şehirli kadında bu yaş dilimi 25-29 olmaktadır. Bu fark büyük ölçüde kırsal alanda kadının erken evlenmesine bağlıdır. Kentli kadın, 15-19 yaş diliminde hala eğitimini sürdürdüğü için ekonomik olarak aktif olamamaktadır. Kadının işgücüne katılımının zamanla arttığını söyleyebiliriz. Bu oran 1981 ve 1995 arasında % 13 artmıştır. Erkekler içinse bu artış % 4.4'dür. Buna rağmen cinsiyet farkı hala sürmekte ve kadınlar işgücünün 1995 rakamlarıyla sadece % 22.3'ünü oluşturmaktadır. 1970 ve 1995 arasında erkek nüfusun işsizlik oranları bakımından belirgin bir değişim olmamıştır. Bu oran % 4 ile % 5.4 arasında gidip gelmiştir. Kadın nüfus içinse durum farklıdır. Bu oran 1970'de % 4.4'den 1995'de % 11.6'ya çıkmıştır. 1970 ve 1995 arasında 60 üstü yaş grubu hariç her yaş diliminde kadın erkek farkı azalmıştır. Kadınlar bu dönemde daha fazla işgücüne katılmışlardır. 1995- 2001 arasındaki dönemde de bu eğilim devam etmiştir ve kadınların işgücüne katılım oranı artmıştır. 1995 rakamlarına göz atarsak; tarımda erkek % 23.1, kadın % 60.0, sanayide erkek % 34.1, kadın % 9.8, hizmetlerde erkek % 42.8, kadın % 30.2'dir.⁶⁷

⁶⁷ Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA), s. 64 –74.

2001 rakamları ise aşağıdaki gibidir:

Tablo 14

Suriye’de Ekonomik Aktiviteye Göre İşgücü Dağılımı (2001, %)

	Erkek	Kadın	Toplam
Tarım ve ormanlar	24.9	53.6	29.6
Sanayi	15.0	6.6	13.5
İnşaat	14.2	1.0	12.3
Turizm ve ticaret	14.5	2.5	16.9
Nakliyat ve iletişim	16.9	1.2	5.4
Diğer hizmetler	22.8	35.8	24.7

Kaynak: The Economist Intelligence Unit (EIU), Country Profile, Syria, London,2003,s.54

Suriye’de, işçi ve işverenlerin de sosyal güvenlik yükümlülükleri vardır. İşçilerin yükümlülüğü, kendilerine yapılan ödemelerin % 7’sine kadar varmaktadır. İşverenlerin yükümlülüğü ise, çalıştırılan işçilerin ifa ettikleri iş türüne ve çalıştırılan işçi sayısına göre hesaplanmaktadır. Beş işçiden fazla çalıştıran işverenlerin yaptıkları ödemeler, işten doğan maluliyet ile iş sonu tazminatını kapsamaktadır. Söz konusu yükümlülükler genellikle büyük şirketlerde % 18, beş işçiden az çalıştıran şirketlerde ise % 5’tir. İnşaat şirketlerinde ise, iş yerinde meydana gelebilecek kazalar dikkate alınarak yukarıda belirlenen yüzdelere % 3 eklenmektedir. Suriye’de emek bakımından da kadın ve erkek eşit hak ve sorumluluklara sahiptir. Bu durum 1985’de kabul edilen yasada da kabul edilmiştir. 75-günlük bir doğum izni vermektedir. Bu dönem için tam ücret ödenmektedir. Bu dönem ücretin % 80’inin verilmesi şartıyla bir ay daha uzatılabilir. Annelere çocuğun ilk yılında günde bir saat ekstra tatil verilmektedir.⁶⁸

⁶⁸ Dış Ticaret Müştesarlığı, “*Dış Ticaret Dergisi*”, Temmuz 2002, s. 168; Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA), s.64.

(6) Dini ve Etnik Yapı

Suriye etnik olarak homojen bir toplum değildir. Aslında, yeni bir ulus devlet olarak ortaya çıkmasından bu yana Suriye azınlıklardan oluşan bir mozaik devlet görünümü vermektedir.⁶⁹

Bölgede İslamiyet'in doğduğu 600'lü yıllarda varolan kabile düzeni Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Bölgenin yönetimini ele geçiren güçler halk içinde kendilerine karşı çıkabilecek isyanları engelleme maksadıyla etnik ve dini farkları körüklemiş ve yine bir etnik veya dini grupla diğer etnik ya da dini gruplara karşı işbirliği yapmışlardır. Bu sorun ülkeler bağımsızlıklarını kazandıkları zamanda devam etmiştir. Ortadoğu ülkeleri etnik-dini farkları ulus devlet olma süreçlerinin potası içinde eritebilecek fırsatı bulamamışlardır.

Etnik ve dini çeşitliliğin, modern Suriye'nin siyasi felsefesinin önemli özelliklerinden olan Pan –Arap ideolojisinin etkisiyle “etnik unsurları bir potada eritme” politikalarının oluşmasında etkisi inkar edilemez.⁷⁰

Uzun süreli yabancı yönetimlere karşın Arap kimliğini koruyan Suriye'de, toplam nüfusun yüzde 90.3'ünü Araplar oluşturmaktadır. Ülkenin en büyük azınlık topluluğu olan Kürtler, kuzeydoğu ve kuzeybatı sınır bölgelerinde yaşamaktadır. Öteki azınlıklar arasında Ermeniler, Türkmenler ve Çerkezler sayılabilir. Toplam nüfusun % 90'ı Müslümandır. En büyük mezhebi oluşturan Sünnilerin oranı % 74 'ü bulmaktadır. Genel olarak Şam, Halep , Humus, Hama'da yaşamaktadırlar. Nüfusun % 16'sını oluşturan Aleviler (Nusayrilik) ve Dürziler belirli yerlerde toplanmıştır. Şii ve İsmaili mezhepleri de Suriye'de yaygın olarak görülmektedir. İktidardaki Esad ailesinin de mensubu olduğu Alevi cemaati, çoğunlukla Lazkiye bölgesinde genelde kırsal kesimde yaşarlar ve tarımla uğraşırlar. Dürziler'in % 90'ından fazlası güney bölgesindeki El-Süveyde ilinde yaşarlar ve büyük bir bölümü tarım sektöründe çalışır.Bu bölgede yaşayan Dürzilerin büyük bölümü, 17. özellikle de 19. yüzyıllarda Lübnan, Filistin ve

⁶⁹ Milton-Edwards,s. 216-217.

⁷⁰ Thomas Collelo, “*Syria a Country Study* ”, United States Government Secretary of the Army Federal Research Division, Washington D.C. ,1988, s.5-6

Halep bölgesinden göç edenlerin akrabalarıdır. İsmaililer ise Şiiliğe bağlı bir mezheptir ve daha çok Hama şehrinde yaşarlar Dürziler ve Aleviler gibi onlar da daha çok tarımla uğraşırlar. Hristiyanlar (% 10) çok sayıda küçük cemaate ayrılmış durumdadır. Suriye'deki Hristiyan cemaatleri 3 ana grup altında toplamak mümkündür. 1. Ortodoks Kiliseler;2. Roma ile bağlantı içinde bulunan Birleşmiş Katolik Kiliseleri; 3. Bağımsız Nasturi Kilisesi Arap asıllı Hristiyanlar çoğunlukla Ortodoks'turlar ve "Melkid" olarak adlandırılırlar. Yahudiler ise Suriye'de bir etnik gruptan çok dini bir cemaat olarak kabul edilmektedir. Bunun dışında Suriye'de Yezidiler de yaşamaktadır. Eklektik ve kapalı bir inanç sistemine sahip olan Yezidilik, Zerdüştlükten bazı kavramları almış, İncil ve Kuran'a da saygılıdır.⁷¹

Suriye'nin ekonomik gelişimi, ülkenin dinsel topluluklarının özellikle de ana azınlıkların (Alevi,Dürzi,Kürt ve Ermeni) dağılımını da değiştirmiştir: 1981'de ülke nüfusunun yüzde 15-20'sini oluşturan Alevi ve Dürziler dağlarda toplanmıştır. Kırdan kente göçün, dinsel ve cemaatsel özellikleri hakkında elde resmi bir veri bulunmasa da, Alevilerin Hama, Lazkiye, Tartus ve Şam'a doğru göç ettiği gözlenmiştir. Önceden Havran ve Golan'da yaşayan Dürziler de Şam'a doğru göçmektedir. Bedevi fenomeni de Suriye'de giderek kaybolmaktadır. Bedeviler, 1930'larda 360.000 kişi ile toplam nüfusun % 12.8'ini oluşturmaktaydı, bu rakam 1960'da 211,670 kişiye düşmüştür.⁷²

- Araplar

Ülke nüfusunun % 90.3'ünü meydana getiren Araplar, kendi aralarında farklı kabile ve aşiretlere mensupturlar.Aramiler, Kayslar ve Yemineler mevcut kabile ve aşiretler arasında en büyükleridir.⁷³

Arapların yaklaşık % 70'i Sünni mezhebine, diğerleri ise, Alevi (Nusayri), İsmaili ve Şii mezheplerine mensupturlar. Arapların içinde Hristiyan olanlara gelince, onlar da

⁷¹ Erciyes, s.29.

⁷² Maoz ,Yaniv,s.37.

⁷³ Ramazan Kırkık, Hasan Özmen, Meşkure Börklü, Abdullah Uruz, "*Türkiye -Suriye İlişkileri ve Suriye'nin Etnik Yapısı*", Aydınlar Ocağı Yayınları, Açık Oturum Dizisi:19, İstanbul 2000, s.14

Ortodoks Grek Kilisesi'ne, Suriye Ortodoks Kilisesine ya da Katolik Grek Kilisesi'ne bağlıdır.⁷⁴

- Dürziler

Farklı bir inanca mensup Dürzilerin, el-Hikme adında kutsal bir kitapları vardır. Cebelü el-Dürüz (Dürzi dağı) bölgesinde yaşamaktadırlar. Bölge üç vilayetten oluşmaktadır; İrbid-Süveyde-Şahba. Bölgenin adı Cebelü El Dürüz'den Cebel El-Arap olarak değiştirilmiştir. Aslen Urfa bölgesinden Rumeli'ye oradan da Suriye ve Lübnan'a göç eden bu cemaat bugünkü yönetim iktidara gelmeden sultan Paşa el-Atraş Fransız İhtilali'ne karşı direnişin önemli isimlerindendir. Dürzilerin sayısının 200.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.⁷⁵

- Kürtler

Nüfusun % 9'nu oluşturan Kürtlerin büyük bir kısmı Sünnidir; bununla birlikte, içlerinde Hristiyan ve Yezidilerde bulunmaktadır. Genellikle El-Cezire'nin Türkiye sınırına yakın bölgelerinde yaşamaktadırlar. Üç bölgede yoğunlaşmışlardır. İlki tarihi kayıtlarda Kurt Dağı olan bölgedir. Bu bölge, Hatay ili ile Gaziantep ili arasında kalan bölgedir. Bu bölge Hatay ili ile Gaziantep ili arasında kalan bugünkü Suriye topraklarını kapsar. İkinci bölge, El-Haseke diye adlandırılan Cezire eyaletinde Irak ile Türkiye hudutları arasında kalan bölgedir. Üçüncü bölge ise, Fırat nehrinin Türkiye'den Suriye'ye girdiği bölgenin doğusunda bulunan Ayn-el Arap isimli yerleşim alanıdır. Ancak Suriye'nin 1970'lerden başlayarak uygulamaya koyduğu Arap Güvenlik Kuşağı Projesi çerçevesinde Kürtler içerilere kaydırılarak yerlerine Araplar yerleştirilmiştir. Yaklaşık 500.000 – 1.000.000 arasında olan Kürt nüfusun 500.000'inin vatandaşlık hakkı ellerinden alınmıştır.

⁷⁴ Salih Akdemir, *"Suriye'deki Etnik ve Dini Yapının Siyasi Yapının Oluşmasındaki Rolü"*, Ankara: Avrasya Dosyası, 2000, s.202

⁷⁵ Kırkık, Özmen, Börklü, Uruz, s.28.

- Çerkezler

Kafkaslar'dan önce Anadolu'ya daha sonra bölgeye göç ettikleri bilinmektedir. Havran'ın kuzeybatısında yaşayan Çerkezler Sünni mezhebine bağlı bulunmaktadır. Çeçenlerin yanısıra Dağıstanlılar da Suriye'de bulunmaktadır.

- Ermeniler

Büyük çoğunluğunun Birinci Dünya Harbi sırasında Anadolu'dan bölgeye göç ettikleri, hâlâ evlerinde Türkçe konuştukları bilinmektedir. ABD, Avrupa ve Ermenistan'a göç ettikleri için sayıları sürekli azalmaktadır. Ermenilerin büyük bir kısmı Halep kentinde toplanmışlardır. Hristiyan topluluklardan olup, Katolik ve Ortodoks mezhebinden olanlar çoğunlukta olmakla birlikte Aryanist ile diğer mezheplerden olanlar da vardır. Nüfusun %2'ni oluştururlar.

- Rumlar

Hristiyan gruplar arasındadır. Ülke nüfusunun %1'ni oluşturmaktadırlar.

- Kıptiler

Müslüman ve Hristiyan olanlarının yanında putperest olanları da vardır. Nüfusun %1'lik oranını meydana getirirler.

- Maruniler

Ülke nüfusunun %1'ni oluşturur. Kendilerini Aziz Maruni'nin çömezleri kabul ederler. Balbek, Şam, Halep dolaylarında otururlar.

- Yakubiler

Genel nüfusa oranı %1 civarındadır. Aziz Yakup tarikatına bağlıdırlar.

- Süryaniler

Fırat Vadisi'nin kuzey doğusunda yaşarlar. Süryaniler, Suriye –Ortodoks Kilisesine, Nasturi Kilisesine ya da Birleşmiş Keldani Kilisesine mensupturlar. İçinde bulundukları zor koşullardan dolayı bazı Süryaniler yurtdışına göç etmişlerdir.

- Yahudiler

Uzun bir dönemden beri Suriye'de yaşayan Yahudiler, günümüzde özellikle Halep ve Şam kentlerinde yoğunlaşmışlardır. Ayrıca, ülkenin kuzeyinde yer alan El- Cezire bölgesinde de Yahudiler bulunmaktadır. İsrail devletinin kurulmasıyla birlikte İsrail'e önemli ölçüde göç olmuştur.⁷⁶

- Türkmenler

Hatay'ın anavatanla birleşmesi sonrası Suriye'de yaşayan Türklerle ilgili Türkiye ve Suriye arasında bir görüşme ve anlaşma yapılmamıştır. Böylece bu ülkede yaşayan soydaşlarımızın siyasi ve kültürel hakları hukuki bir zemine oturtulmamıştır. Bugün Suriye'deki Türkler yoğun olarak Şam, Kunteyra, Telkele, Lazkiye ve Halep civarında yaşamaktadır. Suriye topraklarında yaşayan Türk nüfusu 1 milyon olarak tahmin edilmektedir. Suriye'de yaşayan Türklere karşı Araplaştırma politikası uygulanmış, buradaki Türklerin örgütlenmemesi Suriye'nin işini kolaylaştırmıştır. Bugün Türkler varlıkları hükümet tarafından tanınmayan, okulları, yayın organları, dernekleri olmayan bir azınlık olarak yaşama mücadelesi vermektedir. Seçme ve seçilme hakları da çeşitli mazeretlerle kısıtlanan Türklerin toprakları, Hafız Esad zamanında toprak reformu adı altında kamulaştırılarak buralara Araplar yerleştirilmiştir. Suriye Türklerine her alanda uygulanan baskı politikası ekonomik alanda da kendisini göstermiştir. Kırsal kesimde yaşayan Türkler genellikle ziraat, hayvancılık ve dokumacılıkla uğraşmaktadırlar. Bölgedeki Türklerin başarılı olduğu tütüncülük de başta Yunanistan ve Bulgaristan olmak üzere kimi Balkan devletlerinin de resmî ve gayri resmî uyguladığı desteklememe, ürünü ucuza alma, üreticisinin kimliğine göre fiyat verme ve ekim sahasını kısıtlama yöntemleri ile Türklerin gelir kapısı olmaktan çıkarılmıştır. Tütünden gelir elde edemeyen Türkler, elma üreticiliğine başlamışlarsa da hükümetin bu ürünü çok ucuza almasından dolayı bundan da gelir sağlayamamışlardır. Bölge dağlık ve

⁷⁶ Akdemir, s.202-204.

ormanlık olduğundan çok az miktarda buğday ve arpa yetiştirilmekte, hayvancılık ise küçük kümes ve ahırlarda yapılmaktadır. Halep'te yaşayan Türkler diğer yörelerde yaşayanlara göre daha iyi bir durumda olmakla birlikte uygulanan toprak reformu sonucu ellerinde büyük araziler kalmamıştır. Devlet, diğer bütün konularda olduğu gibi tarıma verdiği kredi kullanımında da Türklere zorlukla çıkarmaktadır.⁷⁷

b. Sosyal Grup İlişkileri

Baas iktidarında sivil toplumun yaşama olanağı ve otonomisi şüphesiz sınırlandırılmıştır.

1960 ve 1970'lerdeki ekonomik büyüme sosyal değişimi de beraberinde getirmiştir. Bu büyüme artan eğitilmiş nüfus oranı, hızlanan şehirleşme ve işgücünün şehirlere ve sanayiye kayması gibi kriterlerle de ölçülebilir durumdadır. Şehirleşme, şehir nüfusunun 1960'da % 37 iken 1990'da % 50.5'e çıkmasını sağlamış aynı zamanda kırsal nüfus ve azınlıkların izolasyonu veya kendi içine kapanmasını bir ölçüde kırıp onların daha genel topluma dahil edilmesine yardımcı olmuştur. Okur-yazarlık oranı, 1960 ve 1990 arasında ikiye katlanmış bu 30 senede farklılaşan işgücünün tarımda çalışan oranı % 51'den % 26'ya düşmüştür. İlk öğretim sonrası eğitim alan veya üniversite eğitimi alan nüfusun oranı da 1970'de %5 iken 1990'da %28'e çıkmıştır. Bütün bunların sonucunda Suriye belirgin biçimde eğitilmiş bir orta sınıfa sahip orta gelirli ülkeler arasına girmiştir. Fakat ekonomik gelişim ve sosyal değişim kendi başına rejimi siyasi çoğulculuğa zorlamaya yeterli olmamıştır.

Toplumun ne kadar örgütlü olduğu açısından bakarsak durum hiç de iç açıcı değildir. Aslında bu dönemde her toplumsal kesimin görünürde haklarını savunacak bir örgütü vardır. Daha altmışlı yıllarda kurulan ve büyük ölçüde partiye eklenmiş bulunan sözüm ona halk örgütlerine Hafız Esad devrinde çok sayıda yenisi eklenmiştir; böylece hemen hemen tüm toplumsal gruplar (köylüler, kadınlar, çocuklar, gençler, sporcular) için birer halk örgütü oluşmuştur. Üye sayıları Esad devrinde hızla yükselen bu

⁷⁷ Kırkık, Özmen, Börklü, Uruz, s.38-39.

örgütlere Suriye halkının dörtte biriyle üçte biri arası bir kısmının üye olduğu iddia edilmektedir.

Ancak genelde halk örgütlerinin ve meslek birliklerinin faaliyetleri, temsil ettikleri toplumsal grubun bütününe yarar sağlamamaktadır; sağlanan yarar kolektif olmaktan ziyade bireysel türdendir, çünkü devlet güdümünde olan bu halk örgütleri, Esad devrinde kurumsal himaye ağı haline gelmiştir. Gerek işçiler veya köylüler, memurlar veya serbest meslek sahipleri için, gerekse öğrenciler, kadınlar ve gençler için şu geçerlidir: İlgili örgüt üyeliğinin ille de avantaj getirmesi söz konusu değildir, bu üyelik aynı zamanda hayattaki dezavantajlara karşı da korumadır. Örneğin, yetmişli yıllarda kitle örgütü üyesi olan ve normalde yüksek öğrenime hak kazanamamış kimselere tüm okul kapasitelerinin % 25'ı ayrılmıştır.

Esad rejimi, önceleri ekonomik liberalleşme ve popülist bir dağıtım politikasıyla özellikle de kentsel toplumun önemli bir kısmını ekonomik açıdan tatmin edebilmiştir. 70'li yılların sonlarına doğru ekonomi stagnasyona girince bireylerin ekonomik refahı ve sosyal yükselişi gittikçe daha çok himaye yapıları içerisine eklemlenmelerine bağımlı hale gelmiştir. Siyasi erkin küçük bir grubun ellerinde yoğunlaşması, küçük görevlilerin bile yurttaşları haklarından yoksun bırakmasına yol açan keyfi egemenlik ve muazzam yolsuzluk, siyasi olarak büyük ölçüde bağımsız toplumsal bir muhalefetine ortaya çıkmasına yol açmıştır. Buna karşın durumu eleştiren az sayıda özerkliğini koruyabilmiş meslek birliği feshedilmiş ve yerlerine devlet tarafından kontrol edilen yenileri geçirilmiştir; eski kadrolarda ya hapse girmiş ya da öldürülmüştür. Böylece Esad rejimi, en son özerk toplumsal örgütleri ortadan kaldırmayı da başarmıştır. Devletin gizli servisinin toplum içinde çok etkin olması ve bunun yarattığı güvensizlik ortamı da sivil toplumsal yapıların yeniden oluşmasını önlemiştir. 1980'de laik muhalefetin, 1982'de de İslamcı muhalefetin devredışı bırakılması ile 1980'deki ekonomik kriz sırasında uygulanan kemer sıkma politikalarında bile herhangi bir protestoyla karşılaşılmamıştır.

Böylece 1990'lı yıllara gelinmiştir. SSCB'nin çöküşünden sonra ise siyasi açılım olarak Hafız Esad Mart 1990'da, olağanüstü hal yasalarının artık sadece, devletin güvenliğiyle dolaysızca ilgili olan suçlara uygulanacağına söz vermiştir. Çok da

inandırıcı olmayan bu söz dışında Esad, 1990'dan sonra çok sayıda siyasi tutuklunun salıverilmesine izin vermiştir. Diğer siyasi tutukluların da düzenli olarak mahkeme önüne çıkarılması hatta duruşmalarında Uluslararası Af Örgütü'nden resmi temsilcilerin bulunmasına izin verilmiştir. Ancak 1990 sonrasında da pek bir şey değişmemiş, rejime muhalefet hoş görülmemiştir. Rejim denetimini pek gevşetmemiş sadece değişen çerçeve koşulları karşısında daha gizlice, ama yine de etkili şekilde uygulamaya başlamıştır. 1989 yılında kurulan insan hakları örgütü 'Suriye'de Demokratik Özgürlükleri ve İnsan Haklarını Koruma Komiteleri' liderleri ve çok sayıda üyesi, örgütün Suriye'de ve dışarıda ilgi uyandırması sonrasında 1991/92'de tutuklanmıştır. Irak'a karşı yürütülen 1. Körfez Harekatı'nda Suriye'nin AB cephesinde yer almasını protesto eden ve bunu bildirilerle kınayan birkaç aydın da aynı kaderi paylaşmıştır. 1993'de Rakka kentinde, Baas partisinin, içlerinde yerel parti sekreterliği makamının adaylarında birisinin de bulunduğu 30 üyesi, siyasi liberalleşmeden yana çıktıkları için tutuklanmış ve bir kısmı işkence görmüştür. 1975'te 609 olan bağımsız örgüt ve derneklerin sayısı 1990'da 504'e gerilemiştir. Medya hep devlet kontrolünde tutulmuştur, hatta rejimin Suriye'de çoğulculuğun egemen olduğuna dair kanıt göstermeyi adet edindiği Ulusal İlerici Cephe'nin bile kendi gazetesini çıkarmasına izin verilmemiştir.

Siyasi liberalleşme anlamında çok da değişim yaşanmazken, SSCB'nin de çökmesiyle ekonomik anlamda liberalleşme ve dışa açılma yönünden önemli adımlar atılmıştır. 1990'ların başından beri Suriye'deki yaşanan ekonomik değişim, 'yeni zenginler' olarak adlandırılabilen yeni bir sınıfın yükselişine yol açmıştır. Ekonomik reformlar tarafından korunan kapitalist ve işadamları ülkenin ekonomik hayatında önemli bir rol sahibi olmaya başlamışlardır. Bu sınıf, daha önce ülkeyi kontrol eden ama 1963 Baas devrimi ve bu rejimin sosyal ve ekonomik politikaları sonucu bu konumdan uzaklaştırılmış Sünni şehirli elit kesimden gelmektedir. Hafız Esad döneminde sınırlı da olsa bir ekonomik açıklık politikası izlenmeye çalışılmıştır. Esad, Sünni şehirli orta sınıf ve ekonomik eliti ekonomik yaşamın içine tekrardan entegre etmeye çalışmıştır. Özellikle 1980'lerdeki ekonomik krizle beraber özel sektörün teşviki onlara bazı imtiyazlar verilmesi ve devlet müdahalesinin azaltılması gündeme gelmiştir. Fakat 1970

ve 1980'ler boyunca ekonomik ve politik zorluklar sonucu rejimin ekonomik politikasının sık sık değişmesi bu grupların oynayacağı rolleri de sınırlamıştır.

Böylece değişim Sünni şehirli elitin yardımıyla rejim ekonomik açıklık politikasını bir kez daha adapte etmesiyle 1990'larda başlamıştır. Özellikle de Mayıs 1991'de 10 sayılı yatırım yasasının yürürlüğe konmasıyla kuvvetle girişilen ve özel sektörün ekonomik rolünü güçlendirmiş olan ekonomik liberalleşme aynı zamanda, Suriyeli girişimci tabakanın daha büyük siyasi ağırlık kazanmasına ve 1990'dan beri bağımsız parlamento üyelerinin önemli bir kısmını oluşturmasına yol açmıştır. Hafız Esad, bu grubun temsilcilerini bağımsız delegeler olarak parlamentoya alma bu şekilde sınırlı bir politik güç verme yolu seçmiştir.

Bu duruma sivil toplumun tekrar canlanması olarak bakmak biraz zordur çünkü iç, dış güvenlik politikası gibi konular hala tabu niteliğindedir, ekonomi konusunda bile ilgililer sadece fikirlerini açıklayabilmektedir. Bu durumu devletin daha çok çıkar sahiplerine danışması olarak değerlendirebiliriz. Bu siyasi katılım açısından sınırlı bir siyasi kazanımdır çünkü ne sendikalar, ne de girişimciler, toplumsal aktörler olarak özerkliklerini geri almayı başaramamışlardır. Bu gruba verilen politik güç çok sınırlı olsa da ve bu hareketin öndeki figürlerinin rejime yakın kişiler olduğu iddiası ortada dolaşsa da rejimin elitleriyle ekonomik bağlantılar ve işbirliği bu grubun ekonomik liberalizasyon politikasının meyvelerini toplamalarını sağlamıştır. Bununla beraber, bu politika şehirli iş dünyası elitlerini zengin etse de, Suriye toplumunun ekonomik ve sosyal farklılıklarla tanışması gibi bir yan etkiyi ortaya çıkarmıştır. Bu rejimin belki de önceden en büyük destekçileri olan alt sosyal sınıflar, işçiler, köylüler, kırsal kesimde yaşayanlar ve son olarak parti ve devlet bürokrasisi gibi toplumsal grupların geride kalmasına yol açmıştır. Suriye'de sosyal adaletsizliğin ortaya çıkması rejimi ekonomik hayatın liberalizasyonunun devamı konusundaki her şeyde bir ikilemle karşı karşıya bırakmıştır.

Ancak şunu görmekteyiz ki 1990'larda ekonomik konular, iktidarın korunması önceliğine tabidir. Seçilen hedef, mesela toplumsal güçlerin iktidara ortak edilmesi

değil, tam tersine, statükonun sürdürülmesi, yani egemenlerin toplum üzerindeki kontrolünün ve böylelikle de iktidar tekelinin güvence altına alınmasıdır.⁷⁸

Beşar Esad döneminde de liberalleşmenin daha çok ekonomik bağlamda algılandığı siyasi ve sosyal alanlara çok da yansımadağı görülmektedir. Fakat yine de eski döneme göre bir değişimin yaşandığı da gerçektir. Sınırlı bir otoriter tavır gösteren Beşar Esad demokratik açılım isteyen toplumun geniş kesimlerine karşı aşırı baskılardan kaçınmıştır.

İlk başa geçtiğı dönemde siyasi liberalleşme adına 2 önemli icraat yapmıştır. Esad, 600 kadar siyasi tutukluyu serbest bırakmış ve ilk defa özel bir gazete çıkarılmasına izin vermiştir. 2001 yılı Ocak ayında Baas partisi egemenliğinden sonra hükümetten izin alınarak 2 bağımsız parti kurulmuştur. 2001 Ocak ayında ülkede 1963'ten beri yürürlükte olan sıkıyönetim uygulaması dondurulmuştur. Fakat yine de Esad yönetimindeki Suriye, liberalizm taraftarlarının “tehlike hattı”nı geçmesine izin vermemiştir. Rejim muhalifleri ki buna milletvekilleri de dahildir bu dönemde de hapse atılmıştır.⁷⁹

Önceliğı ekonomiye veren Beşar Esad, 10 sayılı yatırım kanununda değişiklik gibi bazı sınırlı değişimlere gidip Suriye'yi yabancı yatırımcılar için daha çekici kılmaya çalışsa da bu reformlar sınırlı kalmış sosyal ve ekonomik sistemde gerçek bir değişim yaratmayı başaramamıştır. Ekonomik alanda reform Esad'ın önceliğı olmasına rağmen reform çalışmalarının bu kadar yavaş ilerlemesinin bir sebebi de ellerindeki politik ve ekonomik gücü kaybetmekten endişe eden ve değişime direnen siyasi ve askeri elitlerin Beşar Esad'ı etkilemesidir. Burjuvazinin devlet kontrolünde olması da değişimin hızlı olmamasının nedenlerinden biridir. Dış politika açısından da komşularla ilişkilerini iyileştirmeye çalıştığı görülmektedir. Beşar Esad, ABD müdahalesi öncesi Körfez Savaşı'da kanlı bıçaklı olan Irak ile ilişkileri düzeltme yoluna gitmiştir. Bunun dışında Türkiye ile olan ilişkilerde 1998 Adana Mutabakatı'nda başlayan yumuşama sürecine

⁷⁸ Hans Günter Lohmeyer, “*Suriye: Leviathan'ın Dıyarı, Ortadoğu'da Sivil Toplumun Sorunları*”, der. Ferhad İbrahim ve Heidi Wedel, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s.93-114; Zisser. s.188; Raymond Hinnebusch, s. 104-105.

⁷⁹ Yakup Şalvarcı, “*Pax Aqualis -Türkiye-Suriye-İsrail İlişkileri, Su Sorunu ve Ortadoğu*”, 2.baskı, İstanbul: Zaman Kitap,2003, s.236-241

ivme kazandırılmış siyasi ve ekonomik anlamda işbirliğinin artırılmasına çalışılmıştır. Burada ABD ve İsrail’le yaşanan gerginlikler özellikle ABD’nin Irak’a müdahalesi sonrasında hedefteki ülkenin Suriye haline gelmesinin de Beşar Esad’ın politikalarını büyük ölçüde etkilediğini söyleyebiliriz.

3. Doğal Kaynaklar

a. Petrol

Suriye'nin ilk ticari petrol sahası üretime 1968'de başlamıştır fakat 1980'lerin ortasına kadar ihracat yapılmamıştır. Suriye, Ortadoğu standartlarına göre önemli bir petrol ihracatçısı sayılmaz ayrıca OAPEC (the Organization of Arab Petroleum Exporting Countries)'e üyedir ama OPEC'e üye değildir. Bununla beraber, petrol Suriye ekonomisinin yaklaşık 30 yıldır ana lokomotifidir ve toplam ihracat içindeki payı da % 60'lara kadar çıkmıştır. Ayrıca gayri safi milli hasılanın % 15'ine karşılık gelmekte ve devletin elde ettiği gelirin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Suriye'de petrolün büyük bir kısmı Fırat'ın Graben bölgesinden ülkenin kuzeydoğusuna kadar uzanan bölgedeki kuyulardan elde edilmektedir. Üretim 1986 yılından 1995'e kadar istikrarlı bir şekilde artmıştır. 1995'te bu üretim günde 600.000 varile ulaşmıştır. Bu tarihten sonra düşüş başlamıştır. 2001'de bu üretim günlük ortalama 530.000 varile, 2002'de de 520.000 varile düşmüştür. Azalan petrol rezervlerine bağlı olarak 2003 yılında günde 530.000 varil iken 2004 yılında günde 507.500 varile gerilemiştir. Al-Furat günlük üretim kapasitesini 400.000 v/g'den 250.000 v/g'ne düşürmüştür.

Tablo 15

Bazı Temel Enerji Göstergeleri

Petrol İhracatında Başlıca Ülkeler	Avrupa Birliği Ülkeleri
Başlıca Petrol İhraç Teminalleri	Lazkiye,Banyas,Tartus
Petrol Tüketimi	261.000 v/g (2003 yılı tahmini)
Petrol Rezervleri	2.5 milyar varil
Rafineri Kapasitesi	250.000 varil/gün
Başlıca Rafineriler	Homs ve Banyas ‘ta 242.140 v/g kapasiteli 2 rafineri bulunmaktadır
Başlıca Petrol Yatakları	Deyr-el Zor ve Jafra (Doğu Suriye) ; Karatchuk (Kuzeydoğu Suriye)
Doğal Gaz Rezervleri	240.5 milyar metreküp (8,5 trilyon kübik kadem) (1999)
Doğal Gaz Üretimi	205 milyar ft3 (2002 yılı)
Elektrik Üretimi	26.8 milyar kWh

Kaynak: The Economist Intelligence Unit (EIU), Country Profile, Syria London,2003,s.35,55; Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu(DEİK), Suriye Ülke Bülteni ,Aralık 2004,s.4.

Bu düşüşün sebebi varolan kaynaklar tükenirken, yeni alanları keşfetmek için gerekli yatırımların azalmasıdır. Şu andaki üretim seviyesiyle, 2.5 milyon varillik çıkarılabilir rezervin 10 ila 15 yıl içinde bitmesi beklenmektedir. Üretimdeki düşüşe yükselen iç talepte eşlik etmekte, bu durum 2002 rakamlarıyla ihracata elverişli petrol miktarını 340.000 varile indirmektedir. Bununla beraber, yetkililer Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) ve diğer kaynaklardan farklı rakamlar verdiği için tam üretim seviyesini öğrenmek zordur. Bu problem Irak’tan petrol ithal edildiği iddiaları telaffuz edilmeye başlandığından beri daha fazla daha gündemdedir. Rezervlerin bitmesi halinde Suriye’nin 10-15 yıl içinde petrol ithalatçısı konumuna gelmesi beklenmektedir. Bu da bize Suriye’nin ekonomik yapısının neden çeşitlendirilmesi gerektiğini göstermektedir⁸⁰

⁸⁰ The Economist Intelligence Unit, 2003,s.28; Uluslararası Enerji Ajansı, “*Suriye 2004*”, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/syria.html>

Tablo 16

Suriye'nin Petrol Üretimiyle İlgili İstatistikler

	1998	1999	2000	2001	2002
Petrol üretimi (000 v/g)	602	585	540	530	520
Petrol İhracatı (000 v/g)	345	338	316	350	480
İhracat değeri (milyar \$)	1.40	2.00	3.00	3.60	4.20
Toplam Mal İhracatı İçindeki Payı (%)	48.1	58.9	64.0	74.7	75.2
Petrol Fiyatları (varil/\$)	11.7 4	17.9 0	28.5 0	24.5 0	25.0 0

Kaynak: The Economist Intelligence Unit (EIU), Country Profile, Syria, London,2003,s.35

1980-1988 arasındaki İran-İrak savaşında iki ülke arasında bozulan ilişkiler sebebiyle kullanılmayan bu boru hattından 2000 yılından sonra petrol pompalandığı ve bu petrolün Suriye'ye çok büyük bir indirimle satıldığı, Suriye'nin de bunu iç tüketimde kullanarak, kendi petrolünün daha büyük bir bölümünü ihraç ettiği iddia edilmektedir. Bu hattın 2003 yılında ABD askerleri tarafından kapanmasından sonra Suriye'nin yıllık kaybının 600 milyon dolarla -1.milyar dolar arasında değişeceği düşünülmektedir. Irak'tan Suriye'nin Banyas limanına uzanan bu boru hattı, 1.4 milyon varillik (günlük) bir hacme sahiptir. Suriyeli yetkililer ise boru hattının sadece test amaçlı kullanıldığını söylemiştir. Irak tarafı da ambargonun delinmediğini böyle bir akışın olmadığını ifade etmiştir. 2000'lerde Irak'a karşı uygulanan BM yaptırımlarıyla çelişen bu tip iddialar ise kaynağını Suriye petrol satış rakamlarından almaktadır. Bu iddialara göre Irak petrolünden Suriye'ye günde 150.000 varillik bir akış sağlanmaktadır bu da Suriye petrolünde bu rakamın eşiti bir miktarı ihracat için serbest bırakmaktadır.⁸¹

Suriye'de petrol sanayi, devlete ait Syrian Petroleum Company (SPC), Hollandalı Shell ve Petro Canada firmalarından oluşan Al-Furat Petroleum Company (AFPC)

⁸¹ Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), s.3-4; Erişim (homepage) URL: <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf> ; The Economist Intelligence Unit,2003, s.28-30.

tarafından kontrol edilmektedir.Suriye’de petrol sanayi ile birkaç kamu kurumu ilgilenmektedir. Genellikle petrolün aranması ve çıkartılmasından sorumlu olan devlet kuruluşu, “Syrian Petroleum Company-SPC”dir. “Suriye Petrol Ürünleri Dağıtım ve Depolama Şirketi” ise yurtiçi pazarlama ve dağıtım işlemlerini organize etmektedir. “Suriye Petrol Ulaştırma Şirketi” ise yurtiçinde taşımacılık işlemini üstlenmiştir. “SYTROL” ise Suriye menşeli petrolünü dünya pazarlarına satma işlemini kontrol etmektedir. Suriye’nin iki rafinerisi Humus ve Banyas’ta bulunmaktadır.Bu rafinerilerden toplam üretim yaklaşık 240.000 varil/günlük (her biri 120.000 varil/günlük)’dür. Suriye üçüncü bir rafineriyi inşa etmeyi planlamaktadır.Ülkenin kuzeydoğu bölümünde yer alan Derezzor’da başlangıçta 60.000 varil/günlük bir kapasiteyle işe başlamayı planlamaktadırlar.⁸²

Petrol üretiminde yaşanan gerilemeye bağlı olarak Suriye, yeni petrol yataklarının keşfine yönelik çalışmaların hızlandırmış ve bu çerçevede Kasım 2003’te Petro-Canada Firması ile 25 yıllık bir anlaşma imzalamıştır. Buna göre firmanın ilk dört yılda jeolojik ve sismik çalışmalara ilaveten Deyr- el Zor Bölgesinde iki petrol kuyusu açılmasına yönelik 8.25 milyon dolarlık yatırım yapması öngörülmektedir. Bunun dışında Shell 2003’teki ihalede Şam-Palmyra bölgesinde araştırma yapma hakkını kazanmıştır. ABD’li Devon Energy ve Gulfsands Petroleum 2003’te anlaşma yapılan diğer iki şirkettir. Diğer yandan Suriye Petrol Şirketi (SPC), Hindistanlı Oil & Natural Gas Corporation (ONGC) ve ABD’li Improved Petroleum Recovery Group(Transoil)’tan oluşan konsorsiyumla petrol çıkarma ve üretimine yönelik bir anlaşma imzalamıştır. Bunlara ilaveten SPC Hırvat INA Industries Nafta ve ABD’li Veritas DGC Inc. ile Akdenizde Offshore keşif çalışmalarına yönelik bir anlaşma imzalamıştır. Kanadalı petrol şirketi Tanganyika 2002 yılında Oudeh sahasının geliştirilmesi için SPC ile anlaşmış, 2004 yılı Temmuz ayında iki kuyunun kazısını tamamlamıştır. Üretim halihazırda 1000 v/g’dür, ancak Tanganyika sahanın 2.4 milyar varil petrol kapasitesi olduğunu, çalışmalar tamamlandığında günlük üretimin 30.000 varile çıkacağını belirtmektedir. 2004 yılı Temmuz ayında SPC, Çin Ulusal Petrol ve Gaz Geliştirme Şirketi (CNOGC) ve Sino-Syrian Kawkab Petrol Şirketi ile Kibibeh sahasının geliştirilmesine yönelik bir anlaşma imzalamıştır. Çalışmalar tamamlandığında sahanın

⁸² Aydos,Duran, s.56.

üretim kapasitesinin 10.000 v/g olması planlanmaktadır. Ayrıca “Syrian Petroleum Company” (SPC), 2004 yılı Nisan ayında Rus Tatneft firmasıyla petrol aramaları konusunda anlaşma yapmıştır. Böylece petrol sektöründe yıllar sonra bir Rus firması ile anlaşma imzalanmış olmaktadır. Hükümet petrol sektörüne yatırım yapılması noktasında yabancı şirketleri desteklemekte ancak büyük petrol şirketlerinin dikkatini çekmekte zorlanmaktadır. Örneğin Petrol ve Mineral Kaynaklar Bakanlığı tarafından açılan 14 blokun yabancı şirketlere tahsis edilmesi amaçlı ihaleye küçük ve orta ölçekli petrol firmaları teklif vermiş, söz konusu bloklardan sadece 6 tanesine teklif gelirken diğer 8 blok için herhangi bir başvuru olmamıştır.⁸³

b. Doğal gaz

Suriye, azalan petrol üretimi ve artan enerji ihtiyacını göz önüne alarak alternatif bir enerji kaynağı olarak doğalgaz rezervlerinde üretime başlamayı planlamaktadır. Rezervlerin büyük bölümü Deyr el-Zor ve Palmyra bölgelerinde yer almaktadır. 2002 yılı verilerine göre Suriye 205 milyar ft³ doğalgaz üretimi gerçekleştirmiştir. Halihazırda ülkenin günlük gaz üretimi yaklaşık 20 milyon ft³ tür. 1999 yılında Suriye’nin doğalgaz rezervlerinin 8,5 trilyon kübik kadem (1 kübik kadem=28.317cm küp) olduğu tahmin edilmektedir. Bu rezervlerin %73’ü Suriye Petrol Şirketine aittir. Ağustos 1988’de Arap Petrol Yatırım Şirketi Suriye’ye bazı doğal gaz alanlarını geliştirmesi için 50 milyon dolarlık kredi vermiştir. Hükümet iç enerji üretiminde doğal gazı petrolün yerine koymak böylece petrolün daha fazla bir kısmını ihracata ayırmak için planları olduğunu belirtmiştir.

⁸³ Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), s.4; Erişim (homepage) URL: <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf>; Uluslararası Enerji Ajansı, “Suriye 2004” <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/syria.html>

Tablo 17

Doğalgaz Boru Hatlarının Günlük ve Yıllık Kapasiteleri (milyon m³)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996-2000
Jbeiseh/Humus	1.5	1.5	1.5	1.5	2	2
Omar/Teşrin	-	-	4	4	4	4
Mhardeh	-	-	4	4	4	4
Ark/Humus	-	-	-	-	6	6
Şerife/Banyas	-	-	-	3	3	3
Günlük/Toplam	1.5	1.5	9.5	12.5	19	19
Yıllık/Toplam	502	502	3182	3182	5192	5192

Kaynak: Aydos, Duran, “Suriye Ülke Etüdü”, s.58.

2001 yılı başında Mısır, Lübnan ve Suriye Hükümetleri, Mısır ve Suriye doğalgazını pazara sunmak üzere 1 milyar dolar değerinde bölgesel boru hattı kurulması yönünde anlaşmaya varmışlardır. Boru hattının Mısır’ ın kuzeyinde yer alan Arish’ten başlayarak Ürdün ve Lübnan’a ve oradan Suriye’ye bağlanması planlanmaktadır. Söz konusu boru hattının Mısır ve Ürdün arasındaki bölümünün inşaatı tamamlanmak üzeredir. Daha sonra Lübnan ve Suriye’den de geçecek hattın Türkiye’ye de bağlanması planlanmaktadır. Ayrıca 2001 yılında Lübnan’la yapılan anlaşma gereği bu ülkeye günlük 1.5 milyon m³ ihracat işlemi yapılması ve bu ihracata içinde bulunduğumuz 2005 yılında başlanması planlanmaktadır. Suriye’nin doğal gaz yatakları ile ilgili lojistik bir sorunda bulunmaktadır. Doğal gaz yatakları kuzeydoğuda bulunmakta ama nüfus batı ve güneyde yoğunlaşmış bulunmaktadır.⁸⁴

⁸⁴ Uluslararası Enerji Ajansı, “*Suriye 2004*” <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/syria.html>

Tablo 18

Kullanım Alanına Göre Doğalgaz Dağılımı -Tüketimi (1991-2000 milyon m³)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996-2000
Elektrik Enerjisi	768	786	1633	3438	4894	5974
Gübre sanayi	330	330	330	505	705	940
Çelik sanayi				-	75	396
Çimento sanayi	-		80	197	322	322
SPC	40	40	45	50	50	50
Toplam	1138	1156	2088	4190	6046	7682

Kaynak: Aydos ,Duran, “Suriye Ülke Etüdü”,s.59.

Amerikalı ConocoPhillips şirketi Total firması ile ortak Deyr el-Zor bölgesinde gaz sahası geliştirme projesi üstlenmiştir. 2004’te ABD yaptırımları sonrasında ConocoPhillips şirketinin Suriye’den çekileceği iddia edise de, ConocoPhillips şirketi çekilmeyeceğini açıklamıştır. Amerikalı Occidental Petrol Şirketi Humus ve Halep arasında 750 milyon dolar değerinde gaz sahası projesine başlamıştır. Petro Canada şirketi önümüzdeki 30 ay içinde Humus ve Halep’te 15 adet gaz üretim sahası kurarak birinci fazda 6 milyon ft3 gaz üretmeyi hedeflemektedir. INA Naftaplin şirketi ise 2007 yılında üretime geçmesi öngörülen Johar Hayan bloku ile ilgili çalışmalara yakında başlamayı planlamaktadır. Ülkenin mevcut gaz üretimi kapasitesinin eğer hükümetin planları meyvelerini vermeye başlarsa 2005 sonunda iki katına çıkması beklenmektedir.⁸⁵

⁸⁵ The Economist Intelligence Unit, s.29; Aydos,Duran, s.58; Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), .s.4; Erişim (homepage) URL: <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf>

c. Elektrik

Suriye, Mısır, Ürdün, Türkiye, Irak ve Lübnan'ı birbirine bağlayan elektrik enterkonnekte sistemi kanalıyla Mısır'dan elektrik ithalat gerçekleştirilmektedir. Anılan ülkeler arasında elektrik alım satımını sağlamak amacıyla kurulan şebekenin Türkiye-Suriye bölümü 2003 yılında tamamlanmış ancak henüz faaliyete geçmemiştir. Suriye-Lübnan bölümü ise 2004 yılında tamamlanmıştır. Kırsal kesimde elektrik tüketimi 1980'li yıllarda hızlı bir şekilde artmıştır. Üretim talebi karşılayamaz hale gelmiştir. Hükümet bu duruma önlem almak ve 1993 yılında yeni enerji santralleri kurmak için 1.3 milyar dolarlık acil bir program paketini yürürlüğe koymuştur.

Tablo 19

Elektrik Üretim ve Tüketimi (1998)

	1998
Elektrik kurumu	5559
Sanayi tesisleri	651
Toplam üretim (milyon/kw/s)	6210
Elektrik kurumu	19841
Sanayi tesisleri	1372
Toplam tüketim (milyon/ kw/s)	21213
Elektrik kurumu	19841
Sanayi tesisleri	1372
Toplam	21213

Kaynak: Aydos ,Duran, “Suriye Ülke Etüdü”,s.61.

Suriye'nin halihazırda enerji kapasitesi 7000 MW'tır. Suriye, enerji stratejileri çerçevesinde, doğalgaza dayalı kombine çevrim santralleri yapımı ve halihazırda petrole dayalı santrallerin doğalgaza çevrilmesini planlamaktadır. Son yıllarda ülkenin en büyük iki enerji santrali olan Mahrada ve Banyas petrolden doğalgaza çevrilmiştir. Bu çerçevede, 300 MW kapasiteli Zeyzun (Zezoun) ve santrallerinin de doğalgaza çevrimi

gündemdedir .2004 yılı Nisan ayında 630 MW kapasiteli Tishreen Santrali faaliyete geçmiştir. Humus ve Halep yakınlarında çalışmalar devam eden iki projenin 2005 yılı içinde tamamlanarak, toplam elektrik üretimine 1700 MW katkıda bulunması planlanmaktadır. 400 kw ve 200 kw’luk trafo merkezleri inşası da 2004 yılı programında yer almaktadır. Diğer yandan, 2004 yılında üç elektrik santrali ihalesi söz konusu olacaktır. Bunlardan biri Şam yakınında Deir Ali bölgesinde 750 MGW’lık santral projesi olup, 2004 yılının başında ihaleye açılmıştır. Elektrik dağıtım ağının eskimiş olması da diğer bir problemdir çünkü kabloların kalitesizliği ve verici istasyonlardaki sorunlar dağıtılan elektrikte % 25’lik bir kayba neden olmaktadır. Avrupa Yatırım Bankası elektrik dağıtım ağının bakımı ve yenilenmesi için Aralık 2000’de 75 milyon Euro kredi vereceğini açıklamış, Şubat 2001’de bu krediye 115 milyon Euro daha eklemiştir.Bu projenin 2005 yılı sonunda tamamlanması beklenmektedir. Bu proje için Körfez ülkeleri ve Suriye hükümeti de kaynak sağlamaktadır. Elektrik Bakanlığı’nda ihale duyurular Üretim Genel Müdürlüğü ve Dağıtım Genel Müdürlüğü olmak üzere 2 kanaldan yapılmaktadır.⁸⁶

d. Diğer Madenler

Fosfat Suriye’de çıkarılan diğer bir madendir. Bu madenin üretiminde 1990’larda gözle görülür bir azalma olmuştur. Fosfat üretimi dünyada fiyatlar ve talebin düşmesiyle 1990’daki 1.63 milyon tona kıyaslarsak oldukça sert bir düşüş yaşayarak 1993’te 930.000 tona kadar inmiştir. Ancak bu tarihten sonra üretim sürekli bir yükseliş eğilimi içine girmiştir. 1998 yılı itibariyle 2.494.000 ton olan fosfat üretimi, 2001’de 2.04 milyon tona çıkmıştır. 2004 yılında açılan fosfat yıkama tesisinin faaliyete geçmesi ile Suriye’nin yıllık fosfat üretimi 3.8 milyon tona ulaşmıştır. 2 milyar SL. (40 milyon \$) na malolan bu önemli projenin tamamlanmasıyla fosfat üretiminin tamamının ihraç

⁸⁶ Aydos,Duran, s.59; Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK),s.5; Erişim (homepage) URL: <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf> ; Uluslararası Enerji Ajansı, “*Suriye 2004*”, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/syria.html>

edilmesi ve rekor kırması beklenen fosfatın 2005 yılı ihracatının 3 milyon ton dolayında gerçekleşmesi beklenmektedir.⁸⁷

Ayrıca mermer, alçı taşı, tuz ve kum da üretilmektedir. 1998 yılı itibarıyla 178 bin ton tuz ve 612 bin metrekare mermer çıkarılmıştır. Ülkede iki nitrojenli gübre ve Humus'ta bulunan bir fosfat birimi mevcuttur. El Haseke'nin kuzeydoğusunda yılda 450.000 tonluk nitrojen kompleksine sahip bir gübre üretim birimi vardır. Fosfat fabrikası da Palmyra yakınında inşa edilmektedir.⁸⁸

⁸⁷ T.C. Şam Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, *“Aylık Raporlar 2004 NisanAyı Suriye Raporu”*, Erişim (homepage) URL: <http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/SYR/Nisan.doc>

⁸⁸ The Economist Intelligence Unit, 2003, s.30; Aydos,Duran, s.57.

II. Uygulanan Ekonomik Politikalar

A.Mali Politikalar

1.Para Politikası

Faiz oranları enflasyon veya likidite koşullarına rağmen uzun yıllardır sabit tutulmaktadır. Kamu bankalarında farklı kategoride alıcılar için değişik oranlar sabittir. Örneğin Suriye Ticaret Bankası'ndan kredi almak için başvuran özel sektör mensupları % 9'luk sabit bir faiz oranı ile karşılaşmaktadırlar. Kamu sektöründen gelenler için ise bu oran % 7'dir. Bu sebeple 1999'da toplam kredi kullanım oranı kamu sektörü için % 67 olmuştur. Özel sektörden gelen ve Tarım Kooperatif Bankası'ndan orta vadeli bir kredi almak için başvuranlar % 5.5'luk bir faiz ödemek zorunda kalırken, kamu sektöründen gelenler % 4 oranında bir faiz ödemekteydi. 2004'te Suriye hükümeti kredi faiz oranlarını %5.5'tan %'3'e çekmiş böylece özel sektöre destek olduğunu göstermiştir. Ekonomi Bakanlığı, Suriye Merkez Bankası ve Maliye Bakanlığı'na danışarak, faiz oranlarını belirler. Krediler yıllık bir kredi planı aracılığıyla büyük ölçüde merkezi olarak dağıtılır. Bununla beraber, para arzının artışı ve enflasyon kontrol altında kalmıştır. Suriye para politikası aracı olarak faiz oranlarını kullanmamıştır.

Mart 2002'de 23 sayılı kanun yasalaşmış böylece Para ve Kredi Kurulu kurulmuştur. Bu kanuna göre Para ve Kredi Kurulu'nun rolü, Suriye'deki kredi ve finansman kuruluşlarının faaliyetlerinin koordinasyonudur. Kurulun para ve finans piyasasının geliştirilmesi, Suriye döviz alım gücünün belirlenmesi ve döviz kurunun sabitleşmesi, döviz alım satımının serbest bırakılması, mevcut kaynaklar ve potansiyel kaynaklardan faydalanma ihtimallerinin ve milli gelirin arttırılması çalışmaları gibi görevleri vardır. Para ve Kredi Kurulu mevcut yasa ile Merkez Bankası'nın bazı görevlerini üstlenmiştir.⁸⁹

⁸⁹ Pazar Araştırma Ve İhracatı Geliştirme Merkezi (KOSGEB), "*Suriye Ülke Raporu*", s.9. Erişim (homepage) URL: <http://www.kosgeb.gov.tr/Ekler/Dosyalar/Yayin/50/SuriyeUlkeRaporu.doc>

Yetkililer, Merkez Bankası'nın para politikası üzerindeki kontrolünü artırmak yerine böyle bir kurul oluşturmayı tercih etmişlerdir. Bu kurulda bakanlıklardan gelen yetkililer çoğunlukta. Böylece para politikası üzerindeki son karar aslında kanunda da belirtildiği gibi Ekonomi ve Dış Ticaret Bakanı'na kalmaktadır. Suriye Merkez Bankası yöneticisi ve onun vekili Para ve Kredi Kurulu'nun üyesi olacaktır. Ekonomi ve Dış Ticaret, Maliye, Tarım Bakanlıklarından yetkililer, Devlet Planlama Komisyonu'nun Başkanı para, kredi ve banka uzmanları da bu kurula üye olacaklardır. Özel sektör şirketleri kamunun sahip olduğu bankalardan kredi alırken birçok güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Kredilerin çoğu kamu sektörü işletmelerine gitmektedir. Özel sektör şirketleri genelde Lübnan'daki offshore bankalarından yüksek faiz oranlarına (%20) rağmen, para birimi riskini de alarak kredi almaktadır. Bu kredi kısıtlaması özel sektörün gelişmesi önünde ciddi engel olmaktadır. Resmi olmayan rakamlar Lübnan bankalarına konmuş olan Suriye mevduatlarının 6 milyar dolar civarında olduğunu göstermektedir ki bu da Suriye GSYİH'sinin % 30'una denk gelmektedir. Ülkede özel bankacılığın başlamasıyla söz konusu paranın bir bölümünün geri dönmesi beklenmektedir Bankacılık reformunun bir yönü de kredi bakımından özel sektör şirketlerine gerekli yardımı sağlamak olmalıdır.⁹⁰

2. Finansal Hizmetler ve Bankacılık

Suriye'nin finansal hizmetler bakımından zayıftır ve de uzmanlaşmış değildir. Aralık 2002'de ülkede özel bankaların kurulabilmesine ilişkin yasa onaylanmış, buna göre 5 bankaya şube açmaları için lisans hakkı verilmiştir. Yasaya göre, tamamen özel, Suriyelilerle ortaklık şeklinde veya Suriye kamu sektörüyle ortak olarak özel banka kurulabilecektir. Getirilen şartlar arasında, Merkez Şube'nin Şam'da olması, sermayenin en az 30 milyon dolar olması gerçek kişilerin paylarının sermayenin % 5'ini, tüzel kişilerin payının ise sermayenin % 49'unu geçmemesi, Suriyeli olmayanların paylarının % 49'u aşmaması yer almaktadır. Halen beş devlet bankasının faaliyette bulunduğu Suriye'de, özel ve yabancı bankalar, 1960'ların başında devletleştirilmiştir.⁹¹

23 sayılı kanun kamu bankalarının reformu ile de ilgilenmektedir. Bu kanuna göre bu

⁹⁰ The Economist Intelligence Unit,2003, s.23-25

bankaların Para ve Kredi Kurulu ve Ekonomi ve Dış Ticaret Bakanı onlara daha fazla süre tanımadıkça iki yıl içinde reforme edilmeleri gerekmektedir. Şu ana kadar reformun tipi ve kapsamı çok belli olmamıştır. Merkez Bankası yönetim ve düzenlemeden mesuldür. Tüm döviz ve ticari işlemleri kontrol eder.

Merkez Bankası dışında Para ve Kredi Kurulunun denetimi altında faaliyet gösteren bankalar :

- Suriye Ticaret Bankası, ülkenin en büyük ve önemli bankasıdır. İç ve dış finansmanı, döviz bozdurma ve provizyon işlemleri bu bankanın sorumluluğu alanındadır. 10 sayılı Yatırım Yasası uyarınca, yurtdışında bulunan Suriye vatandaşlarının ülkeye para transferi ve yabancı sermaye akışı Suriye Ticaret Bankası aracılığı ile gerçekleştirilmektedir.

-Sanayi Bankası, Sanayi sektörüne finansman sağlamaktadır.

-Emlak Bankası, İnşaat sektörüne finansman sağlamaktadır.

-Ziraat Bankası, Tarım sektörünü finanse etmektedir.

-Halk Kredi Bankası, fertlere ve meslek erbabına kredi sağlamaktadır.

-Tasarruf Bankası, fertlere ait tasarrufları kabul etmektedir.

Suriye'nin sermayeleri 30 milyon dolar civarındadır olan ilk 2 özel bankası, Ocak 2004'ten itibaren Şam'da faaliyete geçmiştir:

1. Banque de Syrie et d'Outre Mer(BSOM): (Ana ortağı Lübnanlı Banque Liban d'Outre Mer'dir. % 10'luk hisse International Finance Corporation (IFC), % 13'lük hisse Suriye özel sektöründen şahıslara aittir)

2. BEMO-Saudi Franci Bankası: (Ana ortağı Lübnanlı Banque Europeene pour le Moyen Orient'dir. Suudi Arabistan'dan Saudi Fransız Bankası da diğer ortağıdır)

⁹¹ Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK),s.2 Erişim (homepage) URL:
<http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf>

Buna ilaveten 2004 yılı Temmuz ayı başında Bank of Beirut, Emirates Bank International ve Quatar National Bank ortaklığının Suriye’de banka kurmak ile ilgili başvuruları onaylanmış, takip eden ay Lübnanlı Banque Audi Suriyeli bir banka kurmak üzere geçici lisans almıştır. Kurulacak olan bankaların minimum sermayeleri 32 milyon dolar olarak belirlenmiştir. Ayrıca Katar İslam Bankası Suriyeli Daaboul Şirketi ile ortak bir İslami banka açmak üzere başvuruda bulunmuştur.

Özel bankaların faaliyetleri dışında bankacılık sektöründe son iki yıl içinde göze çarpan gelişmeler :

Özel sektör ihracatçıların bulundurmalarına izin verilen döviz miktarı (% 75’ten % 90’a) çıkarılmıştır.

İmalat ve ihracat maksadıyla sanayiciler tarafından yapılan ithalatın Suriye Ticaret Bankası’na finanse edilmesi için her sanayiciye 600 bin dolar olmak üzere 500 – 1000 milyon, imalat ve yerel tüketim maksadıyla ise 500 milyon dolar mali kredi tahsisine gidilmiştir.

Ticari olmayan işlemlerde döviz satışının komşu ülke kuru üzerinden yapılması sağlanmış , sağlık, haç ve burslu öğrencilere ayrılan tahsisat miktarı da yükseltilmiştir.

Alacaklı ve borçlu faiz oranları düşürülmüş, kredilerde de banka komisyonları yeniden belirlenmiştir. Suriye iş piyasalarında çek, doğrudan ödeme emri, kredi kartı gibi modern ödeme yöntemleri başlamıştır.

Yine Bakanlar Kurulunca onaylanan bir yasayla, bankalardaki hesapların gizliliği kabul edilmiştir. Buna göre, bankalarda çalışan görevliler, defter kayıtlar , ticari işlemler, yazışmalar ve hesaplara ilişkin bilgileri gizli tutacak, bu bilgiler ancak hesap sahiplerinin yazılı talimatıyla açıklanabilecektir.⁹²

⁹² Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), s.2 Erişim (homepage) URL: <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf> ; The Economist Intelligence Unit,2003, s.23-25; Kaynak: T.C. Şam Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, *”Suriye Ülke Raporu2002”*, s.40.

3. Yatırım Politikası ve Yabancı Sermaye

Suriye hükümeti, liberal ekonomiye geçiş sürecinin doğal bir sonucu olarak 1990'larda ülkeyi yabancı yatırıma açmıştır. Ancak, bu açılım tam bir serbestleştirme olmamış ve sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Suriye'ye bugüne kadar giren doğrudan yabancı sermaye 2.6 milyar dolardır.

Yabancı sermayenin 1990'lardan günümüze gelen seyrine baktığımızda; merkezi bir yapısı olan Suriye ekonomisine bu zamana kadar oldukça sınırlı bir yabancı sermaye girişi olduğunu görürüz. Diğer Arap ülkelerinden gelen yardım yabancı sermayenin az sayıdaki kaynaklarından biri olmuştur. Bunlar Ekonomik ve Sosyal Değişim için Arap Fonu, Arap Ekonomik Gelişimi için Kuveyt Fonu, Gelişim için Suudi Fonu ya da bazı Arap ülkelerinin hükümetlerinden direkt gelen yardımlardır. Bunun dışında son zamanda AB'den fon yardımı alınmaya başlamıştır. 2002'de Avrupa Yatırım Bankası birçok projeyi finanse etmeyi gündemine almıştır. Ayrıca bu kurum 100 milyon Euro'luk ilk kredisini ülkeye sağlık sektöründe kullanılmak için vermiştir. Sağlık Bakanlığına verilen bu kredinin amacı sağlık sektörünün modernize edilmesidir. Suriye'nin borç verilebilecek ülkelerden biri olarak güvenilirlik derecesini artırması kuşkusuz reform yapma konusunda da ülkenin önünü açacaktır. Eski SSCB'nin bir müttefiği olarak Suriye'nin statüsü Japonya dışında Batı ülkelerinden gelen sermaye akışını engelleyen bir engel olmuştur. Bu durum Berlin Duvarının yıkılması ardından da devam etmiştir. 'Teröre destek veren ülkeler' arasında gösterdiği 1983 tarihinden bu yana ABD'nin Suriye'ye herhangi bir yardımı olmamıştır. Avrupa ülkelerinin yardımı da son dönemlerdeki borç ayarlamalarına kadar inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Ortadoğu ülkeleri arasında özellikle de petrol üretimi yapanlar arasından müttefikler edinmek amacıyla Japonya Suriye'ye özellikle de enerji sektörüne nakit para ve kredi yoluyla yardımda bulunmuştur.⁹³

Günümüzde ise Suriye'de faaliyet gösteren başlıca yabancı yatırımcılar enerji sektöründendir. Bunların başında Shell, Conoco, Total-Fina-Elf, Ina Nafta Plin, Dublin, Devon Energy, Gulsands and Startegic Energy gelmektedir. Mitsubishi, Samsung,

⁹³ The Economist Intelligence Unit,2003, s.47.

Mobil, Dupont, Gray-Mackenzie firmaları da diğer yabancı yatırımcılar arasında yer almaktadır.

Mevzuat açısından baktığımızda; 1985'ten itibaren Suriye hükümeti, yabancı yatırımları teşvik amacıyla üç önemli yasa çıkarmıştır. Bunlar, turizm ve tarım sektörlerinde yabancı yatırımların teşviki amacıyla yürürlüğe konulan 186 ile 10 sayılı yasalardır. 1985 yılında turizm sektörünü yabancı sermayeye açan 186 sayılı yasa hariç tutulduğunda genel olarak yabancı sermayeyi teşvik eden en önemli yasa 1991 yılında çıkarılan 10 sayılı yasadır. Bu yasada, vergi muafiyet sürelerini uzatarak daha fazla yabancı sermaye girişi sağlamak amacıyla 2000 yılı Mayıs ayında 7 sayılı yasa ile değişik yapılmıştır. Bu yasa ile, döviz, dış ticaret ve vergi alanlarında yabancı yatırımcılara önemli avantaj ve kolaylıklar tanınmaktadır. Söz konusu kanuna göre, ortak girişimlere kuruluş tarihinden itibaren 7 yıl, özel limited ve anonim şirketlere üretim tarihinden itibaren 5 yıl vergi muafiyeti getirilmiştir. Ayrıca, üretimin % 50'den fazlasını ihraç eden şirketlerin muafiyet süresi 2 yıl daha uzatılmaktadır. 10 sayılı Yatırım Kanunu çerçevesinde proje için gerekli olan tüm araç ve gereçlerin ithalatı gümrüksüz yapılabilmektedir Yatırım Kanununa göre kırsal kesimde yatırım yapan veya yerel girdiler kullanan yatırımcılara ek birtakım teşvikler verilmektedir. Ayrıca kambiyo mevzuatında yapılan reformlarla da dış ticaret ve kambiyo işlemleri kolaylaştırılmakta ve devletin kontrolü azaltılmaktadır.⁹⁴

10 sayılı kanun çerçevesinde yer alan projelerde yatırımcı yurtdışında döviz hesabı veya isterse bir devlet bankası olan Suriye Ticaret Bankası'ndan döviz mevduat hesabı açtırabilmekte ve de getirilen sermayenin tamamını döviz olarak bu hesaba alacaklı kaydettirebilmeleri mümkündür. Yatırımcılar tüm döviz ihtiyaçlarını yabancı kaynaklardan veya ihracattan doğan döviz gelirleriyle karşılayabilmektedirler. Yabancı yatırımcılar yatırım amacıyla getirdikleri dövizleri projenin işletmeye geçmesinden 5 yıl sonra tekrar döviz cinsinden yurtdışına çıkartabilmektedirler. Yurtdışına aktarılacak para miktarı en fazla yurda getirilen döviz miktarı kadar olabilmektedir.

Suriye Ekonomi ve Dış Ticaret Bakanlığı tarafından tespit edilen öncelikli yatırım alanları ise şunlardır;

- Düz cam, ısıya dayanıklı kumlu cam
- Suriye pamuğunun kullanımı şartıyla tekstil
- Şeker, gübre, lastik, ilaç, sanayi hammaddeleri
- Deterjan ve hammaddesi, soda, plastik, granül, yağ, deri, kablo, elektrik nakil hattı malzemeleri
- Şalter ve eriyik, sayaç kutuları, trafo, regülator, enerji üretim istasyonları
- Sulama araçları, zeytin ve zeytinyağı entegre tesis ve makinaları, yem, süt tozu, süt ve süt ürünleri malzeme ve fabrikaları
- Göl ve deniz balığı üretme çiftlikleri

Özellikle tarım, gıda, ambalaj, tekstil, tüketim maddeleri, kimyasallar, çimento, elektronik, makina, inşaat malzemeleri, turizm ve enerji alanlarında yabancı yatırım beklenmektedir.⁹⁵

B. Reform Politikaları

Suriye’de ekonominin büyük bir bölümü hala devletin kontrolündedir. Bu kontrol tarımdan telekomünikasyona oradan bankacılığa tüm alanlarda kendini göstermektedir. Dış politika bakımından; rejimin tehdit olarak gördüğü İsrail ile yaşanan sorunlar, Ortadoğunun genel durumu, ülke içinde ise statükonun korunması ve düzenin devamı bu sebeplerin bir sonucu olarak da savunma harcamalarının bütçede önemli bir harcama kalemi olarak yer tutması, radikal bir yapısal reformun önündeki engeller olarak gözükmektedir. Fakat Beşar Esad başa geçtiğinde ilk işi bir dizi ekonomik reformu yürürlüğe koymak olmuştur. Hafız Esad döneminde başlayan dışa açılma politikalarını Beşar Esad da devam ettirmiştir.

⁹⁴ T.C. Şam Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, .s.19.

⁹⁵ Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), s.7-9; Erişim (homepage) URL: <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf>

Suriye hükümetinin öncelikle yapmak istediği verimsiz merkeziyetçi ekonomiyi liberal bir bakış açısıyla reforme etmek, bunun dışında özel sektörü desteklemektir. Reformların ilk emareleri 1990'ların başında görülmeye başlanmıştır. 1989'daki döviz krizine cevaben ortaya çıkmış olan, liberalleşme yönünde önemli bir adım sayılan ve de ülkeyi yabancı sermayeye açan 10 no'lu yatırım kanunu, 1991'de parlamento tarafından çıkartılmıştır. Bu kanun hükümetin gelecek stratejisi için iyi bir belirleyici ve ekonomi politikası için bir kilometre taşıdır.

Resmi rakamlara göre toplam 7.5 milyar dolar değerinde 1600 proje bu kanuna göre onaylanmıştır. 2001 yılı başında bu projelerin sadece % 65'i tamamlanmıştır. Yatırımcılar engelleyici düzenlemelerden ve işin yapıldığı ortamda kapsamlı reformların yapılmadığından şikayet etmektedir.

1990'ların ikinci yarısında yaşanan durgunlukla beraber işsizlikte artmıştır. Gayri resmi rakamlara göre 2002'de işsizlik % 20 civarındadır. Duraksayan reform çabaları 2000'de yeniden canlanmıştır. Bu tarihten sonra reform çabalarının canlanmasının kuşkusuz en önemli sebebi ekonomik reform vaadiyle başa geçmiş olan Beşar Esad'dır. Esad başa geçmesinde sonra reformları hemen başlatmıştır. Birçok kararname çıkarılmış ama söz verilen reformların çok azı hayata geçirilebilmiştir.

2000 reform programının ana unsurları ise;

Özel mülkün kamulaştırmadan korunması,

Yabancı yatırımcıların ek olarak yatırdığı sermayede herhangi bir artışı, her yıl projelerden elde ettiği karları ülkelerine götürme izni,

Yabancı yatırımcılara arazi sahip olma ve kiralama hakkı. Daha önceki uygulamada Suriye vatandaşları ya da hükümetin söz konusu arazinin en az % 25'ine sahip olması gerekmektedir.

Suriye vatandaşlarının ticaretini yapmamak kaydıyla döviz bulundurmasına izin verilmesi. Önceden döviz bulundurmaya ya hapis ya da büyük para cezası verilmekteydi.

Bu uygulama sonrasında her vatandaş yılda 2000 dolara kadar olan bir döviz miktarını bulundurabilmeye, ülke içine ya da dışına transfer edebilmeye başlamıştır. Bu değişim ülkenin yükselen rahat döviz pozisyonu ile bağlantılıdır. Suriye'nin toplam net dövizini Temmuz 2002'de rekor bir rakamla 13.9 milyar dolar olmuştur.

Döviz kuru bakımından da bazı işlemler için piyasa bağlantılı oran tanınarak işlemler basitleştirilmeye çalışılmıştır. Fiilen 2001- 2002 için 1 dolar = 50 Suriye Lirasıdır.

Özel bankaların işlem yapmasına izin verilmiştir. 5 banka Ocak 2003 tarihinde işlem yapma izni almıştır ama kısıtlamalar devam etmektedir. Hükümetin bir menkul kıymetler borsası kurmak için planları vardır. Diğer yandan, Hükümetin kredi faiz oranlarında yaptığı değişiklik de özel sektör yatırımlarına destek olunduğunu göstermek bakımından önemlidir.⁹⁶

Ayrıca Kasım 2000'de Suriye hükümeti tarafından reform planlarını yabancı yatırımcılara tanıtmak amacıyla uluslararası bir forum düzenlenmiştir. Birçok ülkeyle ekonomiyi canlandırmak için serbest ticaret anlaşmaları imzalanmıştır. Ocak 2001'de Irak ile imzalanan Serbest Ticaret anlaşması, Haziran 2001'de Irak, Mısır, Libya ve Suriye arasında imzalanan Serbest Ticaret anlaşması, Ağustos 2000'de Lübnan ile imzalanan tarımsal ürünlerin serbest ticaretini öngören anlaşma bunlardan bazılarıdır. Son olarak 2004 yılında Türkiye ile de bir serbest ticaret anlaşması imzalanmıştır. Reform çabalarının. son zamanlarda yavaşlamasının sebebi ise konumlarını kaybetme korkusu yaşayan çevrelerin gösterdikleri tepkidir. Ayrıca reform çabalarının ileride de Baas ideolojisine takılacağı konusunda bazı belirtiler vardır. Liberal düşünceli Sanayi Bakanı Issam el-Zaim'e göre bakanlar hala devletin gelişmeye öncülük edeceğini düşünmekte ve özelleştirmeyi düşünmemektedir. Reform çabaları devleti ekonomiden çekmekten ziyade kamu sektörünü reforme etmek üzerine kuruludur. Zaim'e göre, ülkede birçok kişi "Çin modeli büyüme" yi reform için örnek almaktadır. Çin modelinde çok az politik değişim, fakat hızlı ekonomik büyüme vardır. Bunun dışında iki ülke arasında birçok yapısal farklılık bulunmaktadır. Ayrıca reformun hızı Çin'den daha düşüktür, bürokrasi de daha değişime kapalı gözükmemektedir.

III. Ekonomik Sektörler

A. Tarım ve Hayvancılık

1. Genel Olarak Tarım ve Hayvancılık

Günümüzde Suriye tarımının durumunu incelemeden önce 1970 ve 80’lerde tarım politikalarının nasıl geliştiğine bakarsak; Baas partisi genel olarak tarımda devletin rolünü artırmaya çalışan bir politika izlemiştir. Hafız Esad başa geldiğinde ise durgunluk içinde bir tarım sektörü ile karşılaşmış bu sebeple de özel tarım sektörünü canlandırmak için çalışmıştır.

Hükümetin ekilebilir alanları genişletme çabasına rağmen 1961-1980 arasında az bir ilerleme kaydedilmiştir. 1970’lerde gübre ve tarım malzemeleri gibi yeni girdilerin devreye sokulmasıyla toprakların çoğunun nadasa bırakılmasını durdurmak ve var olan tarım topraklarını daha yoğun biçimde kullanmaya başlamak mümkün olabilmiştir. Bu dönemde Suriye, tahıl bakımından kendine yetebilen bir ülke olsa da diğer yiyecek kaynakları bakımından dışa bağımlılık göstermiş, meyve, sebze ve et ürünleri toplam ithalatın % 20’sini oluşturmuştur. Bu sebeple şeker pancarı, meyve, süt, yumurta ve et üretimi artırılmaya çalışılmıştır ve çiftçilik ilgi görmeye başlamıştır.

Tarımsal ürünler 1972’ye kadar Suriye’nin ihracat gelirinin yarısından fazlasını oluşturmuştur. 1974 sonrası petrol onun yerini almıştır ve tarımın payı % 13’e düşmüştür. Suriye’nin tarım sektörüne ilgisi 1970’lerin sonlarında petrol gelirlerinin azalmasıyla artmıştır. Suriye tarımın payını artırmak için önlemler almaya bu eğilimi tersine çevirmeye çalışmıştır. Bunda gıda güvenliği dışında dış ticaret dengesindeki önemli rolü de etkili olmuştur. Bu ilginin bir belirtisi olarak hükümet 1983’ü tarım yılı ilan etmiş ve pamuk üretiminin artırılmasını teşvik amacıyla Halep’te bir pamuk konferansı düzenlemiştir. Toprak sahipleri yatırım için teşvik edilirken, az nüfuslu

⁹⁶ The Economist Intelligence Unit,2003, s.21-23; Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK),s.1; Erişim (homepage) URL: <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf>

Cezire'deki boş devlet arazileri tarımla ilgili girişimcilere kiralanmıştır. Burjuvazi bu şekilde tarımsal gelişime ortak edilmeye çalışılmıştır. Tarımda bu şekilde özel sektör, kamu sektörü ve kooperatifler beraber varolmuştur.⁹⁷

Hafız Esad dönemine bakarken Toprak Reformunu da ele almak gerekir:

Mısır modeli izlenerek yapılan 1958 Toprak Reformu'nda toprak mülkiyetine katı sınırlar (sulu tarım yapılan alanlarda 80 hektar ve yağmur suyuna dayalı tarım yapılanlarda ise 300 hektar) getirilirken, ve toplam ekili alanın yüzde 75'ini etkileyen kiralara ve ortakçılık/ yarıcılık anlaşmaları bir düzene sokulmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak, 1.5 milyon hektar yüzölçümünde toprağa devlet tarafından el konmuştur. Suriye'de toprak reformunun temel hedeflerinden birisinin, ülke topraklarının büyük bölümünü denetimi altında tutan 3000 kadar ailenin kırsal kesimdeki gücünü kırmak olduğu kuşkusuzdur. Hafız Esad döneminde de toprak reformu devam ettirilmiştir. 1975'e gelindiğinde, devletçe el konan toprakların yarısından fazlası (795.000 hektar) ya küçük tarlalar halinde bölüştürülmüş ya da satılmış, geriye kalan bölümü ise kooperatiflerin yada başka devlet kuruluşlarının yönetimine bırakılmıştır. Reform kapsamında toprak edinen köylüler, tarım kooperatiflerine üye olmak zorundaydılar. 1970'lerin sonuna gelindiğinde bu kooperatiflerin, toplam ekili alanın dörtte birini denetlemekte olduğunu ve bu alanda hangi ürünün ekileceğine karar verip ürünü devlet tarafından belirlenen fiyatlarla satın aldığını görmekteyiz.⁹⁸

Toprak reformunun başarılmasında kooperatifler ve onları devletle bağlantılandıran tarım bürokrasisi önemli olmuştur. Böylece Hafız Esad döneminde tarımda mülkiyet yapısı değişmiştir. Bu reform sonrası orta ve küçük ölçekli toprak sahipleri toprakların üçte ikisini ve tarımdaki nüfusun beşte ikisini oluşturmaya başlamışlardır. Toprak reformu sayesinde 100 hektardan büyük birimlerin toplam topraklara oranı 1950'lerde yüzde 50'lere varırken, 1970'lerde yüzde 20'lerin altına düşmüştür.

Bunun dışında bu dönemde stratejik hububatların (pamuk, şeker pancarı, buğday gibi) üretimi konusunda devletin kontrolünün artması sağlanmış, böylece üretici belirli bir

⁹⁷ Maoz, Yaniv, s. 47; Hinnebusch, *"Syria: Revolution From Above"*, s. 115-125.

⁹⁸ Owen, Pamuk, s. 204-206.

istikrar yakalamıştır. Ayrıca Tarım Bakanlığı tarımda ve hayvancılıkta üretimin kalitesinin ve makinizasyonun artırılması için çalışmıştır. Sonuç olarak toprak reformu, kooperatifleşme ve devletin hizmet, yatırım (sulama projeleri,altyapı) ve kredi bakımından tarıma müdahalesi tarımsal üretimin 1970’lerin ortasından başlayarak devamlı bir artış göstermesini sağlamış, bu artış da kırsal hayatın standardının yükselmesini sağlamıştır.⁹⁹

1990 sonrasında da tarım sektörünün ekonomide egemen sektör olmaya devam ettiğini görmekteyiz. İklim şartlarına bağlı olarak, tarımsal üretimden GSYİH’nin 3/1’i elde edilmekte ve halkın büyük bir kısmı şehirlerde yaşadığı halde tarım sektörü işgücünün bu orandaki bir kısmını istihdam etmektedir. Sektörde kadın işgücü payı oldukça büyüktür. Yüksek nüfus artışı sınırlı kaynaklar üzerindeki baskıyı arttırmakta özellikle az yağış miktarı ve sınırlı sulama olanaklarına sahip tarım sektörünü yakından etkilemektedir. Toplam 18.5 milyon hektar olan arazinin 6 milyon hektarlık bölümü tarıma elverişli olup halen 5.5 milyon hektarlık bir alanda tarım yapılmaktadır ama sadece % 21’i sulanmakta ve bir kısmı da nadasa bırakılmaktadır.

Tablo 20

Suriye’nin Topraklarının Kullanılabilirlik Oranı (%)

Ekilebilir alan	%28
Sürekli ürün	%4
Mera /çayır	%43
Ormanlar	%3
Diğer	%22

Kaynak: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME), Bölüm II, Tarım Ürünleri ve Gıda Pazarı,Erişim(homepage) URL:<http://www.igeme.org.tr/tur/yerinde/suriye/suriye2.pdf>,s.3

Yetkililerin “stratejik” olarak adlandırdıkları tarıma günümüzde yapılan devlet müdahalesi fiyatlandırma, sübvansiyonlar ve piyasa kontrolü gibi öğeleri barındırır ama mülkiyet bunun içinde değildir. Araziler büyük ölçüde özel mülkiyetindedir. Ancak özel

⁹⁹ Hinnebusch, *“Syria: Revolution From Above”*, s. 115-125; Owen, Pamuk, s. 206-210

sektör faaliyetleri de belli ölçüde devlet tarafında sınırlandırılmakta, karma sektör firmalarının (devletin en az % 25 hissesini elinde tuttuğu firmalar) piyasaya girmesine müsaade edilmektedir. Hükümet bu firmaları belirli vergilerden, gümrük yükümlülüklerinden, ithalat ve kambiyo kontrol düzenlemelerinden muaf tutmaktadır.

Hükümet daha önce uygulanan merkezi planlama metodunu günümüzde planlama metodu olarak uygulamaktadır. Ülkede tarımsal araştırma ve kontrol yetkisi de kamu sektörüne aittir. Ama araştırmaları yine özel sektör yapmaktadır. Hububat,pamuk ve buğday ihracatı devlet tarafından sebze ihracatı devlet ve özel sektör tarafından meyve ihracatı ise özel sektör tarafında gerçekleştirilmektedir. Tütün yetiştirme özel sektörün elinde bulunmakla birlikte tütün işlemesi devlete aittir. Canlanan meyve endüstrisi özel sektörün tamamen hakim olduğu nadir endüstrilerden biridir. Balık endüstrisinde de özel sektör egemendir. Bu toplam balık üretiminin % 65'ine denk gelmektedir. Tarım sektöründe orta (3-5 yıl) ve uzun vadeli (5 yıl ve üzeri) krediler verilmektedir.

Birçok belirlenmiş “stratejik” ürün (buğday, pamuk, arpa ve şeker pancarı gibi) sabit fiyatlarla devlete satılmaktadır. Özellikle pamuk üretimi ve pazarlanması tamamen devlet tarafından desteklenmektedir. Ama bu stratejik ürünlerde bile doğrudan devlet desteği bulunmamaktadır. Bu fiyatlar, bütçeye belirgin bir yük getirmekle beraber genelde üreticiyi korumak ve gıda güvenliğinin sağlanması için dünya fiyatlarının üstünde olmaktadır. Bu temel ürünler dışında kalan ürünlerin belli bir kısmı serbest piyasada satılabilmektedir. Güçlü devlet desteği politikası, kendi kendine yetme, önemli gıda maddelerinde ithalata bağımlı olmamak düşüncesinden yola çıkılarak uygulanmaktadır. Sonuçta buğday, pamuk, sebze gibi ürünlerde ülkenin kendi kendine yeter olması sağlanmış son 5 yıldır yürütülen politikalar sayesinde bu ürünlerde ihracata başlanmıştır. Ekime elverişli alanların büyük bölümü kıyı şeridiyle Asi ve Fırat ırmaklarının vadilerinde yer almaktadır. Büyük ölçüde yağışa bağlı olan tarım sektörünün en önemli ürünleri, buğday, arpa,pamuk, şeker pancarı, zeytindir. Pamuk, Suriye tarım sektörünün en önemli ürünüdür. Pamuk üretiminin yaklaşık yarısı gelişmekte olan tekstil sektöründe girdi olarak kullanılmaktadır.Tarım alanlarının 3/2'lik bölümünde buğday ve arpa üretimi yapılmaktadır.Tahıl ürünlerinin başında gelen buğday, arpa, mısır ve darı izlemektedir. Sebze ve meyve üretimi oldukça

gelişmiştir. Kıyı şeridinde daha çok turunçgiller yetiştirilmektedir. Yüksek kesimlerde ise zeytinlikler, bağlar ve meyve bahçeleri yer almaktadır.¹⁰⁰

Tablo 21

Suriye'nin Bitkisel Üretimi (1000 ton)

Ürünler	2000	2001	2002	2003
Arpa	212	1956	920	1079
Buğday	3106	4745	4775	4913
Pamuk	1082	1010	802	829
Şeker Pancarı	1175	1216	1481	1481
Zeytin	866	497	999	999
Üzüm	410	389	369	360
Domates	753	772	546	546
Elma	287	263	216	216
Patates	485	453	515	515
Portakal	407	465	427	427
Turunçgiller	771	834	756	756

Kaynak: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME), Bölüm II, Tarım Ürünleri ve Gıda Pazarı, Erişim (homepage) URL:<http://www.igeme.org.tr/tur/yerinde/suriye/suriye2.pdf,s.4>

2003 yılında olumlu hava koşulları ve yeterli yağışa bağlı olarak tarım sektörü verimli bir dönem geçirmiştir. Hükümetin, Dicle nehri kıyısı boyunca 150.000 hektarlık alanın sulanması ve bu çerçevede yüksek kapasiteli pompaların yerleştirilmesine yönelik projeleri bulunmaktadır. Yetersiz depolama koşulları nedeniyle, tahıl ürünlerinin tamamı kullanılamamaktadır. Bu çerçevede, silo kapasitelerinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. 2002'nin ortasında tarım bakanlığı 1990'ların ortasında 1 milyon ton olan tahıl depolama kapasitesinin 4 milyon tona ulaştığını açıklamıştır. 2003 sonunda bu

¹⁰⁰ İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME), *“Bölüm II, Tarım Ürünleri ve Gıda Pazarı”*, s. 10, Erişim(homepage) URL:<http://www.igeme.org.tr/tur/yerinde/suriye/suriye2.pdf,s.4>

kapasite 5 milyon ton olmuştur Türkiye-Suriye sınır boyundaki mayınlı arazinin temizlenerek, bu arazilerin organik tarıma açılması konusunda çalışmalar başlatılmıştır. Burada gerçekleştirilecek ortak yatırım projelerinden elde edilecek ürünün birlikte üçüncü ülkelere satılması öngörülmektedir.¹⁰¹

Suriye'nin tarım ürünleri ihracatı pamuk, canlı koyun, taze meyve,sebze temel ürünleri oluşturmaktadır. Körfez ülkeleri ve Lübnan Suriye tarım ürünleri için önemli pazarları oluşturmaktadır. Başlıca pamuk, arpa,buğday,canlı hayvan ve meyvelerden oluşan tarımsal ürün ihracatı, toplam ihracat gelirinin yaklaşık % 15'ini oluşturmuştur. Suriye'nin tarım ürünleri ithalatı ise belli bir politika doğrultusunda yapılmaktadır.Bu politika yerli üretimi bulunmayan gıda maddeleri ile tarım ürünlerinin ithalatına izin verilmesi, yerli üretimi bulunan maddelerin ithalatının mümkün oldukça kısıtlanması veya asgariye indirilmesi, tütün, buğday gibi bazı temel ürünlerin ithalatını devlet ya da devlet tarafından görevlendirilmiş kuruluşların yapması, gıda sanayi girdisi olan ve ülkede gereksinim duyulan hammaddelere düşük vergi uygulanmasıdır. Bu politikalar doğrultusunda tarım ve sanayi için gerekli maddelerin ithal izinlerine öncelik verilmektedir. Konserve balık dışında işlenmiş gıda maddeleri, bira,tütün, şişe suyu, peynir, ve içecekler(meşrubat ve içme suyu) ithalatı yasak ürünler arasında yer almaktadır. En önemli ithalat ürünleri ise şeker (rafine edilmiş), Darı (sarı mısır), zeytin küspesi (yem) gibi ülkede üretilmeyen veya üretimin ihtiyacı karşılayamadığı maddelerden oluşmaktadır. Suriye'de gıda sanayi ve tarımsal ürün firmaları yoğun olarak Şam, Halep, Humus,Tartus ve Lazkiye'de faaliyet göstermektedirler.

2. Toprakların Kullanımı, Sulama ve Yatırım

Ülke, toprağa düşen kar ve yağmur miktarına göre 5 ayrı tarım bölgesine ayrılmıştır.

I.Bölge- Yaklaşık 2.7 milyon hektarı kapsayan bir alan. Bu bölgeye düşen ortalama yıllık yağış 350 mm'den daha fazla; 300-600 mm. arasında değişebilmektedir.

¹⁰¹ Aydos,Duran, s.42; The Economist Intelligence Unit,2003, s.30-33; ; Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK),s. 7 Erişim (homepage) URL: <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf>

II.Bölge- Yaklaşık 2.5 milyon hektarlık bölge ve yıllık yağış miktarı 250-350 mm. arasındadır.

III.Bölge- Toplam 1.3 milyon hektarlık alan ve ortalama yıllık yağış 250 mm.'dir.

IV.Bölge- Yaklaşık 1.8 milyon hektarlık alan tarımsal olarak verimsizdir ve yıllık yağış miktarı 200-250 m'dir.

V.Bölge (Badia Bölgesi)- Toplam alanı 8.3 milyon hektarlık olan bölgeye, yıllık olarak düşen yağış miktarı ortalama 200 mm'den daha azdır.

Tarımın ekonomideki önemi sebebiyle bu sektör genellikle devlet yatırımlarına gelince tercih edilir olmuştur. Mevcut sulama sistemlerini genişletmek ve geliştirmek için yatırıma ihtiyaç vardır. Sulamanın yetersizliği sektörü iklim şartlarına bağlı kılmaktadır. Ülkedeki mevcut suyun yaklaşık %70'inin yağışlardan temin edildiği tahmin edilmektedir. Tarımsal sulamanın temel kaynakları olan nehirlerin, kaynak sularının, su borularının yeniden suyla dolması son derece önemlidir. Aralık'tan Mart ayına kadar, yani kış ayları, ülkeye en fazla yağmurun düştüğü dönemdir. Bu süre tarım Mart ayına kadar ki dönem temel tarım sezonunu oluşturmaktadır. Bu süre tarım ürünlerinin en fazla ekildiği dönemdir. Mayıs/Haziran döneminden Eylül ayına uzanan yaz dönemi özellikle ülkenin doğu bölümünde kuru ve sıcaktır. Yağışı çok olan bölgelerde yetişen başlıca ürünler hububat ve baklagillerdir. Arpa ve buğday nispeten daha az yağış alan bölgelerde yetiştirilmektedir.III. ve IV. Bölgeler düşük yağış alan bölgeler olduğundan, yalnızca arpa yetiştirilebilmektedir.¹⁰²

1998/99 tarım sezonu 4 yıldan beri yaşanan en kurak dönem olmuştur. Hububat üretimi belirgin şekilde düşmüş, pamuk üretiminde ise ekim alanı büyük ölçüde sulanmış olduğundan hafif bir düşüş yaşanmıştır. Doğu / kuzeydoğu ve güney bölgeleri kötü etkilenmiş, bunun tersine, kıyı şeridinde yıllık ortalamayı aşan yağışlar olmuştur. Bölgeler arasındaki dağılımda büyük farklılıklar vardır En önemli sulama projesi Fırat nehrinde bir baraja bağlıdır ama zayıf kanal yapıları ve Türkiye'nin sulama projelerinin yarattığı su akışındaki azalma sebebiyle ek 640.000-ha alanın küçük bir kesiminde

¹⁰² Aydos,Duran, s.42-43; The Economist Intelligence Unit,2003, s.30-33.

başarı sağlanabilmiştir. Bununla beraber, sulanan alan 1990’da 690.000 ha iken 1998’de 1.2 m ha’ya çıkmıştır. Modern çiftçilik teknikleri için yapılan sermaye yatırım da sınırlıdır örneğin, ekim ve hasat işleminin çoğu elle yapılmaktadır.¹⁰³

3. Hububat

a. Buğday

En geniş şekilde ekilebilir bitki buğdaydır Bu 1980’lerde yapılan bir devlet kampanyası sonucunda ortaya çıkmış ve ülkenin 1992’de ihracat yapar duruma gelmesini sağlamıştır. Buğday temelde I. II ve III. Bölge gibi nispeten yüksek yağış alan bölgelerde ya da sulama yapılan bölgelerde yetiştirilmektedir. 2002’de iyi iklim koşulları hasadın yükselmesini sağlamıştır. 2002 hasadındaki buğday miktarı 4.78 milyon tondur. 2002 sezonunda buğday miktarı ve kazancı yükselmiş, arpa düşmüştür.

Tarım Bakanlığı’nın yeterli yağış ve uygun sıcaklıklara bağladığı bu durum her zaman böyle gitmemektedir. 1999 yılında 2002 sezonundan farklı olarak kuraklık ciddi şekilde tüm rekolteyi azaltmıştır. Buna rağmen buğdayın yaklaşık %40’ı sulandığından arpaya oranla kuraklıktan daha az etkilenmiştir Yıllara bakarsak buğday üretimi 1999’da 2.7 milyon ton, 2000’de 3 milyon, 2001’de 4.74 milyon ton olmuştur. Buğday ekimi 1.68 milyon ha ‘lık bir alanı kaplamaktadır. Hükümet tahminleri uzun vadede buğday hasılatının sulanan bölgelerde %15-46 arasında gerçekleştiğini göstermektedir İç buğday tüketimi yılda 3 milyon tonun biraz üstündedir ve 250.000 tonu tohum için kullanılmaktadır. Bu kullanım oranları da 1 milyon tonu ihraç edilebilir hale getirmektedir. Buğday alımı doğrudan devlet tarafından yapılmakta olup ihracat ihaleler yoluyla devletin görevlendirdiği “Hububat Kurumunca” yapılmaktadır. Köylüden alınan buğday iç piyasaya devlet tarafından satılmaktadır. Alış ve satış fiyat farkı, Hububat Kurumu’nun sterilize, depolama, nakliye, çuval, çadır, işçi ücretleri ile diğer mal ve hizmet için yaptığı giderlerden kaynaklanmaktadır. Suriye yeterli buğday silolarına sahip olmadığından, buğday açık havada çadırlarda depolanmakta bu da her yıl %20’lik kayıplara sebep olmaktadır. Ayrıca depolama şekli buğdayın kalitesini düşürmekte ve diğer ülkeler nezdinde kabul edilebilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Açık

¹⁰³ Aydos,Duran, s.42-43; The Economist Intelligence Unit,2003, s.31.

havadan kapalı depolama sistemine geçilmesi halinde maliyetlerde bir düşmenin kaydedilmesi mümkün olacaktır.¹⁰⁴

b. Arpa

Arpa üretimi ki genelde yağışa bağımlıdır. 2001’de 1.96 milyon tondan, 2002’de 919.000 tona düşmüştür. 1999 yılında 424.489 ton bu kurak yılı izleyen 2000 yılında ise 212.000 tonluk üretim yapılmıştır. II. III ve IV.Bölgelere nispeten daha az yağış düşmekte olup, arpa üretimi için uygun yerlerdir. Suriye’de arpa üretimi 1990-1996 döneminde patlama göstermiştir. Hükümet bu dönemde kendine yeterlilik politikası izlemiş ve üretim hedeflerini arttırmıştır. Ancak 1997 yılında normalin altında yağış üretimde keskin bir azalmaya sebep olmuştur.

4. Pamuk

Pamuğun üretimi 2002’de 820.000 ton, 2001’de yaklaşık 1.06 ton, 2000 yılında ise 1.1. milyon ton olmuştur. Ortalama olarak dünya pamuk üretiminin % 7’si Suriye’de yapılmaktadır. 2002’de yaşanan % 20’lik azalmanın sebebi ise önemli ölçüde Zeyzoun’da Haziran ayında yaşanan sel ile birlikte 7.200 hektar pamuk ekilmiş alanın tahrip olmasıdır. Geçmiş birkaç yılda ülkenin az yağış alması ile birlikte yetkililerin daha az alanda pamuk ekimine gitmeleri de sebeplerden biridir.

Tablo 22

Yıllar İtibariyle Pamuk Üretimi (1000 ton)

1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
689	639	533	600	760	1.047	1.018	926	1082	1010	802	829

Kaynak:Aydos ,Duran, “Suriye Ülke Etüdü”,s.49; The Economist Intelligence Unit,Country Profile Syria,London, 2003, s.57

Hükümet tarım sektörünü canlandırmak için pamuk ve pamukla ilgili sektörler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu sektörde çalışanlar, işgücünün yaklaşık %20’sini oluşturmakta olup, ülke için değerli döviz tedarikçileridir. Hükümet özellikle de 1999

¹⁰⁴ Aydos,Duran,s.45-46; The Economist Intelligence Unit,2003, s.30-33.

kuraklığı sonrası pamuk ve ilgili ürünler üzerindeki tüm vergileri, ham pamuk ve tekstil alanında uluslar arası piyasada rekabet edebilmesi için kaldırmıştır. Böylece maliyet fiyatlarının neredeyse %10 azalacağı hesaplanmıştır. Suriye’de pamuk üreticileri çiftçiler ve kooperatiflerdir. Ham pamuğun en büyük alıcısı devlettir. Genel Pamuk İşletmesi çiftçilerden uluslararası fiyatlardan daha yüksek fiyatla pamukları almaktadır. Devlet aldığı pamuğu devlete ait pamuk işleyen fabrikalara satmakta veya ihraç etmektedir. Pamuk ekilen alan 2001’de 257.000 ha’ya yükselmiş 2000’de bu alan 236.000 ha’dır. Neredeyse tüm pamuk ekilen alanların sulanan alan konumunda olduğu Suriye, pamukta hektar başına üretimde dünya ortalamasını yakalamıştır. 2001’de 210.000 ton işlenmiş pamuk ihraç edilmiş 140.000 tonu içeride tüketilmiştir. Suriye pamuğunu ithal edenler ise Fransa, İtalya, Almanya, İsviçre, Rusya, Belçika, Ürdün, Lübnan’dır. Suriye’nin pamuk üretimi 1970’de 334.00 tondur ve istikrarlı bir artış göstermiştir. 1980’de 1.6 ton/ha iken 2001’de 4 ton/ha’a çıkmıştır. Bu durum sulamanın yaygınlaştırılması yanında ekim metodlarını geliştirmek için yoğun bir program sonucu oluşmuştur. Petrol sektörü gelişmeden önce ihracat gelirinin büyük bir bölümü pamuktan elde ediliyordu. Bir ihracat ürünü olarak pamuk ve tekstilin birleşimi 1980’lerde toplam ihracatın % 40’ına karşılık geliyordu ama bu oran şimdi % 10-15’ler civarında seyretmektedir.¹⁰⁵

5. Meyve ve Sebze

Suriye bir tarım ülkesi olup, oldukça yüksek miktarlarda meyve ve sebze üretimi yapılmaktadır. Ülkede meyve fiyatları da oldukça düşüktür. Devlet meyve sebzelerin pazarlanması, fiyatlandırılması ve üretiminde tam kontrole sahiptir. Genel ihracat içinde meyve ve sebzenin payı %5’tir. Meyve ve sebze üretimi de 2001/2002’deki iyi iklim koşullarından faydalanmışlardır. Zeytin üretimi 2001’de 497.000 tondan 999.000 tona çıkmıştır. Narenciye üretimi de 2001’de 833.000 tondan 839.000 tona çıkmıştır. Şeker pancarı da 1.22 milyon tondan 1.24 milyon tona çıkmıştır. Ürünleri saklama ve depolama konusunda da projeler bulunmaktadır 1998 yılında ise 19 bin hektar domates ekilmiş olup 561 bin ton domates üretilmiştir. Aynı yıl patates ve soğan üretimi sırasıyla

¹⁰⁵ Aydos, Duran, s.46-50; The Economist Intelligence Unit, 2003, s.30-33.

492 bin ton ve 105 bin ton olarak gerçekleşmiştir. Karpuz ve kavun üretimi ise 473 bin ton olmuştur.¹⁰⁶

6. Hayvancılık

Hayvancılıkta özel sektör baskın durumdadır. Ülkede bitkisel ve hayvansal üretim birbirini tamamlamaktadır. Sığır yetiştirme birliklerinin % 1'i kamu sektörüne ait olup, küçükbaş hayvan üretiminin çoğunluğu özel sektöre aittir. Tavukçuluk sektörünün %11'i, su ürünleri sektörünün %10'u devlete aittir. Hayvansal üretimde fazla büyük firma olmamakla beraber devlete ait bir tane 3000-4000 baş kapasiteli büyük sığır yetiştirme çiftliği mevcuttur. Genelde çiftliklerde 100-150 baş hayvan bulunmakta, kırsal kesimlerde aileler 1-2 adet büyükbaş, 3-4 adet küçükbaş hayvan beslemektedir..Koyun ve kümes hayvanları ihracatı Suriye'nin özellikle de Körfez ülkeleriyle olan tarımsal ürün ticaretinde önemli bir paya sahiptir. Hayvancılığın yoğun yapıldığı Badia bölgesinde, mera ve otlakların 8.3 milyon hektarı yer almaktadır. 1999 yılında görülen kuraklık, Badia bölgesinde, koyunların beslenmesinde önem arz eden otlakları ve bitkileri harap etmiştir.¹⁰⁷

Tablo 23

Suriye'nin Canlı Hayvan Üretimi (baş)

Ürünler	2000	2001	2002	2003
Sığır	984.393	836.868	866.675	880.000
Deve	13.368	13.500	13.500	13.500
Keçi	1.049.539	979.325	931.886	1.000.000
Koyun	13.505.200	12.361.800	13.497.481	13.500.000
Tavuk(1000 adet)	21.629	21.220	28.634	30.000

Kaynak: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME),”Bölüm II, Tarım Ürünleri ve GıdaPazarı”,Erişim(homepage) URL:<http://www.igeme.org.tr/tur/yerinde/suriye/suriye2.pdf>,s.4

¹⁰⁶ Aydos,Duran,s.50-52.

¹⁰⁷ İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME), “*Bölüm II, Tarım Ürünleri ve GıdaPazarı*”, s. 5, Erişim(homepage) URL:<http://www.igeme.org.tr/tur/yerinde/suriye/suriye2.pdf>

2000 yılı itibariyle sığır üretiminde 2000- 2003 yılları arasında ciddi bir azalma olduğunu, buna karşın aynı zaman diliminde tavuk üretiminde de neredeyse % 30'luk bir artış olduğunu görürüz. Et ve canlı hayvanın genel ihracat içindeki payı % 2, genel ithalat içinde gıda ve canlı hayvanın payı ise % 18'dir. Suriye canlı sığır ve koyun ithalatının tamamını Romanya'dan gerçekleştirmektedir. Kümes hayvanlar ise İngiltere, Almanya ve Fransa'dan ithal edilmektedir. Hayvancılık işgücünün yaklaşık %20'sini oluşturmakta olup, bedevi çobanları için başlıca gelir ve geçim kaynağıdır.

Tablo 24

Başlıca Hayvansal Ürünlerin Üretim Durumu (ton)

	1994	1995	1996	1997	1998
Toplam süt üretimi	1227	1414	1509	1610	1781
Yağ	9185	11060	11398	12524	12250
Peynir	64136	65512	75014	86524	97639
Tereyağ	3217	2947	2894	2781	3516
Kırmızı et	126700	161253	170513	190412	--
Beyaz et	64563	75279	69039	78804	82976
Balık	8943	9127	9915	11639	14490
Yumurta(milyon adet)	1890	1872	2040	2072	2068
Koza	89	68	49	42	40
Bal	831	889	1260	1336	1474

Kaynak: Aydos, Duran, "Suriye Ülke Etüdü", s.54

İnek sütünden tereyağı üretiminin 1999 yılı itibariyle 2947 ton iken, 1998'de 3516 tona çıktığını ama en önemli artışında balık ve peynir üretiminde olduğunu görmekteyiz

B. Sanayi

1. Genel Olarak Sanayinin Durumu

Suriye sanayisinin Hafız Esad döneminden günümüze kadar olan gelişimine baktığımızda; Suriye’de sanayileşme 1950’li yıllarda başlamış ve devletin ağır sanayiye yaptığı yatırımlarla 1970’li yıllarda hız kazanmıştır.

Baas gelişim modeli, kamu sektörünü stratejik endüstri, enerji, dış ticaret ve altyapıya egemen olacak “öncü sektör” olarak özel bir yere koymuştur. Aslında 1970 yılında sanayileşmeye ön ayak olması düşünülen kamu sektörü ekonominin esasını teşkil eder hale gelmiştir ve de yatırımların artmasının kaynağını oluşturmaktadır. 1970’den 1978’e kadar sanayi üretiminde yıllık büyüme sabit fiyatlarla % 13.6 olmuştur. Ekonomide yaşanan dalgalanma sonrasında 1979’da % 0.9’a düşmüş, 1980’de tekrar yükselerek % 10.1’e çıkmış fakat 1981’de % 5’e düşmüştür. 1984 yılında ise kamu sektörü sanayideki işgücünün 3/1’ini istihdam etmektedir ve tüm sanayi üretiminin % 78’ini yapmaktadır. 1980’e kadar gıda ve tekstil Suriye sanayisinin katma değerinin üçte ikisidir. 1980’lerin başında ise petrol rafinerileri, gübre, çimento ve kağıt bu oranı değiştirmiştir. Harcamaların nasıl finanse edildiği yönünden bakarsak da iç kaynaklar 1980’lerde devlet, savunma ve kalkınma konusundaki toplam kamu harcamalarının sadece 2/3’ünü karşılamaktadır. Kalkınma planları hep dış finansmana özellikle de petrol gelirlerine dayanmaktadır. 1973-1986 arasında tasarruflar yatırımların sadece yarısını karşılamıştır. Oluşan bütçe açıkları ise yardım ve kredinin bir çeşit bileşimi ile kapanmıştır.¹⁰⁸

1980’ler Suriye sanayisi için ekonominin genelinin içinde bulunduğu zor durumla paralel olarak pek iyi geçmemiştir.

1971 –1980 arasında ekonomik büyümenin etkisiyle birçok fabrika yapılmıştır fakat yeni projeler sermaye –yoğundur ve daha küçük fakat iyi eğitilmiş bir işgücüne ihtiyaç duyulmuş ama uzman eleman konusunda sıkıntı yaşanmıştır. Bunun dışında bu

¹⁰⁸ Hinnebusch, “*Syria: Revolution From Above* “, s. 126; Maoz, Yaniv, s. 51.

sanayiler ithal hammadde, aramal ya da yedek parçaya sonuç olarak dışa bağımlı idiler. 1980 sonrasında yaşanan döviz bunalımı ile bunlar ithal edilememiştir. Böylece bu fabrikalar ya çok az kapasite ile çalıştılar ya da üretime ara vermişlerdir. Örneğin bu yıllarda Hama'daki demir çelik fabrikasında üretim 2 yıl süreyle durmuştur. Kısmi veya tam olarak üretimi durdurma gübre, çimento, kağıt, buzdolabı, ayakkabı, pil, alüminyum üreticisi fabrikalarda da bu dönemde yaşanmıştır. 1980'den sonra iç sanayi üretimi neredeyse sabit kalmıştır.¹⁰⁹

Sanayi çıktılarının, ekipmanlarının ve parçalarının ithalatındaki kısıtlamaların azaltıldığı 1990 yılına kadar özel sektörün sanayi içindeki payı sınırlı kalmıştır. 1991'de kabul edilen 10 sayılı yatırım yasası Suriye'nin ekonomik performansı üzerinde olumlu etki yapmıştır. 1991-1992 yıllarında özel sektör, sabit yatırımlarda kamu sektörünü geçmiş, 1992'de kamu sektörü yatırıma 36 milyar Suriye Lirası ayırmış, buna karşın özel sektörün ayırdığı pay aynı yıl 93.4 milyar Suriye Lirası, ek olarak 72 milyar Suriye Lirası değerinde dövizdir ki bu miktar toplam 1.7 milyar dolara eşittir. Böylece bu yıllarda özel sektörün sabit yatırımlara katkısı kamu sektörünün üç kat fazlası olmuştur.¹¹⁰

1991'de 738 milyon dolar olan sanayideki özel sektör yatırımları 1999 yılında 1.714 milyon dolara yükselmiştir. Suriye'de 10 sayılı yatırım yasası çerçevesinde 1991-2002 yılları arasındaki toplam yatırımın değeri ise 304 milyar Suriye Lirasıdır. Bu yıllar arasındaki toplam yatırım içindeki sanayi yatırımları payı 284 milyar Suriye Lirası değerle % 94'tür. Bu yıllar arasındaki toplam yatırımlarda kullanılan ithal makine ve ekipman değeri ise 146 milyar Suriye Lirasıdır. Sanayi yatırımlarında 67.666 kişi istihdam edilmiştir. Yatırımlar en çok proje sayısı tekstil, giyim ve hazır giyim sektörlerindedir. Değer olarak en yüksek yatırımlar sırasıyla demir dışı metaller ve inşaat malzemeleri sektörleri ile paketleme, kurutma ve gıda işleme sektörlerinde gerçekleşmiştir. 1990'lar sanayi için altın yıllar olarak adlandırılabilir. Dünya Bankası 2002 verilerine göre imalat sanayi 1990-95 yılları arasında %9.5, 1995-2000 arasında % 9.8 olmak üzere yılda ortalama 9.7'lik bir büyüme sağlamıştır. Fakat Suriye sanayi

¹⁰⁹ Perthes , s.40-41.

¹¹⁰ Sylvia Pölling, *"Investment Law No.10: Which Future for the Private Sector? Contemporary Syria"* , London: British Academic Press, 1994, s.14

üretim indeksine göre ise büyüme daha yavaştır. 1990'ların ikinci yarısında yılda % 2.5'a denk düşmektedir. Dünya Bankası verilerini dikkate alırsak Suriye sanayisi 1990-2000 arasında oldukça iyi bir gelişme göstermiştir. Bu durumda etken olarak Körfez Krizinde Arap ülkelerinden gelen yardım, 10 sayılı yatırım kanunu ile başlayan özel yatırımın büyük oranda artması ve petrol fiyatlarının yüksek seyri sonucu buradan elde edilen gelirin yüksek olması sayılabilir.¹¹¹

Suriye'nin kısa ve uzun vadedeki sanayi stratejisi; Suriye'nin bir tarım ülkesi olması nedeniyle tarıma dayalı sanayi kollarına ve tekstil sektörüne yatırımlardır. Strateji kapsamında çimento, gıda ve şeker üretimi gibi yerel hammaddeye dayalı sanayilerin gelişmesine de öncelik verilmiştir. İthalata alternatif teşkil edecek yatırımlara önem verilmektedir. Ayrıca mevcut olmayan sanayi kolları üzerine de çalışmalar yoğunlaştırılmıştır. 1991 yılında çıkarılan 10 sayılı yatırım yasası sanayiye yabancı yatırımı teşvik etmiştir. Serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde ise gıda ve tekstil sektöründe ve de imalat sanayinin alt sektörü olan dayanıklı tüketim malları sektöründe de yatırımlar artmıştır. Suriye'de 10 sayılı yatırım yasası çerçevesinde yatırım yapan ülkeler Türkiye, Kuveyt, İran, Almanya, Suudi Arabistan, Lübnan, Mısır, Fransa, ABD, Rusya, Ürdün, İngiltere, Çek Cumhuriyeti, Belçika, Bulgaristan, Tayvan, Cezayir, Finlandiya, İtalya, İspanya, Kore Cumhuriyeti, Çin, Özbekistan, Bahreyn, Pakistan, Hollanda ve Kıbrıs Rum Kesimi'dir.¹¹²

¹¹¹ The Economist Intelligence Unit, 2003, s. 35-36.

¹¹² İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi (İGEME), "**Bölüm III, Sanayi Ürünleri Pazarı**", s.6., Erişim(homepage) URL:<http://www.igeme.org.tr/tur/yerinde/suriye/suriye3pdf>

Suriye’de 10 sayılı Yatırım Yasası çerçevesinde 1991-2002 yılları arasında sanayideki yatırımlar;

Tablo 25

Sanayideki Yatırımlar (Değer: 1000 Suriye Lirası)

Sektör	Proje Sayısı	Değer	İşçi sayısı
Paketleme,kurutma ve gıda işleme sanayileri	227	66.456.977	16.532
Tekstil,giyim,hazırgiyim sanayileri	257	48.788.548	20.774
Ağaç, ağaç ürünleri ve mobilya sanayileri	15	4.939.594	912
Kağıt,kağıt ürünleri, matbaa ve yayın sanayileri	39	7.470.103	2295
Kimya,boya,deterjan ve plastik sanayileri	143	48.393.859	8529
Demir dışı metaller ve inşaat malzemeleri sanayileri	42	70.726.757	4976
Metal sanayi	56	11.673.678	2929
Metal ürünler ve ekipman sanayi	154	27.898.326	10230
Mücevherat	11	1.282.641	489
Toplam	944	28.630.483	67.666

Kaynak: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME), Bölüm III, Sanayi Ürünleri Pazarı,Erişim(homepage) URL:<http://www.igeme.org.tr/tur/yerinde/suriye/suriye3.pdf>,s.5

2003 yılına bakarsak da Yüksek Yatırım Kurulu’nun 571 projeye izin verdiğini görürüz.. 2003 yılında sermaye yatırım hacminde 2002 yılına oranla % 48 artış kaydedilmiştir. Bu etkileyici göstergedir fakat yatırım yasasının son yıllarda güncelliğini kaybetmeye başladığı da bir gerçektir çünkü izin verilen projelerin gerçekleşen yüzdesi hakkında bir açıklama yapılmamaktadır. Fiili yatırıma yönelik

sermayenin, izin verilen projeler için tespit edilenlerin çok altında olduğu tahmin edilmektedir. Bu sebeple yürürlükte bulunan Yatırım Yasası üzerinde bir takım değişiklikler yapılacağı söylenmektedir.¹¹³

Günümüz sanayisinde ise GSYİH sektörel dağılımında en büyük pay %27 madencilik, imalat ve elektrik sektörlerindir. Bu sektörleri % 25.9 ile tarım izlemektedir. Suriye’de sanayi işgücünün de yaklaşık %20’sini istihdam etmektedir. Günümüzde sanayi, petrol, tekstil, çimento, gıda-işleme, içecek, gübre,tütün ve fosfat gibi alt sektörlerden oluşmaktadır. Tekstil, gıda, deri, kağıt ve kimyasallar özel sektörün elinde iken, gübre, çimento,demir-çelik gibi ağır sanayiler devletin kontrolündedir. İhracat gelirinin %13’üne varan ve sanayi işgücünün üçte birine sahip olan tekstil, Suriye’nin en eski sanayi dalıdır. Suriye’nin başlıca mineral depoları petrol, doğalgaz, fosfat, tuz ve asfalttır.

Tablo 26

Sanayideki Üretim (milyon S.L., cari fiyatlarla)

	2003	2002	2001	2000
Gıda, Meşrubat, tütün	99,487	93,116	85,919	78,286
Tekstil, giyim, deri	82,263	78,768	76,739	58,337
Ağaç ve mobilya	11,690	10,551	10,520	11,941
Kağıt, baskı vb	5,727	5,996	5,968	5,667
Kimya sanayi ve petrol rafineri	114,508	111,252	111,473	110,570
Metalik olmayanlar	22,993	21,242	21,878	25,517
Temel metalik	4,665	4,898	5,008	4,264
Metal ürünler	36,455	35,342	34,454	30,892
Diğer sanayi ürünleri	898	1,005	993	2,011
TOPLAM	379,046	362,170	352,952	327,303

Kaynak T.C. Şam Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, “Suriye'deki Ekonomik ve Ticari Gelişmeler”, Erişim (homepage) URL: <http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/SYR/ekonomi.doc>

¹¹³ T.C. Şam Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, “*Aylık Raporlar 2004 Şubat Ayı Suriye Raporu*”, Erişim (homepage) URL: <http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/SYR/Ocak2004.doc>.

Sam'da Adra, Halep'te El-Sahba, Humus'ta Rastan, Hama'da Suriye, Tartus'ta Tartus çimento sektöründe faaliyet gösteren belli başlı fabrikalardır. Özel sektörün ağır sanayiye katılımına izin verilmekle beraber depolama, pazarlama ve fiyatlama gibi alanlardaki devletin kontrolü gelir akımını ve yatırım kararlarını önemli bir şekilde etkilemektedir. 2000 yılındaki reform dalgasının unsurlarından biri gübre, amonyak ve çimento gibi ağır sanayiye özel sektöre açmaktır. Özel sektörün sanayideki payının artmamasının en büyük sebebi finansman yokluğudur. Devletin sahip olduğu Sanayi Bankası'nın sanayinin gelişimi için fon sağlaması gerekmektedir fakat sermayesi yeterli değildir. Özel sektör, bu yüzden, sıklıkla sermaye sıkıntısına düşmektedir. Sermaye için Lübnan ve diğer ülkelerdeki bankalara başvurması gerekmektedir. Bu oldukça pahalı ve Suriye sanayisinin tüm finansal ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak bir çözümdür. Sanayinin yapısına bakarsak hala iki geleneksel sanayi; işlenmiş gıda ve tekstil 2002'de de üretim katma değerinin % 51'ini oluşturmaktadır. Örneğin yüksek teknoloji gerektiren ürünlerin payı günümüzde de düşük bir oranda kalmaya devam etmektedir. 2000'lerin ortasında başlayan özel ortak girişim yabancı bankalara işlem izni ve dövizle işlem yapmaya daha büyük serbestlik gibi öğeleri kapsayan yeni reform dalgasının özel sektörü daha fazla işin içine sokacağı düşünülmektedir. Sanayi Bakanlığı yetkilileri de, vergi indirimlerine gidileceği ve gümrük vergisi oranlarının düşürüleceği açıklanmıştır. Ancak özelleştirmenin prensip ve resmi olarak gündemde olmadığını belirtmiştir. Özelleştirmeden ziyade devlete ait zarar eden fabrikaların yerli ya da yabancı özel firmalara işletme hakkını vermek istemektedirler. Zarar eden fabrikaların (örneğin ayakkabı fabrikaları) AB ile işbirliği halinde modernizasyonu ve daha verimli hale getirilmesi hususlarında çalışmalar yapılmaktadır. Tahminlere göre sanayinin Avrupa standartlarına getirilebilmesi için 6 milyar dolarlık yeni yatırım gerekmektedir.¹¹⁴

Suriye sanayi ürünleri dış ticaretinin büyük bir kısmı devlet tarafından gerçekleştirilmekte olup özel sektör küçük boyutlarda ve kendi sınırlı imkanları çerçevesinde dış ticaret yapmaktadır. İç pazara yönelik gıda, tekstil, kimya gibi sektörlerde, genellikle ham madde veya yarı mamul maddeler ithal etmektedir. 2002

¹¹⁴ Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), s.6 Erişim (homepage) URL: <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf>

yılında en büyük ithal kalemleri elektriksiz makinalar ve motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet ve motorsiklet parçalarıdır. Suriye 2002’de makine ithalatı makine ihracatının 22 katıdır. Buradan da anlaşılacağı üzere Suriye yerli üretim yok denecek kadar azdır ve makine sektöründe Suriye net ithalatçı ve dışa bağımlıdır. 2002 yılındaki en büyük ihracat kalemleri ise mineral yakıtlar, mineral yağlar, mumlar ve pamuktur.

2. Turizm

Suriye birçok tarihi mekana ev sahipliği yapan ve de Akdeniz’de uzun bir sahil şeridine sahip bir ülkedir. 1999’da 1.4 milyon turist Suriye’yi ziyaret etmiş bu rakamla bir önceki yıla göre % 8’lik artış sağlanmıştır. Bu rezervasyonların % 41 ‘i beş yıldızlı otellere yapılmıştır. Ziyaretçi sayısı 2000’de 3 milyon 2001’de ise 3.4 milyona çıkmıştır.

Tablo 27

Suriye’ye Giriş Yapan Turistler (1000 kişi)

	Toplam	Yabancılar	Araplar
1991	1570	437	1133
1992	1739	502	1237
1993	1910	497	1413
1994	2012	563	1449
1995	2253	619	1634
1996	2435	618	1817
1997	2332	559	1773
1998	2464	593	1871
1999	2682	688	1994
2000	3.014	750	2262
2001	3389	890	2496

Kaynak: Aydos, Duran, “Suriye Ülke Etüdü”, s.63; The Economist Intelligence Unit, Country Profile Syria, London, 2003, s.39.

Bu ziyaretlerin kaçının iş kaçının turistik amaçlı yapıldığıyla ilgili resmi bir veri yoktur. 11 Eylül saldırıları ve bölgedeki yüksek tansiyonun turist sayısını azaltacağı düşüncesi en azından 2001 için hayata geçmemiş gözükmektedir. 2002'nin ilk 8 ayındaki verilere göre Suriye'yi ziyaret eden Batılı turist sayısında % 20'lik bir azalma gözlenmektedir fakat genel turist sayısı 2001'in o dönemine göre % 24 yükselmiştir. Özellikle Suudi Arapların soruşturma veya tutuklanma tehlikesi bulunan ABD'ye artık gitmeyi tercih etmedikleri daha çok Güney Akdeniz'deki Suriye, Lübnan, Ürdün ve Mısır gibi ülkelere gittikleri tespit edilmiştir.

Hem özel sektör hem kamu sektörü turizmi potansiyel olarak büyük bir döviz ve ekonomik büyüme kaynağı olarak görmektedir. 1990'ların başında turistik yatırımlarda 10 sayılı yatırım kanununun geçişine cevaben bir yükselme görülmüştür. Bu projeler otel yapımından, araba-kiralama şirketleri gibi bir yelpazede değişim göstermektedir. Sonuç olarak son 10 yılda otel yatak sayısı 2001'de yaklaşık % 52'lik artışla 34.537'ye ulaşmıştır. Bölgesel politik endişeler sanayinin büyümesini sınırlamıştır. 1991'de örneğin Körfez Savaşı diğer ülkeler gibi Suriye'nin de turizm sektörü darbe almıştır. 1996'da İsrail'in Lübnan'a 16 günlük bir bombardımanı da sektörün ekonomik büyümesini kötü etkilemiştir. Gelen ziyaretçilerini ülke profilleri değişmekle beraber genelde en büyük grubu Lübnanlılar (2001'de 1.025.101 kişi) oluşturmaktadır. Bunu Ürdünlüler (2001'de 609.225 kişi) izlemekte en büyük Batılı turist grubunu Fransızlar ve Almanlar (her ülkeden yılda 300.000'er kişi) oluşturmaktadır. Bu rakamda 2001'de %30-40 arasında bir düşüş görülmüştür. Birçok Lübnanlı turist Lübnan'dan gelip aynı gün dönmektedir. Üstelik, Körfez ülkelerinden gelen ve çok para harcayan ziyaretçilerin Suriye'de ya kendi daireleri bulunmakta ya da söz konusu zaman için ev kiralamaktadırlar. Bu turistler otellere sadece yiyecek ve eğlence için uğramaktadır. 2001'de 1.22 milyar dolar olan turizm gelirinin ABD'ye yapılan 11 Eylül saldırıları ardından oluşan politik ortam sebebiyle 2002'de 1.15 milyar dolara düşmüştür. Gelen turistlerin 2002'de sayısal olarak artması da turist çekmek amacıyla 2002'de fiyatların önemli ölçüde düşürülmesi ve reklam kampanyalarının yoğunlaştırılması olarak açıklanabilir.

Hükümet 2002’de sektörü büyütmek için mevcut yatırımları genişletmenin yanında ekolojik turizmi geliştirmeyi amaçladığı bir plan açıklamıştır. Turizm 2000 yılında GSYH’nin %6’sını karşılık gelecek şekilde yaklaşık 1.2 milyar dolar geliri ülkeye kazandırmıştır. Otellerdeki imkanların geliştirilmesi ve tarihi sitelere ulaşımın kolaylaştırılması gibi altyapı yatırımlarına ihtiyaç vardır. Paket programlarla ülkeye gelmeyen turistler gecede 200 ABD Doları ödemek zoruna kalmaktadırlar. Bu fiyat Suriye ve Lübnan vatandaşlarının iki katıdır. Lübnan eski Başbakanı Refik Hariri’nin suikast sonucu ölümünden sonraki gelişmelerin birçok sektörü ama özellikle turizm ve iki ülke arasında olan günlük ticari alışverişi önemli ölçüde etkilediği kesindir. Suriyeli turizm ve seyahat acentalarına göre rezervlerin büyük kısmı iptal edilmiştir. Öte yandan iki ülke arasındaki sınır giriş çıkışları azalmış, Lübnanlı turistler ve alışveriş yapanlar Suriye tarafına geçmekten kaygı duymaktadır. Lübnan basın haberlerine göre, Suriye’nin komşusu Lübnan’daki varlığı sayesinde icra ettiği resmi ve gayri resmi faaliyetlerinden dolayı sağladığı girdilerden 750 milyon ila 2 milyar dolarlık bir kaybı olacaktır. Kayıplar Suriye ekonomisini olduğu kadar Lübnan ekonomisini de etkileyecektir.¹¹⁵

Turizm Bakanlığı şu anda uluslararası yatırımcıları özendirmek için sektörle ilgili yatırım kanunlarını değiştirmek üzere çalışmalar yapmaktadır. Yeni kanunlar yabancı yatırımcılara bir projenin gelişimi safhasında 3 yıllığına vergiden, 7 yıllığına da gelir vergisinden vergi muafiyeti getirmektedir. Yatırımcıların ilk koydukları sermaye ve döviz cinsinden elde ettikleri geliri sadece 5 sene sonra geri çekmesine izin vermektedir.¹¹⁶

3. İmalat Sanayi

Suriye imalat sanayi, tekstil, gıda ve temel makineler gibi geleneksel alanlara yöneliktir. Çimento üretimi de önemlidir ve cam, sabun, un, bitkisel yağ ve tütün

¹¹⁵ The Economist Intelligence Unit, 2003, s. 38-39.

¹¹⁶ T.C. Şam Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, “*Aylık Raporlar 2004 Nisan Ayı Suriye Raporu*” , Erişim (homepage) URL: <http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/SYR/Nisan.doc>

büyüyen sanayi kolları içinde yer almaktadır. Özel sektör, eskiden tamamen kamu sektörüne ait bazı alanlarda faaliyet göstermeye başlamıştır.

İmalat sektöründe son dört yıldır iki taraflı yaklaşım politikası izlenmektedir. 10 sayılı yatırım yasası ile özel sektöre iş imkanı sağlanmakta, öte yandan kamu sektörünün modernizasyonu ve yeniden yapılandırılmasına çalışılmaktadır. Üretim daha çok yerli hammadde kullanımına dayalıdır. Mikrodalga fırın, televizyon, buzdolabı gibi ileri teknoloji gerektiren alanlarda ise ancak montaj yapılmaktadır. Suriye son yıllarda otomobil sanayi konusunda bir üretim merkezi olma çalışmaları yapmaktadır. Buna yönelik olarak Başbakan Muhammed Naci Otri 2004'deki son yatırım konseyinde İran ve Mısırlı otomobil üreticilerinin Suriye'deki yatırım projelerini onaylamıştır. İmzalanan anlaşmaya göre Humus'ta kurulacak fabrikada İran Saiba firması "Bride" markalı otomobil üretimine başlayacaktır. Ayrıca 2004 yılında yapılan toplantılar sonucunda Suriye ile İran, otomobil üretimi ve petrokimya sektörlerinde ortak yatırımları destekleme, ekonomik ve ticaret faaliyetlerinin hacmini arttırma konusunda anlaşmışlardır.¹¹⁷

Tablo 28

Suriye İmalat Sanayi Üretim Endeksi (2000=100)

	1997	1998	1999	2000	2001
Madencilik	104	105	105	100	96
İmalat	91	89	93	100	97
Gıda ve İçecek	107	87	102	100	103
Tekstil ve İplik	79	81	84	100	109
Ahşap ve Mobilya	195	254	175	100	124
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	90	76	117	100	89
Kimyasal Ürünler	104	113	99	100	104
Su ve Elektrik	74	83	91	100	106
Genel Endeks	99	98	100	100	103
% Değişim, Yıllık		1.0	2.0	0.0	3.0

Kaynak: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME), Bölüm III, Sanayi Ürünleri Pazarı, Erişim(homepage) URL:<http://www.igeme.org.tr/tur/yerinde/suriye/suriye3.pdf,s.4>

¹¹⁷ T.C. Şım Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, "Aylık Raporlar 2004 Ekim Ayı Suriye Raporu" , Erişim (homepage) URL: <http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/SYR/ekim.doc>

Yerli şirketlerin çoğu küçüktür. Ticaret ve Sanayi Odaları'nın tahminine göre 1994 yılında 10'dan fazla işçi çalıştıran fabrikaların sayısı 30 bini geçmemektedir. Sadece birkaç fabrikada 200 kişi istihdam edilmektedir. Büyük firmaların çoğu tekstil sektöründedir. İmalat alanında çalışan toplam işçi sayısı ise 500 bindir. Suriye'de endüstri, yerli firmaların gümrük tarifeleriyle uluslararası rekabetten korunduğu iç pazara yöneliktir. Son yıllarda dış pazar bulma faaliyetleri artmış, ancak istenen ölçüde başarı sağlanamamıştır.

Kısıtlayıcı döviz düzenlemeleri ve pazarın belirsizliğinden dolayı batılı yabancı şirketler, Suriye'de iş yapmak konusunda endişeli bir tavır içine girmişlerdir. Bununla beraber son zamanlarda İsviçre'nin Nestle ve İngiltere'nin Glaxo firmaları, "joint venture" projeleri için sermaye yatırımı yapmışlardır. 1990'lı yıllara gelindiğinde Suriye'de özel imalat sektörü yeni alanlara girerek, mevcut üretimi geliştirerek dinamik bir yapıya kavuşmaya başlamıştır. Eskiden resmi ya da gayri resmi yollarla ithal edilen, tuvalet malzemeleri, gıda ve ilaç gibi bazı ürünler artık Suriye'de üretilmeye başlamıştır. Tekstil gibi diğer geleneksel ürünlerde de kalite ve tasarım bakımından ilerleme kaydedilmiştir. İlaç sektöründeki gelişme özellikle son üç yıl içinde meydana gelmiştir. 1989'da bu alanda iç tüketimin ancak %30'u ülke içinde üretilirken, 1994'de üretim %70'i bulmuştur. Yabancı firmalarla gerçekleştirilen işbirliği, yerel imalatçıların kendilerini geliştirmelerine imkan sağlamıştır. Bunların beraber, kimyasal maddeler ve teneke kutu, cam, tüp gibi ambalaj malzemelerinde yerli firmaların üretimi iç pazarın ihtiyaçlarını karşılamaya yetmemektedir. Dolayısıyla yerli üretim için gerekli hammadde ithalatı artan ölçüde devam etmektedir. Kamu sektörünün, imalat sanayiinde %40 civarında olan üretim kapasitesi, özel sektörün gelişimi sayesinde azalma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Özel ve kamu sektörleri arasında işbirliği yapılması kaçınılmaz hale gelmiştir. Özel sektör, çimento, çelik ve boru gibi hammaddelerin temininde kamu şirketlerinden yararlanmakta ve ödemeler dövizle yapılmaktadır.¹¹⁸

¹¹⁸ Aydos, Duran, s.65-66.

4. Altyapı ve İnşaat

Suriye'nin ulaşım ve iletişim ağı son 10 yıl içinde hızlı bir gelişme kaydetmiştir. Suriye'nin Şam, Halep, Lazkiye, Deyr- el Zor, Humus, Hama ve Hasake gibi büyük şehirlerini birbirini bağlayan karayolları iyi durumdadır. Halihazırda Halep-Lazkiye karayolu iyileştirme çalışmalar Kuveytli bir firma tarafından yapılmaktadır. İnşaat alanındaki projelerin büyük bölümü enerji ve turizm sektörlerini kapsamaktadır. Turizm sektöründe yabancı sermayeyi çekmek amacıyla birtakım teşvikler uygulanmaktadır. Devlet, Başkent Şam'da 13 yeni otelin inşası için 100 milyon dolar ayırmıştır.

Toplu konut projeleri yavaş yavaş özel sektöre devredilmektedir. Konut, sulama, kanalizasyon, toprak ıslah ve baraj konularında çok sayıda proje bulunmaktadır. Bakanlık bu alanlarda tecrübeli Türk firmalarının bu tecrübelerinden faydalanmak üzere Türk ve Suriyeli firmaların ortak firmalar oluşturmak suretiyle birlikte projeler üstlenmelerini istemektedir. En son Türkiye'den gecekondular modern binalara çevirecek bir firma talep edilmiştir. Suriye'nin üç ana limanı Lazkiye, Tartus ve Banyas olup, ülkenin petrol ihracatı Banyas Limanı kanalıyla yapılmaktadır. Petrol dışı ticareti ise Lazkiye ve Tartus Limanları kanalıyla yapılmaktadır. 1998 ve 1999 yılında, Ulaştırma Bakanlığı Beyrut gibi komşu limanlarla daha iyi rekabet edebilmek için geçiş ücretlerini azaltmıştır. Ancak birçok nakliyecisi hala bu ücretleri yüksek bulmaktadır. Limanların ekipmanlarının ve altyapılarının yenilenmeye ihtiyaçları bulunmaktadır. Ülkede Şam, Halep, Lazkiye olmak üzere üç şehirde havaalanı faaliyet göstermektedir. Rehabilitasyonu gündemde olan toplam 1998 km'lik demiryolu ağı yeteri kadar gelişmemiştir.¹¹⁹

¹¹⁹ Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), s.7 Erişim (homepage) URL: <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf>

Tablo 29

Karayolları ve Demiryolları Uzunluğu (Km)

	1994	1995	1996	1997	1998
Karayolları	37.475	39.333	40.499	41.451	41.792
Demiryolları	2.342	2.750	2.761	2.767	2.786

Kaynak: Aydos ,Duran, “Suriye Ülke Etüdü”,s.39.

Arazi fiyatları Suriye’de devlet tarafından kontrol edilmemektedir ve sonuçta, emlakçılık ülke içinde yatırım için tecih edilen, gerçekçi ve güvenli kazanç sağlayan birkaç alandan biri olarak görülmektedir. İnşaat sektörü de genel ekonomideki değişimlerden bağımsız değildir. 1970’lerde hareketlenen sektör 1980’lerde politik ve ekonomik etkenler sebebiyle bir durgunluğa girmiştir.

Diğer sektörler gibi bu sektörde 10 sayılı yatırım kanununun yürürlüğe girmesiyle güçlü bir toparlanma içine girmiştir. İnşaatteki nominal büyüme oranları 1993 ve 1994’te % 25’ten fazla gözükmemektedir. Bununla beraber, 1990’ların ortasında büyümede bir yavaşlama görülmekte, 1997’de % 5 1998’de sadece % 0.5 gibi bir büyüme oranı karşımıza çıkmaktadır. 1999’da sektör genel ekonomiyle bağlantılı olarak küçülmeye girmiştir. 1998-99’da likidite azalınca bu yavaşlama daha hızlı olmuştur. 1999’da çıkarılan 5.615 inşaat izni 1995’e göre % 75’lik bir azalmayı göstermektedir. Sektör 2000’de küçülmeye devam etmiştir. 2001’de sektör % 1.4’lük bir büyüme göstermiş ve genel olarak verilen inşaat izinleri % 26 artmış toplam olarak inşaat için onay verilen arazilerde 2000 seviyesine göre % 36’lık bir artış olmuştur. Sektörün daha hızlı büyümesi önündeki engellerden biri de uzun süreli kiracılara ev sahibiymiş gibi haklar tanıyan katı kira yasasıdır. 2001’lerin başında ilan edilen reform önlemlerinden biri de kira sektöründe kısıtlayıcı kira yasalarını gevşetmektir. Bunlar genel olarak emlak piyasasında iyi karşılanmış ve sektörde yeni bir patlama yaşatması umulan önlemlerdir. 1999 ve 2000’in çoğu zamanlarında, birçok binayı sahipleri kendileri oturmamak yerine kiraya vermiştir. Şam’da 95 milyon dolara mal olacak olan Four

Seasons Oteli'nin inşasına başlanmıştır. 18 milyon dolara mal olacak olan Halep Sheraton Oteli inşaatı ile ilgili çalışmalar devam etmektedir ¹²⁰

5. Telekomünikasyon,

Kıt kaynaklara rağmen hükümet telekomünikasyon sektörünü geliştirmeye çalışmaktadır. Telefon abonesi sayısı 1991'de 500.000 iken 2001'de 1.83 milyona çıkmıştır.

Suriye'de 2001 yılından beri Spacetel ve Syriatel olmak üzere iki GSM operatörü faaliyet göstermektedir. Suriye'de 1996 yılında internet servisi verilmeye başlanılmış fakat bu servis üniversiteler, devlet daireleri, araştırma merkezleri ve büyükelçiliklerle sınırlandırılmış, ancak son dönemde internet Suriye'de özel sektör ve halk tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. Fakat yine de internet kullanımı açısından 17 milyonluk nüfusta 60.000 abone ile bölgedeki en düşük orana sahiptir. Özel şirketlerin internet servisi sağlayıcılığı işine girmesine izin veren düzenleme 2003'te geçmiştir. Bunun da internet kullanımını artırması beklenmektedir. ¹²¹

¹²⁰ Aydos,Duran, s..66; The Economist Intelligence Unit,2003, s. 36-37.

¹²¹ The Economist Intelligence Unit,2003, s. 18; Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK),s.7 Erişim (homepage) URL: <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf>

C. Dış Ticaret

1. Genel Olarak Dış Ticaret

Genel olarak baktığımızda Suriye'nin ekonomik büyümesinin ve dış ticaret dengesinin petrole bağımlı olduğunu görürüz. Söz konusu büyüme petrolün fiyatındaki en ufak bir düşmeye karşı çok hassastır. Bu sebeple de Suriye'nin Arap devletleriyle olan ilişkileri çok önemlidir. 1980'li yıllarda ithal ikamesine yönelik bir yatırım politikası uygulayan Suriye'de yüksek gümrük oranlarıyla hem yerli sanayi korunmaya çalışılmış hem de lüks tüketim mallarının ithalatı kısıtlanmıştır.

Bu yıllarda iç tüketimin artması, ithal ikameci sanayileşmeye eşlik eden yedek parça ve makinelerin ithalatının yapılamaması, tarımda kötü geçen yılların ardından kabaran gıda ithalatı faturası gibi faktörler büyüyen bir ödemeler dengesi açığını ortaya çıkarmıştır. Arap ülkelerinin yardımları 1981'de 1.8 milyar dolarken, 1986-1988 yılları arasında 500 milyon dolara düşmüştür. Ödemeler dengesi açığı 1980'lerin başında yılda 2-4 milyar Suriye Lirasına ulaşmıştır. Arap yardımlarının azalması ve paranın değerinin düşmesi ile 1980'lerdeki kronik döviz krizi başlamıştır.¹²²

Bu durum 1986'da başlayan bir politika değişikliğine neden olmuştur. İhracat teşvik edilmeye başlanmıştır. Öncelik petrol, petrol ürünleri, fosfat ve pamuğa verilmiştir. Özellikle özel sektörün ihracatı her yönden desteklenmiştir. 1987'de tüccar ve sanayicilerin toplam ihracat gelirlerinin % 75'ini ithalatlarını finanse etmek için döviz olarak elde tutmalarına izin verilmiştir. 1989'da komşu ülkelerin oranı Suriye Lirası için uygulamaya başlanmıştır. Bu dönemde bu tip önlemlerin kaçakçılığı artırıp ekonomiye daha çok zarar verebileceğinden korkulup, özel kesimin lüks tüketim malları ithalatını azaltmak için bir önlem alınmamıştır. Özel sektörün ihracata katkısı 1986'da %20 iken, 1988'de % 30, 1989'da % 45'e çıkmıştır. 1980'li yıllarda uzun süren dış ticaret açığı 1989 yılında ithalatın azalması ve tekrar petrol ihracatının artması ile dış ticaret fazlasına dönüşmüştür. 1990'ların başında ithalattaki düşüş, ham petrol ihracatındaki

¹²² Hinnebusch, *"The Political Economy of Economic Liberalization in Syria"*, s.313.

yükseliş ve özel kesimin ihracatındaki artış ile daha iyi bir ticari denge ortaya çıkmıştır. 1990 yılında ödemeler dengesi 2 milyar dolar fazla vermiştir.¹²³

1990'dan önce eski Varşova Paktı ülkelerine sıkı bağlantıları olan bir tarımsal ürün ihracatçısı olan Suriye, SSCB'nin dağılması ve Avrupa Entegrasyonundaki gelişmeler ve petrol üretiminin artması ile bu tarihten sonra ticari bakımdan büyük bir dönüşüm yaşamıştır. Ticaretteki değişiklik hükümetin ticari politikasını da 1980'lerdeki ithal ikamesinden ihracata dönük bir anlayışa çevirmiştir. Daha spesifik olarak ele alırsak, yetkililer, 1991'de 10 sayılı yatırım kanunu ile başlayan bir takım tedbirler almaya başlamış bunu ihracatı daha hızlı bir şekilde artırmak için yapmıştır. Bu kanun yatırımcılara vergi muafiyeti ve diğer teşvikler sağladığı için ülkeye yatırımlar artmıştır ve yatırımcılarda tüketim mallarına yönelik yatırımlara öncelik vermişlerdir. Ülkede liberalleşme ve özel sektörü teşvik faaliyetleri olsa da, halen dış ticaretin 2/3'ü devlet tarafından gerçekleştirilmektedir. Özel sektör sınırlı imkanlar içerisinde dış ticaretle ilgilenmektedir. Özel sektör özellikle iç pazara yönelik gıda, tekstil, kimya gibi sektörlerde, genellikle ham madde veya yarı mamul maddeler ithal etmektedir.¹²⁴

Dış ticaret yapılan ülkelere bakıldığında 1990 sonrasında burada da büyük değişim yaşanmıştır. 1989 yılında Suriye'nin dış ticaretinde %40'dan daha fazla payı olan eski Sovyet Cumhuriyetleri ve Varşova Paktı ülkelerinin halihazırda payı çok azalmıştır. Buna karşılık AB'nin payı 1989 yılında %30'dan, 2001 yılında % 60'a yükselmiştir. Suriye ihracatında, Almanya, İtalya, Türkiye ve Birleşik Arap Emirlikleri ilk sıraları almıştır. İhracatında en önemli ürünleri, ham petrol ve petrol ürünleri, gıda ve canlı hayvan, tekstil ve tekstil lifleri ile ham pamuk oluşturmaktadır. İthalatta ise, Almanya, İtalya, Çin ve Fransa ilk sıraları almaktadır. İthalatında en önemli ürünleri, makina ve ulaşım ekipmanları, gıda, canlı hayvan, metal ve metal ürünleri, kimyasallar ve fosfat oluşturmaktadır. Ticari dengenin sağlanması açısından petrol 1990 ve 2000'lerde de önemini korumuştur. Artan petrol ihracatı, artan petrol fiyatları ile birleşince, 1988'de sadece 400 milyon dolar olan petrol ihracatı geliri 1996'da 2.5 milyar dolara çıkmıştır. Bununla beraber, 1998'de düşen petrol fiyatları ve aynı zamanda da düşen iç üretim

¹²³ Perthes , s..47-48.

petrol ihracatı gelirinde 1 milyar dolarlık bir düşüş yaşanmasına yol açmıştır. 1990’larda ithalatın durumuna bakarsak; 1993 yılında petrol fiyatlarının düşmesi ve ithalatın hızlanması ödemeler dengesini tekrar sıkıntıya sokmuştur çünkü 1989 yılında 1.8 milyar dolara düşen ithalat bundan sonra 1994’e kadar sürekli artış içinde olmuş ve bu tarihte 4.6 milyar dolara çıkmıştır. Bu tarihten sonra hükümetin kamu sektörünün ithalatını düşürmesine paralel olarak, 1996 yılı hariç sürekli azalarak 1998 yılında 3.3 milyar dolara düşmüştür 1999 yılında fiyatlardaki iyileşme petrol ihracatını 500 milyon \$ artırmıştır. 1999 yılı itibariyle ise ihracatta 3 milyar 806 milyon dolarlık bir ihracat yapılmış ithalat ise 3 milyar 590 milyon dolar olmuştur. 216 milyon dolar bir dış ticaret fazlası verilmiştir çünkü yüksek petrol fiyatları ülkenin dış ticaret dengesini iyileştirmekte, kamu harcamalarını arttırmakta ve ihracat gelirlerini yükseltmektedir. ¹²⁵

Tablo 30

Suriye’nin Yıllar İtibariyle Dış Ticareti (FOB-milyon \$)

	İhracat	İthalat(Fob)	Ticaret Hacmi	Ticaret Dengesi
1994	3.3	4.6	7.9	-1.3
1995	3.8	4.0	7.8	-0.2
1996	4.1	4.5	8.6	-0.4
1997	4.0	3.6	7.6	0.4
1998	3.1	3.3	6.4	-0.2
1999	3.8	3.6	7.4	0.2
2000	5.1	3.7	8.8	1.4
2001	5.3	4.5	9.8	0.8
2002	6.1	4.9	10.1	1.2
2003	5.6	4.8	10.4	0.8

Kaynak: The Economist Intelligence Unit,Country Profile Syria,London, 2003, s.40,41

¹²⁴ Dış Ticaret Müştesarlığı, s. 153-154 ; Aydos,Duran, s.66-67; The Economist Intelligence Unit,2003, s.40-41; Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), s. 10, Erişim (homepage) URL: <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf>

¹²⁵ Dış Ticaret Müştesarlığı,s. 153-154; Aydos,Duran, s.67-68; The Economist Intelligence Unit,2003, s. 42-43.

2000 yılı ihracat rakamları 1999 yılının çok üstüne çıkarak 5 Milyar 146 milyon dolar'a ulaşmıştır. 1991 yılından bu yana ilk defa dış ticarete 1 milyar \$'ın üstünde bir dış ticaret fazlası oluşmuştur. 2000 yılında ham petrol ihracatı, toplam ihracat gelirinin % 64'ünü oluştururken, tarımsal ürün ihracatı –öncelikle pamuk, arpa, buğday, canlı hayvan ve meyve- sadece % 15'ini oluşturmuştur. 2001 yılında ihracat 5.3 milyar dolara, 2002 yılında 6.1 milyar dolara yükselmiştir. Suriye'nin dış ticaret hacmi de yıllar itibariyle sürekli artmaktadır. 2000 yılında 8.8 milyar dolar olan dış ticaret hacmi, 2002 yılında 10.1 milyar dolar olmuştur. 2002'de petrol geliri 4 milyar dolara ulaşmıştır ki bu toplam ihracat gelirinin % 74'üne tekabül etmektedir. 2001'deki ihracat artışı büyük ölçüde yüksek petrol kazancının yansıması yanında Irak'a petrol dışı olan ürünlerin ihracatı sonunda oluşmuştur. Petrol fiyatları 2001'de ortalama varil başına 24.5 ABD doları olmuştur. Bu fiyat 2000'de varil başına 28.5 ABD dolarıydı. Bu düşüşe rağmen, Irak'tan petrol ithalatının devam etmesi ile Suriye'nin petrol ihracatı daha yüksek miktarlarda olmuştur. 2003 ve 2004 ihracat rakamlarının ise Irak'a yapılan müdahale sonrası gelen petrolün kesilmesinden etkilenmesi kaçınılmaz gözükmektedir.

2. Dış Ticaret Rejimindeki Son Gelişmeler

Dış ticaret rejiminde son yıllarda yapılmış en önemli değişiklik kambiyo mevzuatında yapılan reformlardır. 1998 yılında ihraç ve ithal ürünlerin %90'ına komşu ülkeler oranı (1 \$= 46.45 Suriye Lirası) uygulanmaya başlanmıştır. Bu uygulama çok aşırı değeri olmuş oranların yerine (tedricen) ikame edilmiştir. Önceden ihracatçılar, ihracattan elde etmiş oldukları dövizleri, genellikle çok uygun olmayan kurlardan Suriye ticaret bankasına bozdurmak zorundaydılar. Bu uygulamanın başlamasıyla, ihracatçılar istediklerinde ihracattan kazanmış oldukları dövizleri ithalatın finansmanında kullanabilmeye başlamışlardır. Bunu yapmadıkları takdirde, ihracat gelirlerinin tümünü ellerinde tutamamakta, %25'ini resmi kurdan değil daha yüksek olan komşu ülkeler oranından bozdurmak zorundadırlar.

Özel sektör, ithalatını genellikle ihracattan kazandıkları dövizlerle veya diğer firmaların ihracattan kazandıkları ve kullanmadıkları dövizleri satın alarak gerçekleştirmektedir. Devlet kendi döviz kaynaklarından ithalatçıya döviz tahsis etmemektedir. Suriye'de bankacılık hizmetleri yeteri kadar gelişmemiştir. Döviz

transferleri devletin kontrolünde yürütülmektedir. Suriye’de 2 özel banka faaliyet göstermeye başlamıştır. Devlet ve özel bankalar “Para ve Kredi Kurulu ” nun talimatına uymak zorundadır. Öte yandan, dış ticaret düzenlemeleri çerçevesinde ithalatın ihracat ile ilişkilendirilmesine son verilmiştir. Buna rağmen dış ticaret ve kambiyo işlemleri uzun ve karmaşık uygulamaları içermektedir. Ayrıca Mayıs 2001’de yayınlanan bir kararnameyle 1100 ithal hammaddeye uygulanan ve %6 ila %20 arasında değişen gümrük vergi oranları %1’e indirilmiştir. Bu çerçevede, ithal hammaddeye dayalı Suriye sanayisinin girdi maliyetinin azaltılması ve rekabet gücünün artırılarak ihracata ivme kazandırılması amaçlanmaktadır. Eylül 2004 itibariyle çimento ithalatı serbest bırakılarak özel sektör tarafından da yapılmasına izin verilmiştir. 2004 yılında çimento talebi 6.4 milyon ton civarında olmuştur. Bunun dışında yeni bir kararnameyle gümrük tarife oranları hesaplanış şeklinin uluslararası standartlara uyumu sağlanmıştır.¹²⁶

3. Yapılan Anlaşmalar

AB, Suriye’nin ihracatının % 60’ını, ithalatının da % 30’unu karşılamaktadır. Suriye, AB serbest ticaret anlaşması görüşmelerine 1998 yılında başlamıştır. Suriye’nin Avrupa Birliği ile Aralık 2003 itibariyle müzakerelerini tamamladığı Ortaklık Anlaşması Ekim 2004’te paraflanmış bulunmaktadır Akdeniz Bölgesindeki 12 ülkeyi içine alan bu anlaşma, 1990’da AB tarafından başlatılan ve komşularla ilişkileri geliştirmeyi öngören Euro- Akdeniz programının bir parçasıdır. Nihayetinde AB bu 12 ülkeyle 2010 yılına kadar serbest ticaret alanı oluşturmak istemektedir. Suriye’nin bu serbest alanda yer almak istiyorsa 2010’a kadar bazı sosyal ve ekonomik reformlar yapması gerekmektedir. Şu ana kadar bu gelişmeyi sağlayabilmek için AB’nin Suriye’ye ayırdığı 105 milyon Euro’luk fonun sadece 35 milyon Euro’su çekilebilmiştir.

Suriye’nin Lübnan (tarımsal ürünlerin serbest ticareti), Ürdün, Bahreyn, Katar, Kuveyt, Yemen, Suudi Arabistan, BAE, Umman, Fas, Cezayir, Tunus, Mısır ve Libya ile Arap Ligi çerçevesinde Serbest Ticaret Anlaşmaları bulunmaktadır. Ayrıca, Haziran 2001’de Irak ile bir Serbest Ticaret Anlaşması imzalamıştır. Suriye, ayrıca 2005 yılı

¹²⁶ Dış Ticaret Müsteşarlığı, s. 153; Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), s. 10-11 Erişim (homepage) URL: <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf> ; T.C. Şim Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, ”*Suriye Ülke Raporu 2003*”, s.23-24.

başında yürürlüğe girmiş olan GAFTA (Arap Ülkeleri Serbest Ticaret Bölgesi)'nin da üyesidir. 2002'de Lübnan, 2003 yılı sonu itibariyle BAE ve Suudi Arabistan ile gümrük oranları sıfırlanmıştır. Arap ülkeleri arasında milli menşeli mallarının sıfır gümrükle mübadelesine başlanması ve Arap mallarının Suriye piyasasına sıfır gümrükle girmesinin tarihi ise 2007 yılıdır.¹²⁷

Bu nedenle Suriye, Almanya, İran, Türkiye,Rusya, Hindistan gibi birçok ülkenin odak noktası haline gelmiştir.

4. İhracat

a. İhracat Politikası ve Ana Madde Grupları İtibariyle İhracat

Suriye'nin ihracat politikası, ihraç edilebilecek yerli mamul ve maddeleri teşvik ve desteklemek suretiyle uygulanmaktadır. Bakanlık ihraç edilecek ürünün vergiye tabi olup olmayacağına karar vermektedir. Bazı ürünler ihracat vergisine tabi olabilecektir. İhracatçılar, ihraç edilen malın Suriye Menşeli olduğunu gösteren belgeleri de ilgili gümrük makamlarına sunmalıdır.

Tablo 31

Seneler İtibariyle Suriye'nin İhracatı (FOB) (Milyon Dolar)

Yıl	Değer
1994	3329
1995	3858
1996	4178
1997	4057
1998	3135
1999	3323
2000	5.146
2001	5.342
2002	6.185
2003	5.651

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Country Profile Syria, London, 2003, s.40,41

Suriye'nin dış ticaretinin yarısından fazlasını petrol ve petrol ürünleri oluşturmaktadır. İhraç edilen petrolün yarıdan fazlası Avrupa Topluluğu'na yöneliktir. Petrol dışı ihracatı desteklemek amacıyla Suriye diğer Arap ülkeleriyle ticari anlaşmalar yapmak için elinden geleni yapmaya devam etmektedir. Diğer önemli ihrac kalemleri pamuk(ham), meyve, sebze, tekstil, buğday ve diğer tarımsal ürünlerden oluşmaktadır.

¹²⁷ The Economist Intelligence Unit, 2003, s.42-43; Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), s. 10-

Son yıllarda işlenmiş tarım ürünleri ihracatında da önemli gelişmeler gözlenmektedir. İhracatın canlandırılabilmesi için bürokratik engeller ve bazı vergilerin kaldırılması çalışmalarına başlanılmıştır. Arap ülkelerini kapsayan bir karara göre, 2007 yılında elma, zeytin ve kümes hayvanları üretiminde ortak bir Pazar oluşturulması planlanmaktadır. 2001 yılı itibariyle Suriye’den sırasıyla AB ülkeleri (%59.4), Ortadoğu ülkeleri (%15.5), Türkiye (%9.7), Lübnan (%5) ihracat yapmış olup yüzdelik payları ülkelerin yanlarında verilmiştir. Suriye’de ihraç ürünleri kamu ve özel sektör tarafından paylaşılmıştır. İhracatın üçte ikisi kamu, üçte biri özel sektör tarafından yapılmaktadır. Kamu sektörü özellikle 20 bin dolar’a kadar olan küçük alımlarda direkt satın alma, büyük anlaşmalar söz konusu olduğunda ise ihale yoluyla alımları gerçekleştirmektedir.. Yabancı firmaların, kendi ülkelerindeki ticaret ve sanayi odasına kayıtlı olmaları ve daha önce Suriye’de katılmış oldukları bir ihalede diskalifiye edilmemiş olmaları gerekmektedir. Yine yabancı firmalar Suriye ile iş yaparken İsrail boykotuna uymak zorundadırlar. İhalelere, Suriyeli bir firma aracılığıyla katılma zorunluluğu getirilmiştir. Yatırımcılar tüm döviz ihtiyaçlarını yabancı kaynaklardan veya ihracattan doğan gelirleriyle karşılayabilirler.¹²⁸

Tablo 32

Başlıca İhraç Ürünlerinin Toplam İhracat İçindeki Payları (FOB; %)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Hampetrolvepetrolürünleri	68.4	63.6	55.5	67.2	75.4	77.2
Gıda,canlı hayvan	15.5	18.0	19.6	15.8	9.1	9.8
Tekstil,tekstil ipliği	8.9	9.2	12.7	7.2	6.8	9.5
Ham pamuk	4.3	6.3	9.4	4.5	4.2	5.4

Kaynak: The Economist Intelligence Unit,Country Profile Syria,London, 2003, s.42

11, Erişim (homepage) URL: <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf>

¹²⁸ Aydos,Duran, s..67-68; Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK),s. 12-13 Erişim (homepage) URL: <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf>

Suriye'nin Tablo 34'de görüldüğü üzere ihracat ürün grupları sıralamasında öncelikle ham petrol ve petrol ürünleri daha sonra gıda ve canlı hayvan, tekstil ve tekstil ipliği ve de ham pamuk gelmektedir.

Ayrıntılı ihracat listesi ise Tablo 35'de görülmektedir;

Tablo 33

Başlıca Maddelere Göre Suriye'nin İhracatı (2000 yılı)

Madde Adı	Ton	1000 \$	(%)
Ham petrol	16.584.322	3.203.706	68,20
Pamuk-ham	201.352	198.311	4,20
Fuel oil	1.269.630	163.073	3,50
Benzin	387.358	112.963	2,40
Pamuk iplikleri	49.548	96.298	2,00
Domates-taze	189.648	78.114	1,70
Ham petrol-hafif	186.768	45.962	1,00
Giyim-sentetik ipek	6.001	41.854	0,90
Kimyon	20.783	34.659	0,70
Sentetik lifler	8.094	29.034	0,60
Fosfat-Naturel	1.225.438	28.393	0,60
Ayakkabılar	8.024	22.555	0,50
Giyim eşyası-pamuk	3.275	20.710	0,40
Örme kumaş-ipek	5.589	16.680	0,40
İç çamaşır-sentetik	2.639	18.794	0,40
Deriler-koyun,kuzu	7.234	16.144	0,30
Dış giysi-bayan-çocuk	1.736	15.364	0,30
Üzüm-taze	21.158	14.602	0,30
Elma, armut	22.812	13.996	0,30

Portakal	24.022	13.403	0,30
İç çamaşır-pamuk	2.158	12.562	0,30
Deterjan	21.601	12.237	0,30
Dış giysi-erkek, çocuk	1.772	12.092	0,30
Mercimek	16.457	10.366	0,20
Patates	23.259	10.207	0,20
C. Koyunlar (1000 baş)	937	9.958	0,20
İlaçlar	1.004	9.435	0,20
Kiraz	9.108	8.448	0,20
Mandarin	13.044	8.096	0,20
Kayısı	10.983	7.838	0,20
Kayısı-pestil	6.446	7.566	0,20
Kavun	17.243	7.367	0,20
Pamuk linterleri	273.302	7.073	0,20
Pamuk tohumu yağı	19.563	6.726	0,10
Mazot	52.218	6.631	0,10
Antepfıstığı	6.373	6.528	0,10
Suni lifler	1.440	6.467	0,10
Sebzeler-konserve	10.173	6.205	0,10
Asfalt	47.047	6.184	0,10
Nohut	7.533	5.991	0,10
Şekerli mamuller	5.897	5.623	0,10
Liste Toplamı	20.780.049	4.371.458	93,00
Genel Toplam	21.096.086	4.699.791	

Kaynak: Yalova Ticaret ve Sanayi Odası, “Temel Ekonomik Ve Sosyal Göstergeler” Erişim (homepage) URL: <http://www.ytso.org.tr/ulkeler/suriye.htm>

b.Başlıca Ülke ve Ülke Gruplarına Göre İhracat

Suriye'nin ülkeler bazında yayınlanmış verilere göre; ihracatında İtalya,Fransa,Suudi Arabistan, Türkiye,İspanya,Almanya ve Lübnan ilk sıralarda gelmektedir. İhracatının yarısından daha fazlasını Avrupa Birliği ülkelerine yapmakta, daha sonra en çok ihracatını Arap ülkelerine yapmaktadır.

Tablo 34

Ülke Gruplarına Göre İhracat (Değer : milyon dolar)

Ülke Grupları	İ h r a c a t	
	2 0 0 1	2 0 0 2
Arap Ülkeleri	803	1.435
AB Ülkeleri	3.429	3.924
Diğer Avrupa Ülkeleri	129	145
Amerika Kıtası Ülkeleri	77	148
Muhtelif Asya Ülkeleri	586	649
Diğer Ülkeler	276	499
Toplam	5.300	6.800

Kaynak: T.C. Şam Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği,Suriye Ülke Raporu,Şam, 2003, s.25

Tablo 37’de görüldüğü üzere 1995 sonrasında AB ülkelerinden İtalya ve Fransa Suriye’nin ihracat yaptığı balıca ülkeler olmuşlardır.

Tablo 35

Yıllar İçinde Suriye’nin Başlıca İhracat Partnerleri (%)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
İtalya	23.4	18.2	17.3	21.7	26.5	14.2	17.8
Fransa	14.6	9.9	11.5	17.6	20.7	11.0	20.6
Türkiye	5.8	7.5	10.2	10.3	9.3	10.2	9.7
Lübnan	7.8	7.1	7.3	8.6	4.0	5.1	5.0
Toplam	56.0	62.0	55.4	50.0	60.8	57.3	59.4

Kaynak: The Economist Intelligence Unit (EIU), Country Profile, Syria London,2003,s.58

2002 yılında da ihracat yapılan ülkeler arasında başı çeken İtalya ve Fransa’dır.

Tablo 36

Suriye’nin Başlıca İhracat Partnerleri (2002 yılı) (1000 \$)

1	İtalya	2.142.595
2	Fransa	916.283
3	Suudi Arabistan	541.656
4	Türkiye	502.461
5	İspanya	208.429
6	Almanya	188.718
7	Lübnan	169.058
8	Hollanda	166.691
9	İngiltere	162.488
10	Cezayir	145.926

Kaynak: T.C. Şam Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği,Suriye Ülke Raporu,Şam, 2003, s.25

5.İthalat

a. Ana Madde Grupları İtibarıyla İthalat

Suriye'nin uygulanan ekonomik politikalar doğrultusunda, en büyük ithal kalemleri, iplikler-sentetik elyaf, demir-çelik-teller, mısır ve kamyon vb. yük taşıyıcılar ile demir-çelik-saclarıdır. Önem arz eden diğer ithal kalemleri ise, şeker-rafine, boru, uçak benzini, arpa, margarin gibi ülkelerdeki üretimin ihtiyacı karşılayamadığı maddelerden oluşmaktadır. Makine-teçhizat gibi yatırım malları, Almanya başta olmak üzere, İtalya, Japonya ve ABD'den gelirken, ara malların büyük bir kısmı Türkiye, İspanya ve İtalya'dan ithal edilmektedir. Kamu sektörü ithalatın üçte birini, özel sektör ise üçte ikisini gerçekleştirmektedir. Oran olarak bakarsak da makine ve otomotiv sanayi ürünleri (%21), gıda ve canlı hayvan (%18), metal ve metal ürünleri (%15), kimyasal ürünler (%10) 'dur.¹²⁹

Yıllar itibarıyla Suriye'nin ithalatının gelişimi ise aşağıda bulunan Tablo 39'daki gibidir. 1997-1999 arasında Suriye'nin ithalatı 3 milyar dolar civarına inip hafif bir düşüş yaşıdıysa da ithal edilen malların toplam değeri 1994 –2003 arasında 4-5 milyar dolar arasında gidip gelmiştir.

¹²⁹ Aydos,Duran, s.74-75; T.C. Şam Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, “*Suriye Ülke Raporu 2003* ”,s.24

Tablo 37**Seneler İtibariyle Suriye'nin İthalatı (FOB) (Milyon Dolar)**

Yıl	Değer
1994	4604
1995	4001
1996	4516
1997	3603
1998	3307
1999	3241
2000	3.723
2001	4.577
2002	4.929
2003	4.894

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Country Profile Syria, London, 2003, s.40,41

Suriye'nin Tablo 40'da da görüldüğü üzere ithal ettiği ürün grupları sıralaması makine ve nakliyat ekipman, gıda, canlı hayvan, tütün, kimyasal ürünler ve de işlenmiş maddeler şeklinde olmaktadır

Tablo 38**Başlıca İthalat Ürünlerinin Toplam İthalat İçindeki Payları (FOB; %)**

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Makine ve Nakliyat ekipmanı	31.7	23.0	23.5	22.0	21.5	24.9
Gıda, canlı hayvan, tütün	12.8	19.0	16.2	18.7	16.5	16.8
Kimyasal ürünler	12.0	13.8	12.9	12.5	14.7	9.9
İşlenmiş maddeler	31.8	30.0	31.5	31.8	31.3	---

Kaynak: The Economist Intelligence Unit (EIU), Country Profile, Syria London, 2003, s.58

Ayrıntılı olarak Suriye'nin ithalat listesi 2000 yılında Tablo 41'deki gibi olmuştur;

Tablo 39

Başlıca Maddelere Göre Suriye'nin İthalatı (2000 Yılı)

MADDE ADI	TON	1000 \$	Dağılım (%)
İplikler-sentetik elyaftan	80.908	162.139	4,02
Demir-çelik-teller	253.732	119.278	2,96
Mısır	951.006	107.923	2,68
Kamyon vb. yük taşıyıcılar	21.062	96.628	2,40
Demir-çelik-saclar	250.164	48.800	2,10
Şeker-rafine	353.633	83.210	2,06
Borular	61.937	72.777	1,80
Uçak benzini	396.649	63.081	1,56
Arpa	588.364	62.181	1,54
Margarin	96.511	61.386	1,52
Butan gaz	228.679	60.479	1,50
Polyethilen	85.969	60.343	1,50
Hayvan yemi-zeytin küspesi	238.456	59.458	1,47
Pirinç	161.547	57.321	1,42
Biçilmiş ağaçlar	144.304	52.717	1,31
Tekstil makinaları-örme ve dok.	7.987	51.707	1,28
İplikler-devamsız liflerden	13.716	48.572	1,20
Demir-çelik-çubuk	158.798	46.226	1,15
Dokuma-sentetik iplikten	7.004	39.646	0,98
Süt tozu	11.670	37.730	0,94
Tarım ilaçları	3.314	37.492	0,93
Tekstil makinaları-iplik eğirme	4.648	37.200	0,92
Çay	19.745	36.716	0,91
Polypropylen	50.058	34.870	0,86

Pompalar-sıvılar için	5.755	34.302	0,85
Balıklar-konserve	7.440	33.138	0,82
Transformatörler	9.461	32.780	0,81
Mazot	359.248	32.463	0,80
Motorlu araçların aksam ve parç.	13.969	32.449	0,80
Demir-çelik-profiller	89.476	30.129	0,75
Oto lastikleri-binek otomobilleri	14.389	29.708	0,74
Diğer kimyasal bileşikler	16.752	28.914	0,72
Gübreler	187.243	24.520	0,61
Antibiyotikler	296	23.247	0,58
demir-çelik-saclar (çinko ka	44.572	23.225	0,58
Alüminyum-döküntü ve hurdalar	11.299	22.353	0,55
Minibüs vb.	2.392	22.219	0,55
Alkid reçineler	25.961	21.994	0,55
Muz	68.734	21.989	0,55
Hijyenik kağıtlar	1.805	21.829	0,54

Kaynak: Yalova Ticaret ve Sanayi Odası, “Temel Ekonomik Ve Sosyal Göstergeler” Erişim (homepage) URL: <http://www.ytso.org.tr/ulkeler/suriye.htm>

Suriyeli resmi makamlar ithalat izninin kaldırıldığını belirtmelerine rağmen, halen Suriyeli özel firmalar tarafından ithalat yapmak için Dış Ticaret ve Ekonomi Bakanlığından ön izin alınması gerekmektedir. Suriye'ye gelen malların doğrudan üretilen ülkeden ithal edilmesi esastır. Bu kuralın istisnası ise 10 Sayılı Yatırım Yasası uyarınca kurulan şirketlerdir. 10 Sayılı Yatırım Teşvik Yasası veya belirli diğer yatırım kanunları çerçevesinde kurulan firmalara, gümrük vergisinden muaf olarak ekipman ve hammadde ithal etmelerine izin verilmiştir.

b. Suriye'nin İthalat Politikası

Suriye'nin ithalat politikası aşağıda sayılan prensipleri öngörmektedir:

- Hammadde, yedek parça, makina ekipman (Tarım ve sanayi) tıbbi / laboratuvar cihazları ve mühendislik ile bilimsel cihazların ithalatına izin verilmesi,
- Yerli üretimi bulunmayan gıda maddeleri ile tarımsal ürünlerin ithalatına izin verilmesi, yerli üretimi bulunan maddelerin ithalatının kısılması veya mümkün olduğunca asgariye indirilmesi,
- Daha yüksek gümrük vergisi uygulanarak lüks maddelerin ithalatının kısılması,
- Temel veya lüks olduklarına bakarak ithal mallarının değişik gümrük vergilerine tabi kılınması,
- İthalatın büyük bir bölümünün ihracat gelirleriyle finanse edilmesi

Suriye'ye ithal edilen bütün ürünler gümrük vergisine ve birleştirilmiş vergiye tabidir. Vergi oranları hükümetin gerekliliği konusundaki yaklaşımına göre %1 ile %200 arasında değişmektedir. Otomobil gibi lüks ürünlere yüksek oranlı vergi konulurken, gıda ve sanayi hammaddelerine ise düşük vergi uygulanmaktadır. “İthalatı Elverişli Ürünler Listesi”nde yer alan ürünlerin ithalatına izin verilmektedir. Özellikle sanayi ve tarım için gerekli maddelerin ithal izinlerine öncelik verilmektedir. İmalat için gerekli ham ve ara malların ithalatının Suriye Ticaret Bankası'na finansmanı mümkün

kılınmıştır. Suriye Hükümeti bazı durumlarda geçici ithalata izin vermektedir. Suriye’de bir proje yürütmekte olan firmaların söz konusu proje için gerekli olan makina ve ekipmanları ithalatına izin verilmektedir. Söz konusu işler tamamlandıktan sonra bu makina ve ekipmanlar tekrar yurt dışına çıkarılabilmektedir. Narkotik ürünler, mobilya ve silah ithalatı yasaktır. Ayrıca tütün, çelik, buğday gibi bazı temel ürünlerin ithalatı devletin yada devlet tarafından görevlendirilmiş özel kuruluşların tekelindedir. Hazır giyim, konserve balık dışında işlenmiş gıda, bazı ilaçlar, kozmetik hammaddesi, bira, tütün, şişe suyu, peynir ve içecekler ithalatı yasak ürünler arasında yer almaktadır.¹³⁰

c. Başlıca Ülkeler ve Ülke Grupları İtibarıyla İthalat

2002 yılı itibarıyla Suriye ithalatının %24’ünü AB’den, % 16’sını Asya Ülkelerinden, %11’ini diğer Avrupa Ülkelerinden ve % 11’ini Arap Ülkelerinden gerçekleştirmiştir. Suriye’nin ithalatında belli başlı ülkeler İtalya, ABD, Güney Kore, Çin, Almanya, Ukrayna ve Türkiye’dir.

Tablo 40

Suriye’nin Ülke Gruplarına Göre İthalatı (milyon \$)

	İthalat
Ülke Grupları	2002
Arap Ülkeleri	% 11
AB Ülkeleri	% 24
Diğer Avrupa Ülkeleri	% 11
Muhtelif Asya Ülkeleri	% 16

Kaynak: T.C. Şam Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Suriye Ülke Raporu, Şam, 2003, s.25

¹³⁰ Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), s. 11 Erişim (homepage) URL: <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf>

Tablo 41

Suriye'nin Başlıca İthalat Partnerleri (2002 yılı) (1000 \$)

1	İtalya	326.470
2	ABD	308.434
3	G.Kore	275.545
4	Çin	264.250
5	Almanya	2.555.573
6	Ukrayna	254.629
7	Türkiye	201.103
8	Suudi Arabistan	177.962
9	Japonya	164.442
10	Fransa	161.178

Kaynak: T.C. Şam Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Suriye Ülke Raporu, Şam, 2003, s.25

Tablo 43'te görüldüğü üzere Suriye'nin 2002 yılında başlıca ithalat partneri İtalya'dır. Bunun dışında en çok ithalat yapılan ülke ABD olmuştur. Genelde makine ithalatı yapılan ABD'nin 2004 yılında uygulamaya başladığı yaptırımlar sonrası Suriye'nin ithalatında bu yönden bir boşluk oluşabilir. Bu alanın Türk firmaları tarafından değerlendirilmesi ekonomik bakımdan olumlu bir adım olacaktır.

IV. Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi

A. Makro Ekonomik Göstergeler

1. GSYİH ve Ekonomik Büyüme

Suriye'nin ekonomik büyümesi son 10 yıldır büyük ölçüde petrolden gelen gelir ile sağlanmaktadır. 1989'da ekonomik krizle beraber ekonomi % 9 küçülmüştür. 1990'ların başında yükselen uluslararası petrol fiyatları ile birlikte gelen rekor üretim seviyeleri bunun sonucunda artan ihracat gelirleri buna ek olarak petrol zengini Körfez ülkelerinden sağlanan yardımlarla ekonomide belirgin bir biçimde büyüme sağlanmıştır.¹³¹

Suriye ayrıca 1991 Körfez Savaşında anti-Irak koalisyonuna katılmasının ardından Arap ülkelerinden gelen yardım ve imtiyazlı kredilerden de faydalanmıştır. 1980'lerin sonunda görülen düşük büyümenin aksine 1990'lardaki büyüme fert başına düşen geliri arttırmıştır. Tarım, merkezi bir rol oynamaya devam etmektedir ayrıca kişisel gelir ve tüketime etkisi bakımından petrolden de daha önemlidir. Halkın % 30'una iş imkanı sağlamaktadır. Bunun dışında ithal mallar yerine ucuz gıda ürünleri sağlamaktadır. İyi hasatlar, pamuk ve tahıl ihracatı artırmakta, ithalatı azaltmaktadır. Özellikle pamuk ve hububatındaki yüksek verim 1999 yılında görülen büyük kuraklığa kadar ihracatı artırma ve ithalatı ikame etme yönünde etkide bulunmuştur.

Yabancı yatırımın büyümeye etkisi açısından bakarsak, 1991 yılında çıkarılan Yatırım Kanunu (Law:10) bu yönden milat sayılabilir. Bu kanunla beraber ortaya çıkan sermaye akışından en çok imalat sektörü yararlanmıştır. Özel sektör faaliyetlerinin genişlemesi önemlidir ki burada özellikle tekstili saymak gerekir çünkü yerel pamuğu hammadde olarak kullanmaktadır, 1990'ların başında bir patlama yaşanmış, nakliyat, telekomünikasyon ve turizm de bu yatırımdan payını almıştır. Ekonomi 1990'ların ilk yarısında ortalama % 7 büyürken, ki bu büyümenin tepe noktası 1992'deki % 13.5'luk

¹³¹ Steven Plaut, "The Collapsing Syrian Economy", The Middle East Quarterly, September 1999, Volume VI: Number 3, s.30.

orandır. 1990'ların ikinci yarısında ise büyüme yavaşlamaktadır. Gayri safi sabit sermaye yatırımları 1997 yılında yaklaşık %5 oranında düşmüş, ekonomik büyüme de 1996'da %4.5 iken 1997'de % 2.5 olmuştur. GSYİH artış oranı büyük kuraklığın etkisi ile 1998'de % -1.5, 1999 yılında % - 2 olmuştur. 1990'ların ikinci yarısında yaşanan bu yavaşlamanın sebepleri olarak azalan dış yardım, kuraklık, değişken petrol fiyatları ve bölge ekonomilerindeki küçülme dışında hızlı nüfus artışı, zayıf altyapıyı da gösterebiliriz. 1998 / 99 yıllarında yaşanan kuraklığın da etkisiyle ekonomi 2000 yılında sadece % 0.6 büyümüştür 2000 yılında kıyı bölgeleri dışında yağışın normal seviyenin altında olması sebebiyle tarımsal üretimde zayıf bir toparlanma yaşanmıştır. Bunun dışında 2000 yılında petrol fiyatlarındaki yükseliş de büyüme için sınırlı bir destek sağlamıştır. Böylece resmi rakamlara göre 2001 yılında büyüme % 1.7 olmuştur. Irak Savaşı öncesinde bu ülkeden ucuza satın alınan petrolün iç pazarda kullanılması ve kendi ürettiği petrolü yurtdışına satarak elde ettiği gelirin savaşta sonra kesilmesiyle beraber GSYİH' de 2002'de % 3.2 olan bu büyüme oranı, 2003'te % 0.6'ya düşmüştür. 2004 yılında ise düşen faiz oranlarına bağlı olarak artması beklenen özel sektör yatırımları ve ekonomik reformlarla beraber GSYİH' deki büyüme oranının artarak %2.4 oranında gerçekleşmesi beklenmektedir. Son zamanlarda yaşanan petrol fiyatları yükselişi devam ederse bu söz konusu artışın tahminlerin de üzerine çıkmasını sağlayacaktır. Özel sektör büyümesinin ardındaki en önemli itici güç ise faiz oranlarının düşmesi ve devam eden liberalleşme sürecidir.¹³²

2.Enflasyon

1991 ve 1996 arasında yaşam standardının yükselmesi toptan ve perakende satışlarda, tüketim harcamalarında ciddi artışlar meydana getirmiştir. Ülke bu yıllarda yüksek büyüme hızı yanında yüksek enflasyon oranını da yaşamıştır. 1994'de bu oran % 15.3'le en üst seviyesine çıkmıştır. Resmi rakamlara göre azalan iç taleple beraber 1998, 1999 ve 2000 yıllarında bir tüketici fiyat deflasyonu yaşanmıştır. Hükümet mali darlığı aşmak için çaba sarf etmesine rağmen, ekonomideki yavaşlama da enflasyonda

¹³² Aydos,Duran, s.27; Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), s.1-2 Erişim (homepage) URL: <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf> ; The Economist Intelligence Unit,2003, s.27-28; T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME), "*Suriye Ülke Raporu*", s.7-8, Erişim (homepage) URL: <http://www.igeme.org.tr>

belirgin bir azalışa katkıda bulunmuş olup, 1998 yılında % -1.2 olan enflasyon (tüketici fiyatlarıyla), 1999 yılında % - 1.5 olarak gerçekleşmiştir. İhracattaki düşüş, sermayede ve finansal hesaplarda beklenen düşük performans, 1998 ve 1999 yılları için hazırlanmış bilanço üzerindeki baskıyı devam ettirmiştir.

Tablo 42

Enflasyon Oranları (Tüketici fiyatlarıyla)

Yıllar	%
1994	15.3
1995	8.0
1996	8.3
1997	2.3
1998	-1.2
1999	- 1.5
2000	- 0.5
2001	0.5
2002	1.0
2003	1.5

Kaynak: Aydos ,Duran, “Suriye Ülke Etüdü”,s.36.; DEİK, Suriye Ülke Bülteni ,Aralık 2004,s.1

Enflasyon 2000’de ortalama % - 0.5 olurken, 2001’de % 0.5’e çıkmış. 2002’de % 1.0’e yükselmiş, 2003’te de % 1.5 olmuştur. Tüketici fiyat indeksi sepetinin büyük bir bölümünü gıda maddeleri kaplamakta, perakende fiyat indeksinin de %54.9’unu oluşturmaktadır. Bunu % 13.4 ile kira % 7.5 ile giyecek, % 6.8 ile yakıt izlemektedir.¹³³

¹³³ Aydos,Duran, s.28;The Economist Intelligence Unit,2003, s.27-30; T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME), s.9, Erişim (homepage) URL: <http://www.igeme.org.tr>

3. Ödemeler Dengesi

Suriye’de cari işlemler dengesi petrole bağımlı olarak keskin dalgalanmalar gösteren bir seyir izlemektedir.

Suriye, 1980’li yıllarda dış ticaret açığı ile karşı karşıya kalmıştır. 1989 yılında ithalatın azalması ve petrol ihracatının artması ile bu açık dış ticaret fazlasına dönüşmüştür. 1990 yılında cari işlemler dengesi yaklaşık 1.8 milyar \$ fazla vermiştir. Fakat 1993 yılında petrol fiyatlarının düşmesi ve ithalatın hızlanması ödemeler dengesini tekrar sıkıntıya sokmuştur ve 1994’te yeniden 800 milyon dolarlık bir açık verilmiştir. 1995-1997 arasında petrol gelirleri arttıkça, tekrar dış ticaret fazlası verilmeye başlanmış, 1998’de petrol gelirleri azalınca kadar da bu durum devam etmiştir. 1999’da fazla 201 milyon dolar olmuş. 2000 yılında ise yükselen petrol fiyatları sayesinde artan petrol gelirleri ve azalan ithalatla cari işlemler dengesinde 1.1 milyar dolarlık yüksek bir artış yaşanmıştır. Bu artışın ardındaki sebep ise o yıl petrol fiyatlarında yaşanan % 60’lık artıştır.

2001 yılında ise cari hesap fazlası petrol fiyatlarındaki artışa rağmen, 292.5 milyon dolara gerilemiştir. Bu durum büyük ölçüde ithalat faturasındaki % 17’lik artış yüzünden olmuştur. Bu artış 1994’ten bu yana ithalatta görülmüş en büyük artıştır. İhracat dışındaki diğer bir döviz kaynağı olan turizm gelirleri 1995’te 1.34 milyar dolara tırmanmış sonra düşmeye başlamış, 1997’den bu yana da 1 milyar dolar civarında seyretnmektedir. Suriye’nin hizmetler dengesi 1991’den 2001’e kadar bir düşüş eğilimini de içinde barındırarak fazla vermiştir. Kazançlar, karlar, temettüleri ve faiz ödemelerini temsil eden gelir transferlerindeki denge, 1985’ten bu yana negatiftir. Bu durum Suriye’de çalışan yabancı petrol şirketlerinin karlarının ve temettülerinin çıkışı eğilimini yansıtmaktadır. Artan faiz ve borç ödemeleri de ayrı bir sorundur. Suriye Dünya Bankası, AB ve diğer borç verenlerle borçları daha iyi şartlarda ödemek için görüşmeler yapmaktadır. Suriye’nin net döviz rezervlerinde 1990’lardan bu yana görülen artış önemlidir. Tüm bu gelir cari hesaplarda yansıtılmasa da, bu miktarın

çoğunun acil durumlar için rezerv olarak offshore'da tutulduğunu hatırlatmak gerekir. Sonuçta ülkede 1980-89'da bir ödemeler dengesi krizi ve negatif döviz pozisyonu yaşanmıştır. Ödemeler dengesindeki açığı kapatmada yurtdışında çalışan işçilerin gönderdiği dövizler de önemlidir.¹³⁴

Lübnan'ın Suriye ekonomisi için önemine değinmek gerekir. Lübnan Suriye için, Hong Kong'un komünist Çin için oynadığı role benzer bir rol oynamaktadır. Lübnan, Suriyeli girişimciler için ülke içindeki bürokrasi ve baskının aşıldığı, düzenlenmemiş piyasa ve büyük ölçüde serbest ticaretin varolduğu, bu yönden de girişimcilerin tercih ettikleri bir ülkedir. Bunu dışında Suriyeli işçiler de çalışmak için Lübnan'ı tercih etmektedir. Yurtdışında özellikle de Lübnan'da ve Körfez ülkelerinde yaşayan ve çalışan Suriyeli işçiler genelde aile üyelerine direk transfer şeklinde ülkeye düzenli bir döviz akışı getirmişlerdir. Lübnan'da çalışan 400.000 Suriyeli işçinin olduğu tahmin edilmektedir. Transferlerin ise yıllık 500 milyon dolar olduğu tahmin edilmektedir. Yalnız bölgesel olaylar bu transferleri etkilemektedir. Örneğin 1990'da Irak Kuveyt'e saldırınca burada çalışan işçiler ülkeyi terketmiş ve transferlerde 100 milyon doların altına düşmüştür. Bunun dışında Lübnan ekonomisinin durgunluğa girmesi de transfer miktarlarını düşürmüştür.¹³⁵

4. Bütçe

2001 ve 2002 yılı bütçelerinde harcamalar artmıştır. Bu bütçelerdeki harcamalarda nominal olarak 2001 % 17, 2002'de % 10'luk bir büyüme öngörülmüştür. 2002'de 184 milyar Suriye Lirası olan toplam harcama (3.97 milyar \$, oran olarak da % 51.6) yatırım projelerine ayrılmıştır. 2001 yılında bütçede % 14.3'lük bir oranı kapsayan yatırım harcamaları genelde ulaşım ve iletişim altyapısının yanında su ve elektrik dağıtım ağında geliştirilmesine odaklanmaktadır. 2003 bütçesinde de yatırım harcamaları, 2002'deki seviyesine göre % 18.2'lik bir oranda artmış, 420 Suriye Lirasına (9.1 milyar \$) çıkmıştır. Bunun yarısına yakını (211 milyar Suriye Lirası)

¹³⁴ The Economist Intelligence Unit, "Country Profile 2002", s.29-30; T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, s.9, Erişim (homepage) URL: <http://www.igeme.org.tr>

¹³⁵ Plaut, s.30.

sermaye harcamalarına ve harcama dengesi için ayrılmıştır. 58 milyar Suriye Lirası ise (toplam harcamanın % 14'ü) ücretlere ayrılmıştır. Bu miktar 2002'de 46 milyar Suriye Lirası (toplam harcamanın % 13'ü) olmuştur. Harcamaların en büyük dilimi hala savunma harcamalarına ayrılmaktadır. 2002 bütçesinde bu oran % 21'dir. Bu oran eğitime ayrılan oranın iki katıdır.

Tablo 43

Suriye'nin Bütçe Gelir ve Giderleri (2002)

G İ D E R L E R	Suriye Lirası	ABD Doları (\$)
Kollektif,Toplumsalve Personel hizmetleri	1867574947	4.059.945 \$
Hizmet veren İdareler	6890145	149.785 \$
İdareler ve yargı	44340186	963.917 \$
Milli Güvenlik	55331506	1.202.858 \$
Dışişleri ve İformasyon	6883543	149.642 \$
Yüksek öğrenim	11244650	244448 \$
Milli eğitim	14774289	321180 \$
Kültür	1223175	26590 \$
Sosyal Hizmetler	4824695	104884 \$
Para ve Ekonomi	41245305	896637 \$
Tarım, ornancılık ve balıkçılık	29375153	638590 \$
Madencilik Sanayi	14605630	317513 \$
İmalat Sanayi	22838550	496490 \$
Elektrik, su ve havagazı	32420935	704802 \$
Bina ve inşaat	1239610	26948 \$
Ticaret	2943316	63985 \$
Ulaştırma ve komünikasyon	39696504	862967 \$
Para, sigorta ve emlak	3385000	73586 \$
Dağıtımı yapılmayan ödenek	23126808	3854468 \$
GENEL TOPLAM	356389000	7747586 \$

Kaynak: T.C. Şam Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği,Suriye Ülke Raporu,Şam, 2003, s.11

Suriye'nin başlıca kalemler itibariyle 2002 yılı bütçe gelirleri aşağıdaki tabloda (000, SYL) gösterilmektedir.

G E L İ R L E R	Suriye Lirası	ABD Doları (\$)
Vergi ve harçlar	135844000	2264066 \$
Doğrudan vergi ve harçlar	112707000	2450152 \$
Dolaylı vergi ve harçlar	23137000	502978 \$
Hizmet ve Devlet Mal ve Yatırımlarından elde edilen gelirler	29547000	642326 \$
Hizmet gelirleri	1909000	41500 \$
Devlet mal ve yatırımlarından elde edilen gelirler	491000	10673 \$
Hükümetin ortak petrol yataklarından alacağı	27147000	590152 \$
Çeşitli Gelirler	68595000	1491195 \$
Tranzit gelirleri	445000	9673 \$
Diğer gelirler	68150000	1481521 \$
Fazla verme	70028462	1522357 \$
Bütçe fazlası	48645984	1057521 \$
Likidite fazlası	18932478	411575 \$
Belediyeler	2450000	53260 \$
İstisnai Gelirler	52374538	1138576 \$
GENEL TOPLAM	356389000	7747586 \$

Kaynak: T.C. Şam Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği,Suriye Ülke Raporu,Şam, 2003, s.11

Körfez Savaşı'ndan 2001'e kadar olan dönemde bölgede silahlanma harcamalarının güvenlik kaygılarıyla arttığını görmekteyiz. Bu dönemde Suriye bölgede silahlanma harcamaları bakımından 4. olmuştur. Bu dönemde silahlanma harcamaları bakımından yapılan sıralamada 201 milyar dolar ile Suudi Arabistan birinci, 89 milyar dolar ile

İsrail ikinci, 66 milyar dolar ile İran üçüncü ve 46 milyar dolar ile Suriye dördüncü olmuştur.¹³⁶

Bütçede 2002’de savunma harcamaları dışında yükselen kategoriler ise adalet, ekonomi ve finansal hizmetlerdir. Oranları ise sırasıyla % 27 e % 21’dir. % 7’lik bir bölüm ise bütçede herhangi bir kategoriye tahsis edilmemiş olan harcamadır. Bu harcama beklenmeyen olaylar için ve de yetkiye bağlı bir harcama olarak düşünülmüştür. 2003 bütçesinde her ne kadar bütçede harcamaların payı % 18 artsa da 2002’ye göre sermaye harcamalarında bir düşüş göze çarpmaktadır. Gelir kalemlerinde ise petrol ve vergi gelirleri toplam gelirin yarısında fazlasını (295 milyar Suriye Lirası) sağladığı görülmektedir. Ükenin net döviz durumu (kamu bankaları dövizleri hariç) Temmuz 2002’de mal ve hizmetler ithalatının 31 aylık kısmını kapsayacak şekilde 13.9 milyar ABD doları olmuştur. ABD’nin Irak’a saldırmasıyla kesilen ucuz petrol akışının durmasıyla petrol gelirinin düşmesi beklenmektedir. Bu durum bütçede önemli bir açık yaratacaktır. Bütçe genelde yapıldığı gibi dengede (toplam gelir –toplam harcamalar eşit) gözükmektedir. Fakat burada dış krediler de gelir kalemine yazılmıştır. Söz konusu krediler çıkartılırsa bütçenin öngörülen GSMH’nin % 12. 8’ine eşit olduğu, 125.3 milyar Suriye Liralık bir açık verdiği görülmektedir.¹³⁷

2002 bütçesi aynı zamanda ülkedeki büyük işsizlik problemini çözebilmek için 64.000 yeni iş yaratmayı (34.12 idari sektörde, 29.755 ticarete ve imalat sektöründe) amaçlamaktadır. 2001 ve 2002 yılı bütçelerinde görülen harcamalardaki artış ile ekonominin canlandırılması, istihdam yaratmak üzere yatırım projeleri ve kamu sektörü çalışanlarına ücret artışları yapılması amaçlanmaktadır. Yabancı ve yerli düşük sabit kapital durumu sebebiyle devlet ekonomideki boşluğu doldurmaya çalışmaktadır. Bu çerçevede yatırım projeleri geliştirmek amacıyla devlet tarafından Yatırım Konseyi kurulmuştur. Söz konusu konsey, başta bilişim teknolojisi, sağlık, sanayi, tarım ve ulaştırma sektörlerinde olmak üzere toplam 50 adet proje açıklamıştır. Açıklanan projeler arasında, ülkenin kuzeydoğusundaki El-Rakka bölgesinde kereste işleme

¹³⁶ Dış Ticaret Müsteşarlığı, “*Irak Savaşının Gölgesinde Türkiye Ortadoğu Ülkeleri Ticari İlişkileri*”, s.2, Erişim (homepage) URL: <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/Irak/Iraksavaşiningolgesinde.pdf>

¹³⁷ İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME), s.10, Erişim (homepage) URL: <http://www.igeme.org.tr/tur/yerinde/suriye/suriye1.pdf>.

tesisleri, toplam maliyeti 34 milyon dolar olan bilgisayar montaj tesisleri ve Şam'da toplam maliyeti 21.1 milyon dolar olan bir hastane inşaatı yer almaktadır. Konsey, ayrıca, ülkenin karayolu ve demiryolu ulaşımının yenilenmesini amaçlayan toplam değeri 25 milyon dolar olan 47 adet proje açıklamıştır.

Ücretler bakımından ele alırsak; 1990'ların ilk yarısı hızlı büyüme ile daha yüksek hayat standartları getirirse de bu durum eşitsizliklerin de büyümesine yol açmıştır. Özel sektör tarafından yüksek maaşlarla yeni iş imkanları yaratılmış ama kamu sektörü bu duruma ayak uyduramamıştır. İstatistikler işgücünün % 70'inin ayda 100 dolardan az kazandığını, kamu sektöründe çalışanların % 40'ının geçinebilmek için ikinci bir iş yaptığını ortaya koymaktadır. Kamu sektöründeki düşük maaşlar rüşvetinde fazlaşmasına yol açmaktadır. Bunun kamuoyunda yarattığı rahatsızlığın farkında olan Beşar Esad önümüzdeki 5 yıl içinde kamu sektörü maaşlarının ikiye katlanacağını duyurmuştur. Kamu sektörü maaşları 2001-2002'de % 20 artmıştır.¹³⁸

5. Dış borçlar

Dünya Bankası Suriye'yi borçlu, düşük gelirli bir ülke olarak sınıflandırmaktadır. 2000 yılının sonunda ülkenin toplam dış borcu 21.7 milyar dolardır.

Yüklü dış borcu ve borç geri ödemelerindeki kötü notu nedeniyle Suriye'nin finansman almak üzere para piyasalarına erişimi zorlaşmıştır. Hükümet, büyük borçlarını ödemeye başlayarak bu konudaki imajını düzeltmeye karar vermiştir. Bu çerçevede, özel sektör finansmanı için kapıların açılacağı umulmaktadır. Reform programının devamı için Suriye'nin kreditor ülkelerle iyi ilişkileri büyük önem taşımaktadır. Söz konusu borcun % 89'u orta ve uzun-vadeli borçlardan oluşmaktadır. Bu borçların çoğu Varşova Paktı ülkeleri olarak bilinen eski komünist ülkelerden alınmış kredilerle oluşmuştur. Çoğu askeri harcamalar için kullanılmıştır. 1989'da Doğu bloku çökünce, Suriye zaten ağır bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmış, daha sonra gerekçe olarak da o zaman borçlu olduğu ülkelerin artık varolmadığını göstererek, borç ödemelerini ertelemiştir. Toplam dış borç 2000'de GSMH'nin % 113'ü kadardır. Suriye 1998'den sonra Körfez ülkelerinden fon akışı yavaşlayınca fon bulabilmek için

¹³⁸ The Economist Intelligence Unit, 2003,s.25-29.

Dünya Bankası ve IMF'yle anlaşmaya çalışmıştır. Bu duruma 1997'de Dünya Bankası ve OECD ülkelerine uzun zamandır varolan borç bakiyesini ödemekle başlamıştır.

Suriye'nin borç geri ödemesi görüşmelerinde süreç yavaş ve karmaşık olmuştur. 1996'da Fransa ile 370 milyon dolarlık borç ödemesi için görüşmelerde bulunmuştur. Fransa hükümeti ile de borcun % 30'unu silmek ve borcun geri kalanının da geri ödemesini 5 veya 7 yıla yaymak konusunda anlaşma yapmıştır. İkinci önemli adım ise 1997'de Şam kentinin Dünya Bankası'na borçlu olduğu 562 milyon doları ödemeye başlayınca atılmıştır. Suriye Doğu Almanya'ya olan 800 milyon dolarlık borcu ile ilgili Almanya ile yaptığı görüşmeler sonucunda 20 yıllık bir süreç sonunda bu borcun 572 milyon dolarının Almanya'ya ödenmesi hususunda Almanya ile anlaşmaya varmıştır. Almanya, ayrıca Suriye'nin faizlerden kaynaklanan 170 milyon dolarlık borcunu silmiştir. Bu hareket Suriye'nin ticaretini ve AB ile olan bağlarını güçlendirmiştir. Japonya'ya olan 100 milyon dolarlık borç aynı yıl benzer şartlarla ertelenmiştir. İran'ın istediği 1.02 milyar dolar da tekrar görüşme konusu olmuş. İran borcun neredeyse yarısına yakınına oluşturan faiz ödemelerini silmeye ve 500 milyon doların 10 yıllık bir süreçte İran'a geri ödenmesine razı olmuştur. 2002 yılında Suriye Romanya ve Bulgaristan ile de görüşmeler yapılmıştır. Suriye'nin 16 milyar dolar borçlu olduğu Rusya (eski SSCB) ile görüşmelerde daha herhangi bir sonuç alınamamıştır. 1989'dan önce Rusya'nın Suriye'ye verdiği krediler, nakit kredi ve askeri donanım için de daha çok barter yolunu kullanmıştır. Suriyeli yetkililer bunun % 65'ine yakın bir kısmının iptal edilmesini istemekte, görüşmelerinse borcun % 35'i için (5.6 milyar dolar) yapılmasını talep etmektedirler. Rus yetkililer, borcun nakit olarak ödenmesinde ısrar etse de , Suriyeli yetkililer anlaşmanın orijinal şartlarında ödemenin çoğunun mal olarak yapılacağını yazdığını ifade etmektedirler.¹³⁹

¹³⁹ The Economist Intelligence Unit, 2003, s.45-46; The Economist Intelligence Unit, 2002, s.39-41

B. Gelişme Ölçütleri ve Suriye

1. İnsani Kalkınma İndeksi ve Suriye

İnsani kalkınma endeksinin hazırlanmasında kişi başına düşen milli gelir, eğitim, sağlık hizmetlerinden yararlanma ve ortalama yaşam beklentisi gibi çeşitli göstergeler kullanılmaktadır. İnsani kalkınma endeksinin de ifade edebilen sosyo-ekonomik gelişme düzeyi tespitinde aşağıdaki göstergeler kullanılmaktadır.

1. Refah standardı. Kişi başına düşen milli gelirin yerel geçim maliyetlerine dönüştürülmesiyle hesaplanmakta olup satın alma gücü paritesi (SGP) diye de bilinmektedir.

2. Eğitim standardı. Bu standardın tespitinde iki faktörden yararlanılmaktadır:

- a. Yetişkinler arasındaki okuma-yazma oranı
- b. Okullaşma endeksi (ortalama eğitim düzeyi)

3. Sağlık standardı. Ülkenin ortalama yaşam süresi beklentisi esas alınarak insani kalkınma endeksine dahil edilmektedir.

İnsani kalkınma endeksinde refah standardı ekonomik kriteri oluştururken eğitim ve sağlık standartları sosyal kriterleri oluşturmaktadır. Böylece sosyo-ekonomik gelişmenin genel göstergeleri elde edilmiş olmaktadır. İnsani kalkınma endeksi değeri sıfır ile bir arasında değişmektedir.

1. Yüksek insani kalkınma düzeyine sahip ülkeler. Endeks puanı 0,800 ile 1,00 arasındaki ülkelerin içerisinde bulunduğu gruptur.

2. Orta düzeyde insani gelişmeye sahip ülkeler. 0,500 ile 0,799 arasında endeks puanına sahip olan ülkelerin oluşturduğu gruptur.

3. Düşük düzeyde insani gelişmeye sahip ülkeler. 0 ile 0,499 arasında puanı olan ülkelerin oluşturduğu gruptur.¹⁴⁰

Aşağıdaki tabloda Suriye'ye ait insani kalkınma indeksini de belirleyen bazı sosyo-ekonomik göstergeler bölge ülkeleri İsrail ve Türkiye ile birlikte verilmiştir.

Tablo 44

İsrail,Türkiye, Suriye,Norveç ve Yemen'e Ait Bazı Sosyo-Ekonomik Göstergeler

	Türkiye	İsrail	Suriye	Yemen	Norveç
Nüfus, erkek, (2003)	36.420	3.242	9,187	5,364	1,531
Nüfus, kadın, (2003)	35,900	3,318.5	9,035	5,172	1,484,
Doğurganlık Hızı	1.4	2.0	2.6	3.45	0.4
Kent nüfusu	67.3	91.7	50.3	26	79
Kır nüfusu	32.7	8.3	49.7	74	21
Bebek ölüm oranı (1000 kişi başına)	39.5	5.9	22.3	86	3.73
Ortalama Hayat Süresi Beklentisi	70.5	79.2	71.9	60.6	79.4
Kişi başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	6390	19.530	3620	1990	28.433
Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın Büyüme Hızı	8	-1	3	-0.4	3.3
Dünya Bankası'na Göre Gelir Grubu	Alt-orta gelir	Yüksek gelir	Alt-orta gelir	Düşük gelir	Yüksek gelir
Su Şebekesine Erişim Oranı	83	---	80	69	100
Okuryazarlık Oranı	85.5	95.1	82.9	54.8	100

¹⁴⁰ Muhammed Karataş, ” *Sosyo -Ekonomik Gelişme Göstergesi Kriteri Olarak İnsani Kalkınma Endeksi (Muğla Örneği)* ” , Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi,2005,Cilt 7.Sayı 1, Erişim (homepage) URL: <http://www.isguc.org>

Okullaşma Oranı	60	90		51	100
Okur-yazar olan kadın nüfus oranı (15 yaş üstü)	77.2	93.1	68.5 (1995)	23.9	100
Kişi Başına Elektrik Tüketimi	1,468 kilovat-saat	6,188 kilovat-saat	1.144 kilovat-saat(1995)	--	--
Sağlık hizmetlerine erişim oranı	--	100	55	45	100
Kullanılan telefon hattı (1000 kişi başına)	271.55	478.90	113.79	17	712
Toplam özel araç sayısı	---	1.1 milyon (1995)	166.500 (1995)	--	494 (1000 kişi başına)
Asfaltlı yol oranı	34(1999)	100 (2000)	23.1 (1997)	--	76
Yüksekokul Eğitimi Alan Nüfusun Oranı	15.0	52.7	6.1	--	70.0
Kişi Başına Düşen Sağlık Harcaması (\$)	420	1890	109	58	2.467
Tarım İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	35.9	2.8	30	15.5	2.2
Sanayi İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	22.8	37.7	27	44.7	36.3
Ticaret İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	41.2	59.5	43	39.7	61.6

Kaynak: <http://www.nationmaster.com>, <http://www.unfpa.org/worldwide/>

Suriye insani kalkınma indeksine göre 2002 yılı itibariyle 0.71 değerine ulaşmış ve de 174 ülke içinde 106. olmuştur .Bölge ülkelerinden Dünya Bankası sınıflandırmasına göre yüksek gelir grubuna dahil İsrail ve Suriye gibi alt-orta gelir grubuna dahil Türkiye’yi insani kalkınma indeksi açısından incelersek; İsrail’in 0.90 ile yüksek

kalkınma indeksine sahip ülkeler arasına girdiğini, genel sıralamada ise 22. olduğunu görmekteyiz. Türkiye açısından bakarsak;0.73'lük insani kalkınma indeksi ile sıralamada 96. durumdadır. Yemen ise insani kalkınma indeksi sıralamasına göre 133.dür. İnsani kalkınma indeksi değeri 0.468'dir. Bu yönüyle düşük düzeyde insani gelişmeye sahip ülkelerden biridir. Norveç ise insani kalkınma indeksi sıralamasında 1. ülkedir. 0.939 ile en yüksek kalkınma indeksi değerine sahip ülkedir.¹⁴¹

2. Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Düzeyi

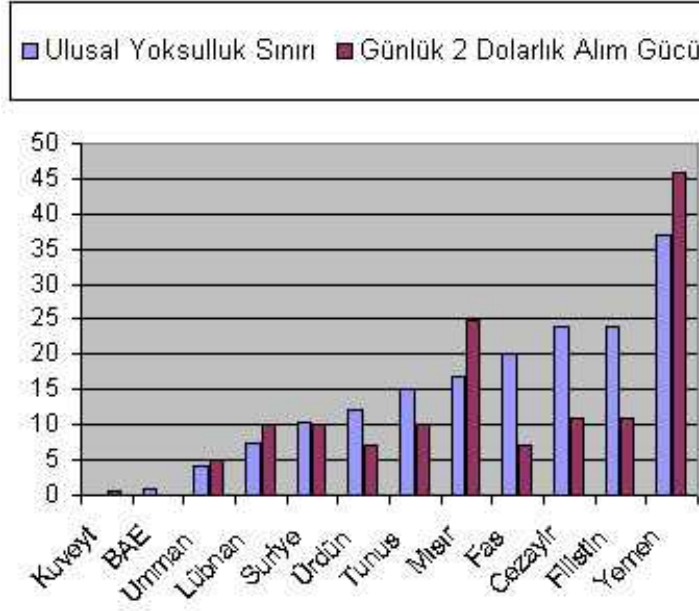
Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının (UNDP) yaptığı yoksulluk ve gelir dağılımı konusundaki araştırmalar ışığında Suriye'ye bakarsak; 1996-1997'de % 14.3 olan yoksulluk oranı , 2003-2004'de % 11.4'e düştüğünü görmekteyiz. Bu düşmüş orana göre bile Suriye'de yaklaşık 2 milyon kişi açlık sınırında yaşamakta ve temel gıda ihtiyaçlarını bile karşılayamamaktadır. Bütün olarak ele aldığımızda Suriye'nin yoksul nüfus oranı Lübnan, Tunus, Ürdün gibi ülkelerle aynı çizgide gözükmemektedir ama hanehalkının yaptığı harcamaların dağılımı ve artışı bakımından önemli bölgesel farklar göze çarpmaktadır. Yoksulluk analizi için yapılan hanehalkı harcamaları araştırmalarında hanehalkı geliri ve tüketim harcamaları için önemli 550 mal ve hizmetle ilgili bilgi kayıtlara geçirilmiştir. Bu şekilde ülkedeki servet dağılımı konusunda da önemli bir kaynak elde edilmektedir. Bu verilerde 1996 - 2004 yılları arasında görülen değişim de bu şekilde gözlenmektedir. 1996-1997 araştırmasında seçilmiş hanehalklarının bir aylık harcama kalemleri üzerinden hesaplamalar yapılmıştır. 2003-2004 araştırmasında ise seçilmiş hanehalklarının 10 günlük harcama kalemlerini bildirmeleri istenmiştir Burada gerekli temel gıda ve diğer ihtiyaçlar sepetinin Suriye Lirası olarak maliyeti yoksulluk sınırı olarak hesaplanmaktadır.¹⁴²

¹⁴¹ United Nations Development Programme, *“Human Development Reports”*, Erişim (homepage) URL: http://www.undp.org/hdr2003/indicator/cty_f_ISR.html,URL:http://hdr.undp.org/statistics/data/cty/cty_f_TUR.html,URL:http://www.undp.org/hdr2001/indicator/cty_f_YEM.html,URL:http://www.undp.org/hdr2001/indicator/cty_f_NOR.html,URL:http://www.undp.org/hdr2001/indicator/cty_f_SYR.html

¹⁴² Heba El Laithy,Khalid Abu İsmail, *“Poverty In Syria:1996 -2004,Diagnosis And Poor Policy Considerations”* , United Nations Development Programme, June 2005,s1-4, Erişim (homepage) URL: <http://www.undp.org.sy/>

Grafik 1

Suriye ve Diğer Arap Ülkeleri İçin Yoksulluk Oranları

Kaynak: Heba El Laithy, Khalid Abu İsmail, "Poverty In Syria: 1996-2004, Diagnosis And Poor Policy Considerations", United Nations Development Programme, June 2005, s16, Erişim (homepage) URL: <http://www.undp.org.sy/>

UNDP'nin yaptığı hanehalkı harcaması araştırmaları (1996-97 ve 2003-2004) Suriye'de yoksulluk ve gelir dağılımının söz konusu dönemdeki seyrini anlamakta bize yardımcı olacaktır. Bulgular bu dönemde yoksulluk oranında az da olsa bir düşme yaşandığını göstermektedir. 1996-1997'den 2003-2004 arasındaki dönemde Suriye'nin tüm bölgelerinde kişi başına GSYİH'de hafif bir artış görülmüştür. Ortalama kişi başına harcama aylık 3.085 Suriye Lirasından 3.541 Suriye Lirasına yükselmiştir. Bu artış da yıllık % 1.9'luk bir büyüme hızına denk gelmektedir. 1996-2004 döneminde Suriye'de gelir dağılımını bozulmuş ama kişi başına harcama oranının artması sayesinde bu bozulmanın yaratacağı olumsuz etki bir miktar azalmıştır. Nüfusun yoksulluk sınırının üstündeki dilimi ekonomik büyümeden oransal olarak daha çok yararlanmıştır. 1997-2004 yılları arasında, gelir dağılımını daha da bozulmuştur. (Gini katsayısı 0.33'den 0.37'ye yükselmiştir) 2003-2004 araştırmasındaki bulgulara göre nüfusun gelir dağılımında en altında bulunan % 20'lik kısmı tüm hanehalkı harcamasının sadece % 7'sini yaparken, en üstteki % 20'lik dilim harcamanın % 45'ini yapmaktadırlar. Burada

gelir dağılımındaki eşitsizlik bakımından kırsal ve kentsel ayrımını yaparsak; kentsel alanda gelir dağılımının ciddi biçimde bozulduğu ama kırsal alanda değişmediği de görülmektedir.¹⁴³

Tablo 45

Hanehalkı harcamasının nüfus dilimleri bakımından oranı (%)

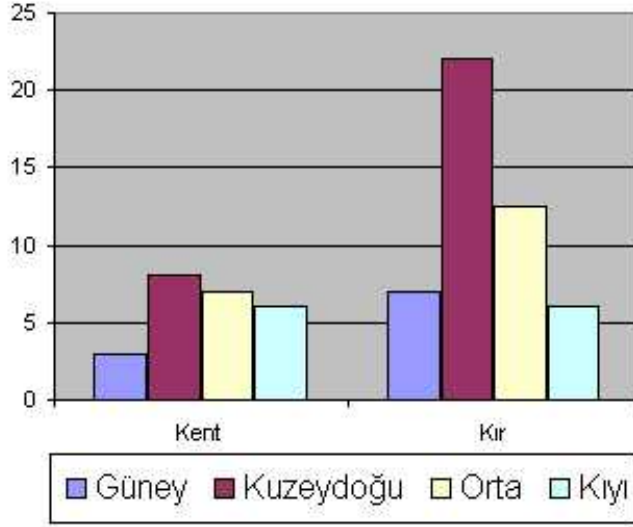
Harcama dilimleri	Toplam harcamaların kümülatif yüzdesi	Toplam harcamaların yüzdesi
Alttaki % 50'lik nüfus dilimi	25.30	25.30
Orta kısımdaki % 30'luk nüfus dilimi	54.75	29.45
Üstteki % 20'lik nüfus dilimi	100	45.25

Kaynak: El Laithy, Abu İsmail,s.26, Erişim (homepage) URL: <http://www.undp.org.sy/>

Bu araştırmalarda ülke 4 bölgeye ayrılmıştır. Suriye’de yoksulluğun en yoğun görüldüğü bölge ülkenin kuzeydoğusudur. Bu bölge İdlib, Halep, El Rakkah, Deyr-el Zor, El Haseke’yi kapsamaktadır. Kuzeydoğu kırsal bölgesinde % 17.9 olan yoksulluk oranı, kuzeydoğu bölgesinin kentsel bölümlerinde % 11.2’ye düşmektedir Güney bölümü ise Şam, Dera, El Suveyde, El Kuneytre’den oluşmaktadır. Orta kısım Humus ve Hama, kıyı kesimi ise Tartus ve Lazkiye’den oluşmaktadır. Kişi başına harcama ve kişi başına düşen GSYİH bakımından ülkede bölgeler arasında önemli farklar görülmektedir.

¹⁴³ El Laithy, Abu İsmail, s.10, Erişim (homepage) URL: <http://www.undp.org.sy/>

Grafik 2 : Bölgelerde Kişi Başına Yurt İçi Hasıla (aylık)

Kaynak: El Laithy, Abu İsmail, s.16, Erişim (homepage) URL: <http://www.undp.org.sy/>

Kişi başına harcama Suriye'nin güneyinde aylık 4.110 Suriye Lirasına çıkmaktadır. (yıllık büyüme oranı % 2.1) Diğer taraftan ülkenin güneydoğu bölgesi için 2003-2004'de bu rakam aylık 3.487 Suriye Lirası olmaktadır. Ülkenin orta kısmında ise bu büyüme hızı yıllık % 3.9 ile ülkedeki en yüksek orana ulaşmaktadır. Sahil bölgesinde ise kişi başına GSYİH aylık 4.023 Suriye Lirası olmaktadır. Yıllık büyüme oranı ise yıllık % 0.56 ile bölgeler arasındaki en düşük orandır. Bu araştırmadan çıkan sonuçlardan biri de eğer gelir dağılımı bozulmamış olsaydı, varolan büyüme hızı ile yoksulluk oranının % 5.9 düşebileceğidir.⁹⁵

⁹⁵ El Laithy, Abu İsmail, s.30, Erişim (homepage) URL: <http://www.undp.org.sy/>

Tablo 46

İllere göre yoksulluk oranı (%) (2003-2004)

Halep	19.88
El Suveyde	17.22
El Raka	17.59
Dera	15.43
El Kuneytre	14.85
Hama	11.57
Lazkiye	11.55
El Haseke	10.09
İdlib	9.81
Humus	9.02
Tartus	6.94
Şam (Kırsal)	5.44
Şam	4.74
Deyr el-Zor	4.70
Tüm Suriye	11.40

Kaynak: El Laithy, Abu İsmail,s.29, Erişim (homepage) URL: <http://www.undp.org.sy/>

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-SURİYE ARAP CUMHURİYETİ EKONOMİK İLİŞKİLERİ

I. Türkiye – Suriye İlişkilerinde Belirleyici Faktörler

Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasıyla başlayan Türkiye-Suriye ilişkilerinde, hem siyasi hem ticari bakımdan Suriye Türklerinin konumları, Hatay sorunu, terör sorunu ve su sorunu belirleyici olmuştur. Coğrafi yakınlık, ortak tarihi ve kültürel bağlara rağmen iki ülke ilişkileri Soğuk Savaş döneminden 1998 Adana Mutabakatı'na kadar geçen zamanda gergin bir seyir izlemiştir. Bu durum ticari ilişkilere de yansımış ticari ilişkilerimiz istenilen düzeye ulaşamamıştır.

Son yıllarda özellikle Beşar Esad döneminde atılan adımlarla ticari ilişkilerimizin daha da gelişmesi beklenmektedir. Son dönemlerde önce 06.01.2004 tarihinde Devlet Başkanı Beşar Esad'ın 57 yıl aradan sonra yaptığı Türkiye'yi ziyareti, Türkiye'den de Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Suriye'yi ziyareti iki ülke ilişkilerinin gelişmesine şüphesiz katkıda bulunmuştur. Beşar Esad'ın başa geçmesiyle ikili ilişkilerde bir yumuşama dönemine girildiği görülmektedir.

Türkiye ziyaretinde Devlet Başkanı Esad, Türkiye sınırlarını ilk kez resmen tanıdığı ekonomik anlaşmalara imza atmıştır. Gaziantep'te Suriye Konsoloslugu açılmasının kabul edildiği bu anlaşmayla Suriye, ilk kez Hatay üzerindeki hak iddialarından vazgeçmiş ve Hatay'ın sınır ticaret merkezi olmasını resmi bir belgede kabul etmiştir. Böylece Hatay sınırlarındaki Cilvegözü sınır kapısında kurulacak sınır ticaret

merkezinde yılda 50 milyon dolarlık ticaret yapılmasının yolunun açıldığı belirtilmektedir.¹⁴⁴

Burada ABD faktörünü ve Irak'a müdahalesini de hesaba katmak gerekir. Körfez Savaşı sonrasında ABD bölgedeki en önemli güç haline gelmiştir. Bölgeyi çıkarlarına göre yeniden şekillendirmeye başlayan ABD bu müdahale ile, İsrail'in güvenliği, petrolün uluslararası piyasalara kesintisiz ve makul fiyatlarla aktarılmasını sağlamayı amaçlamıştır. ABD müdahale sonrası bölge ülkeleri Suriye ve İran'a karşı tehditkar bir politika izlemeye ve 2004 yılında da Suriye'ye ekonomik ve siyasi yaptırımlar uygulamaya başlamıştır.

ABD hükümeti Suriye'yi terörist devlet olarak tanımlayıp, yaptırımlar uygulasa da ekonomik çıkarlar devreye girince ABD'li şirketlerin davranışları farklı olmaktadır. ABD'nin büyük şirketlerinden biri olan Philips Conoco, Suriye'deki kontratından çekilmemiştir. Ayrıca, 750 milyon dolarlık en büyük gaz işletme kontratını imzalamak üzere Amerikan "Oxidantal", Amerikan-İngiliz "Petrofak" ve Kanada'nın " Petro Canada" firmaları ile görüşmeler yapılmaktadır. Amerikan markası sigara üretimi için British – American Tobacco ile anlaşma imzalanmıştır. ABD'nin önde gelen firmalarından Coca-Cola Suriye pazarına girmeye çalışmıştır fakat sonuç alınamamıştır. Suriye, ABD'li Coca-Cola ve Pepsi Cola'nın girişine izin vermeyen tek Ortadoğu ülkesidir. Hükümetin yasaklama kararı, Arap Boykot Bürosunun kararına atıfla alınmış bulunmaktadır.¹⁴⁵

Suriye'nin bu dönemde bölgenin diğer önemli 2 politik aktörü İran ve Türkiye'ye uyguladığı “Komşularla iyi geçinme “ politikasının sebebi olarak karşılıklı ticari çıkarları gözetmenin yanı sıra ABD'nin Suriye'ye karşı uyguladığı tehditkar politikayı da görebiliriz. Türkiye'de bu siyasi hamleye olumlu karşılık vermiş ve ilişkiler gelişmeye başlamıştır.

¹⁴⁴ “Esad'dan ailece beyaz sayfa”, Milliyet Gazetesi, 07 Ocak 2004; “Hatay ticaret merkezi olacak, sorun aşılacak”, Milliyet Gazetesi, 08 Ocak 2004; “Suriye ile mutlu gün”, Radikal Gazetesi, 07 Ocak 2004; “Esad'a özel mesaj”, Radikal Gazetesi, 08 Ocak 2004

¹⁴⁵ T.C. Şam Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, “*Suriye'deki Ekonomik ve Ticari Gelişmeler*”, Erişim (homepage) URL: <http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/SYR/ekonomi.doc>

Türkiye 2003 Ocak-Mart aylarındaki Irak Krizi boyunca Suriye ile diyalog içerisinde olmuştur. Özellikle de ABD'nin Irak'ın kuzeyinde bir Kürt devleti kurmak istediğine ilişkin kaygılar Ankara, Şam ve Tahran arasındaki işbirliğinin artmasına yol açmıştır. Bu 3 devlet böyle bir oluşumu bölgede istikrarı bozacak ikinci bir İsrail olarak görmüş ve Türkiye'nin bu dönemde İsrail'in Kürtleri müttefik olarak görmesi ile bu ülkeyle ilişkilerinde güvensizliğe yol açmıştır. Bu dönemde Suriye ile olan ilişkiler somut gelişmelerle artarak devam etmiştir.¹⁴⁶

A. Terör Faktörü

Geçmişte Suriye, Türkiye'ye yönelik faaliyetlerini hem gizli hem de açık yollarla sürdürmüştür. Türkiye'ye karşı olan terörizme destek verip bunu siyasi bir koz olarak kullanmıştır. 1960'lı yıllar sonu ile 1970'li yıllar başında Marksist-Leninist Türk örgütlerine destek veren Suriye, Ermeni terör örgütü ASALA'ya destek sağlamıştır. Bunun üzerine Türkiye, 1983'te bu ülkeye bir nota vererek ASALA militanlarının Suriye topraklarından çıkartılmasını istemiştir. Ancak buna karşılık Suriye, bu tarihten sonrada PKK'ya her türlü lojistik, silah ve askeri eğitim desteği sağlamış, 1987'de Suriye ile imzalanan Güvenlik ve İşbirliği Antlaşmasına rağmen bu desteği sağlamaya devam etmiştir. Bu açık destek 1998 Adana Mutabakatı'na kadar kadar sürmüştür. 1998 Adana Mutabakatı ile Suriye, PKK kamplarını kapatmayı ve PKK elebaşısı Abdullah Öcalan'ın ülkeye girmesini yasaklamayı kabul etmiştir. PKK'nın terörist bir organizasyon olduğunu kabul eden Suriye bazı PKK'lıları yargı önüne çıkarmayı kabul etmiştir.¹⁴⁷

Geçmişte Hatay'ı kendi topraklarına katma amacı doğrultusunda; Hatay'ın bazı yörelerinde Nusayrilere finansman desteği sağlayarak mülk edinmelerini temine çalışılmış (ancak Suriye'deki baskı rejim yakından tanıyan Nusayriler, Türkiye'yi tercih etmişlerdir), Hatay'lı gençlere Suriye üniversitelerinde kontenjan ayrılmış ve karşılıksız burslar sağlanmıştır. Suriye, teröre sadece siyasi amaçlarla destek vermemekteydi. Bu destekle ekonomik bir rant da elde etmiştir. Bekaa Vadisi üzerinden yaklaşık 4 milyar dolarlık bir uyuşturucu ticaretini kontrol etmekte ve ABD'ye giden eroinin yaklaşık %

¹⁴⁶ Tayyar Arı, "*Geçmişten Günümüze Ortadoğu*", 1. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, s. 658.

¹⁴⁷ Şalvarcı, s.108.

20'si Suriye kontrolündeki alandan sağlanmaktadır. Suriye, teröre verdiği desteğin sebebinin Türkiye'nin su kaynaklarında denetim kurmasını engellemek olduğunu iddia etmiştir.¹⁴⁸

B. Su Faktörü

Su sorunu, tüm bölgeyi ilgilendirmekte ve başlangıcı Suriye Arap Cumhuriyeti'nin kuruluşundan önceye dayanmaktadır. Suriye kurulmadan önce Fransa ile imzalanan 1921 Tarihli Ankara anlaşması, 30 Mayıs 1926 tarihli anlaşmada su sorunu ile ilgili hükümler bulunmaktadır. 1930 yılındaki Halep Anlaşması ise Suriye'nin Dicle üzerindeki haklarına değinmektedir.¹⁴⁹

Suriye'nin kuruluşundan sonra ise Keban Barajı'nın inşasına başlanması kararının alındığı 1964 yılına kadar Suriye ile suyla ilgili önemli bir gelişme yaşanmamıştır. Türkiye Keban Barajı'nın inşasına başladığı yıl, Suriye'de Tebke Barajı'nın inşasına başlamıştır. Türkiye bu dönemde yapılan görüşmelerde Suriye'ye 450 m³ su vermeyi taahhüt etmiştir. Fakat Türkiye Keban Barajı'nın yapımından sonra Dicle üzerinde de benzer projeler üretmeye başlamış ve bu projeler 1977 yılından sonra geniş kapsamlı bir bölgesel kalkınma projesine dönüştürülmüştür. Bu proje 1986'da Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) adını almıştır. Sadece Türkiye'nin değil dünyanın en büyük projelerinden birisi olan GAP, 21 baraj, 19 hidroelektrik santrali, sulama tünelleri, ek tesislerin yanı sıra tarım, ulaşım, sanayi, eğitim ve sağlık ile diğer sektörlerin gelişme, tesis ve hizmetlerini kapsamaktadır.¹⁵⁰

Türkiye'nin yüzölçümünün % 9'u GAP'ta yer almaktadır. Bu projenin hayata geçmesiyle Fırat sularının % 40'ını kaybedeceğini iddia eden Suriye ile 1987 yılında "Türkiye- Suriye Ekonomik İşbirliği" protokolü adıyla bilinen bir anlaşma imzalanmış, burada Fırat sularının nihai tesisine kadar, Türkiye-Suriye sınırından yıllık ortalama 500 m³/sn su bırakılması ve aylık akımın 500 m³/sn'nin altına düştüğü anlarda farkın ertesi ay kapatılması kararı alınmıştır. Türkiye ile Suriye arasında su sorunu Atatürk Barajında

¹⁴⁸ Kırkık, Özmen, Börklü, Uruz, s.38-39.

¹⁴⁹ Şalvarcı, s. 254.

¹⁵⁰ GAP İdaresi Başkanlığı, "GAP Dergisi", Yıl 2. Sayı 4, Kış, 1994, s. 32.

su tutulmasıyla beraber 1989'da yeniden alevlenmiştir. Irak ve Suriye aralarında bir paylaşım anlaşması yapmışlardır Bu anlaşmaya göre Türkiye tarafından bırakılan suyun % 42'si Suriye'nin, % 58'i de Irak'ın olacaktır. Mayıs 1990'da bu anlaşma gereğince Irak, Türkiye'den Suriye'ye toplam 1000 m³/sn olan akan suyun, 700 m³/sn'sini vermesini istemiş böylece görüşmeler tıkanmıştır. Genel olarak bakarsak, Suriye ve Irak, suyun üçe bölünmesini isterken, Türkiye kendisi için yarıdan fazlasını talep etmektedir. Yine de Türkiye'nin bıraktığı su 500 m³/sn 'nin üstünde olmuştur. Örneğin, 1995 yılında Türkiye yıllık ortalama 850 m³/sn su bırakmıştır.¹⁵¹

1995 ve 1996 yıllarında Suriye, Irak ve Mısır önderliğinde "Arap Birliği" Türkiye'ye Dicle ve Fırat sularını kısıtıldığı ve kirlettiği için nota vermiştir. Notada, Dicle ve Fırat'ın suları üzerinde yapılan sulama barajları ve hidroelektrik santralleri dolayısıyla bu nehirlerin kirlendiği ve suyun kalitesi azaldığı belirtilmektedir. Bu nota ile Türkiye'nin GAP projesinden vazgeçmesi ve özellikle Bilecik Barajı'nı durdurması istenmiştir.¹⁵²

Ekim 1998'de ilişkiler terör yüzünden gerilmiş, Türkiye'nin artan baskılarına maruz kalan Suriye'nin "terör ve su konularını beraber görüşelim" teklifine Ankara cevap vermemiştir. 1998'de Adana Mutabakatı'nın imzalanmasından sonra, Suriye ve Irak bu sefer de Ilısu Barajı'nın yapımının engellenmesi için koalisyon kurmuşlardır. İki ülke, yöredeki Kürt gruplar ve projeye finansman sağlaması düşünülen İngiltere içindeki muhalif ve çevreci gruplarla işbirliği içine girmiştir. 2000 yılında ise Beşar Esad başa geçmiştir.

Esad'ın Türkiye ile ilişkileri geliştirme politikası sonucunda su sorunu bakımından da yeni bir dönem başlamıştır. 2001 Ağustos ayında Suriye Sulama Bakanı Taha El Atraş Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret, hem su sorunu hem de bu sorunun kaynağı olarak görülen GAP'ta karşılıklı işbirliği için bir dönüm noktası olmuştur. 23 Ağustos'ta imzalanan anlaşmayla, Suriyeli uzmanların GAP eğitim programlarına katılmasının

¹⁵¹ Özhan Uluatam, "*Damlaya Damlaya ...Su Sorunu* ", Ankara:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998, s.63; Şalvarcı Yakup, , s.105.

¹⁵² Cemal Zehir, "*Türkiye ve Ortadoğu Su Meselesi* ", İstanbul:Marifet Yayınları, 1998, s. 131.

yolu açılmıştır. El Atras, gezisinde, Türkiye’den Suriye-Irak su görüşmelerine katılmasını da talep etmiştir.

Türkiye’yi de etkileyen 1999’da başlayıp 2001 yılı sonlarına kadar devam eden kuraklık sırasında Suriye’ye verilen su miktarı önemli ölçüde düşmüştür. 2000 yılının ekim ayında Suriye’ye bırakılan su normalin yarısına indirilmiş; 2001 sonbaharında suyun kesilmesi noktasına dahi gelinmiş neyse ki 2001 sonunda başlayan yağışlarla bu tehlike bertaraf edilmiştir. Bu dönemde Suriye tarımı çok zor durumda kalmıştır, musluklardan günde sadece 4 saat su akmıştır. 2002’de GAP İdaresi tarafından tamamlanan arıtma tesisi, Culap suyunun Suriye’ye daha temiz akmasını sağlayacaktır.¹⁵³

Su sorunu ile ilgili son gelişme 2004 yılında yaşanmıştır. İlişkilerdeki bahar havası su sorununa da yansımış, 2004 yılında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ‘ın Suriye ziyaretinde Suriye’nin ‘Dicle Nehri’nin Türkiye-Suriye sınırından geçen 40 km’lik bölümünden su alarak bölgedeki 150 hektarlık alanı sulama talebine Türkiye olumlu karşılık vermiştir. Ayrıca bu ziyarette iki ülkenin Asi Nehri üzerinde ortak baraj kurması fikri de gündeme gelmiştir.¹⁵⁴

1. Türkiye ve Suriye'nin Su Potansiyelleri ve Karşılıklı Tezleri

Türkiye’nin tüketim için kullanılmaya elverişli su miktarı yaklaşık 95 milyar m³’tür. 2003 yılı ortasında DİE’nin yaptığı geçici yıl ortası nüfus projeksiyonlarına göre nüfus 69 milyon 757 bindir. Burada kişi başına düşen su miktarı 1361.8 m³’tür. Su seviyesinin azalmadığını düşünsek bile kişi başına düşen su miktarı 2023’de nüfus artışı yüzünden 1049.8 m³’e düşecektir. Türkiye’yi gelecekte susuzluk tehlikesi beklemektedir.

Suriye’nin su potansiyeline bakarsak; Fırat’tan gelen kaynak haricinde toplam yerüstü kaynakları, 9.4 ml. m³’tür. Fırat’tan yıllık aldığı ise 15.75 ml. m³’tür. 1990’da yaptığı anlaşmayla 6.6 ml. m³’ünü Irak’a vereceği taahhüdünü de hesaba katarsak yıllık

¹⁵³ Şalvarcı, s.255.

toplam su rezervi 15.75 ml. m³'e ulaşmaktadır. Buna ek olarak 5 ml m³'lük yer altı kaynağını da sayarsak yıllık su rezervi 24.09 ml. m³'e ulaşmaktadır. 1990 verilerine göre tarım ve sanayide kullanılan su miktarı 8 ml. m³ kişisel tüketimde de 1 ml m³ su kullanılmak üzere yıllık toplam 9.5 ml m³ su tüketimi gerçekleştirilmiştir. Suriye halen Asi Havzasına ait sularla 230.000 hektar, Fırat Havzasına ait Fırat Nehri ile 650.000 hektar, Habur ve Dicle nehirleri ile 207.844 hektar olmak üzere toplam 1.087.844 hektar alan sulamakta olup, 2015 yılına kadar bu alanı 1.5 milyon hektara çıkarmayı planlamaktadır. Su sorunu da, sulanabilir alanların genişletilmesi bir devlet politikası olarak benimsendiğinden bir ekonomik öncelik haline gelmiştir. Türkiye, su zengini bir ülke değildir. Su kaynaklarının büyük kısmını sulama ve elektrik üretimi için kullanmaktadır. Türkiye, Fırat ve Dicle nehirlerini “uluslararası su” olarak değil de “sınır aşan su” olarak görmektedir. Türkiye sorunun çözümü için 3 aşamalı bir plan önermektedir. Temel referans noktası Dicle ve Fırat'ın tek bir havza olduğudur. Bu plana göre Türkiye, Suriye ve Irak ortaklaşa havza planlayarak, sulanabilir araziye ortaklaşa tespit etmelidir. Bu ülkeler teknik işbirliği ile sulamayı verimli hale getirmeli ve ortaklaşa su kullanım yöntemleri geliştirmelidir. Türkiye, çözümün suların paylaşımında değil, sulardan yararlanmanın ortak düzenlenmesinde olduğunu vurgulamaktadır. Suriye ise Dicle ve Fırat'ın “uluslararası su” olduğunu ve bu iki nehrin kıyıdaşlar arasında paylaşılması gerektiğini ileri sürmüştür. Bunun için matematiksel bir formül de önermektedir. Bunun dışında, Türkiye'nin GAP ve bölgedeki diğer projeleri bölgedeki siyasi kontrolü sağlamak için kullandığını ve de 1987 protokolünün süresinin dolduğunu iddia etmektedir.¹⁵⁵

Dicle ve Fırat üzerinde “egemenlik” iddiasında bulunan Suriye, kendi icraatlarıyla tezini çürütmektedir. Asi nehrinin kendi topraklarından beslendiği iddiasıyla bu nehrin sularını kesmekte, Amik Ovası bu nedenle susuz kalmaktadır. Sulanabilir topraklar konusunda da uluslararası kuruluşlarla Suriye'nin rakamları arasında büyük farklılıklar

¹⁵⁴ Kaynak: NTVMSNBC, “*Türkiye, Suriye'ye su pompalayacak*”, 22 Aralık 2004, Erişim (homepage) URL: <http://www.ntvmsnbc.com/news/301821.asp>; “*Barişa yeni adım*”, Radikal Gazetesi, 23 Aralık 2004

¹⁵⁵ Erciyes, s.87-88.

bulunmakta, Fırat nehri Suriye topraklarında meyil kaybettiği için burada bir baraj kurulması mümkün gözükmemektedir.¹⁵⁶

2. Asi Nehri

Anti Lübnan Dağları'ndan doğarak kuzeye doğru akar. Suriye topraklarını suladıktan sonra Samandağı yakınlarında Türkiye topraklarına girer. Hatay'ın Amik Ovası'nı sular ve Akdeniz'e ulaşır. Suriye'nin Asi Nehri üzerinde Rustam, Hilfa, Meharbek, Zezoun ve Kostaun barajlarıyla sulama tesislerini yapmış olduğunu görüyoruz. Böylece elektrik üretimi yapılırken, önemli yerleşim bölgelerinin su ihtiyacı karşılanmakta ve sulu tarım çalışmalarına fırsat verilmektedir. Ancak Asi Nehri Lübnan-Suriye ve Türkiye'yi yakından ilgilendiren bir akarsu olduğundan bu devletler arasında sorun oluşturmaktadır. Bu sebeple Suriye'nin gerek Lübnan ve gerekse Türkiye ile "Asi Nehri sularının kullanımı" konusunda 19 Mayıs 1939 tarihli "Hatay-Suriye Tahdid-i Hududu Protokolü"nü imzalamıştır. Buna göre Suriye Lübnan'a dakikada 80.000 m³ su vermektedir. Ancak nedense Türkiye'ye karşı taahhüdünü yerine getirmemektedir. Öyle ki nehir üzerinde inşa ettiği baraj ve sulama tesisleriyle sulara hakim olmaktadır. Özellikle Türkiye ekonomisini çökertebilmek maksadıyla, başlangıçtan bugüne kadar sularla istediği şekilde oynamaktadır. Yazın suları tamamen keserek Amik Ova' sının susuz kalmasını sağlamaktadır. İlkbahar aylarında ise baraj vanalarını açarak bu sefer arazilerimizin sular altında kalmasına sebep olmaktadır. Böylece üreticinin mağdur olması sağlanarak, ekonomimizin zarar görmesi hedeflenmektedir.¹⁵⁷

Suriyeli yöneticiler, son zamanlarda yapılan ikili görüşmeler sonucunda özür dilemiş bir daha böyle bir durumun olmayacağı güvencesini vermişlerdir.

¹⁵⁶ Gökalp Yıldız, "Golan Tepelerinin Stratejik Önemi ve Politikalar", Ankara:Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2000, s.195- 200

¹⁵⁷ Erciyes, s.88.

3. Fırat Nehri

Ülkenin en büyük akarsuyu olup, Türkiye’den doğmakta ve güneye doğru akarak Kargamış’ın hemen doğusundan yurdumuzu terk etmektedir. Rakka yakınlarında Şanlıurfa dolaylarından gelen Belih Çayı’nı alır. Deyr-el Zor yakınlarından geçtikten sonra Mardin yöresinden gelen Habur Irmağı’nı da alarak güneye doğru akar. Suriye topraklarını sulayarak Ebu-Kemal kasabası nihayetinden Irak sınırına girer ve buradaki toprakları da sulayarak Basra Körfezi’ne dökülür. Fırat Nehrinin toplam debisine sadece % 11.3 oranında katkıda bulunan Suriye, bu nehrin sularının 11.50 milyar m³/yıllık (% 32.3) kısmını kullanmak istemekte, Türkiye ise toplam debinin % 88.7’sine sahip olduğu halde 18.42 milyar m³/yıllık (% 51.8) kısmını kullanmak istemektedir.¹⁵⁸

Suriye,Fırat Nehri’nden yeterince yararlanabilmek için yoğun çalışmalar yapmıştır. Arap devletlerinden ve bilhassa S.S.C.B. den sağlanan krediler ile nehir üzerinde Belih, Fırat vadisi, Aşağı Habur,Resafe, Meyadin, Meskene, Tabaa (Tebke), El-Baas, Harbaniye gibi sulama tesisleriyle barajlarını oluşturmuştur. Bu barajların en büyüğü Tebke Barajı olup, yapımında Rus teknikerler görev almışlardır. Arazinin durumunu iyi etüd edememişlerdir bu sebeple arazi devamlı su kaçırmaktadır. Ayrıca Suriye’de yağışların azlığı sebebiyle Fırat Nehri’nin beslendiği yegane kaynak Türkiye’nin bırakacağı su miktarına bağlıdır. Fırat üzerindeki barajlarda yılda toplam 14 milyar m³ su tutmaktadırlar. Komşumuz Suriye, bu sular sayesinde elektrik üretimi yapmakta ve önemli yerleşim merkezlerinin su ihtiyacını karşılamakta ve 482.000 hektarlık araziye sulayabilmektedir. Türkiye’de GAP kapsamında Fırat nehrini ilgilendiren projeler ise; Karakaya, Atatürk barajları, Şanlıurfa tüneli, Aşağı Fırat projesi ile Sınır Fırat Projesi, Birecik Barajı, Suruç-Baziki, Adıyaman-Kaht, Gaziantep-Araban projeleridir.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Devlet Su İşleri Raporu, “*Fırat ve Dicle Nehirleri ile ilgili Türkiye -Suriye-Irak Arasındaki Sorunlar*”, Ankara, 1984, s. 12

4. Dicle Nehri

Batman Çayı'nın diğer kollarla birleşmesi ile oluşan Dicle, 1900 km uzunluğundadır ve bunun 523 km'si Türkiye sınırları içerisinde. Ortalama maksimum debisi 6000 m³/sn'iken minimum debisi 240 m³/sn'dir. Bunun % 51.8'i Türkiye'den, % 48.29'u Irak'tan kaynaklanmakta, Suriye'nin bu nehre katkısı bulunmamaktadır. Dicle nehrinin 6.87 milyar m³/yıllık kısmını Türkiye, 45 milyar m³/yıllık kısmını Irak, 2.60 milyar m³/yıllık kısmını da Suriye kullanmak istemektedir. GAP kapsamında Dicle nehrini ilgilendiren projeler ise; Kral kızı, Dicle, Batman, Silvan, Sason, Kayser, Garzan, Ilisu ve Cizre barajları, Kozluk regülatörü, Gazan göletidir. Planlanan barajların topla aktif depolama kapasitesinin 15.5 milyar m³ olacağı ve bu miktarın nehrin akışını düzenleyerek sulama ihtiyacını karşılayacağı düşünülmektedir.¹⁶⁰

C. Karşılıklı Yarar Faktörü

Türkiye-Suriye arasındaki ekonomik ilişkiler 1990'lara kadar asgari düzeyde seyretmiş, 1990'lı yıllarda bir kıpırdanma görülmüş ama esas 1998'de Adana Mutabakatının imzalanmasıyla gelişme göstermeye başlamıştır. Soğuk Savaş döneminde 2 ülke farklı kutupta yer almış ama bu faktöre ve birçok siyasi soruna rağmen az bir düzeyde de olsa ilişkiler devam etmiştir. Burada coğrafi yakınlık ve kültürel bağlar sebebiyle 2 ülke halkının ilişkilerini izin verildiği ölçüde devam ettirmek istemesi etkindir. Bunun dışında karşılıklı ekonomik çıkarlarda önemli bir etkindir. Örneğin yukarıda da belirttiğimiz üzere ABD'nin Suriye'ye ekonomik yaptırımlar uygulaması, terörist devlet olarak niteleyip oldukça sert bir politika izlemesi ABD'li şirketlerin buradaki faaliyetlerini durdurmasına sebep olmamıştır. ABD Maliye Bakanlığından bir heyet 2004 yılında 2 kez Suriye'yi ziyaret etmiştir. Birçok ABD'li şirket özellikle de petrol ve doğal gaz arama ve işletme konularında Suriye'de faaliyetlerini sürdürmektedirler. Türkiye-Suriye arasında da ABD-Suriye örneğinde olduğu gibi birçok siyasi engele rağmen ilişkilerin kopmaması karşılıklı ekonomik çıkarların siyasetin önüne geçmesiyle açıklanabilir.

¹⁵⁹ Ramazan Kırkık; “*Suriye'nin Su Kaynakları ve Bunlarla İlgili Çalışmaları*”, s. 11

¹⁶⁰ Erciyes, s. 93-95.

II. Türkiye - Suriye Ekonomik İlişkileri

Türkiye ile Suriye arasındaki ticari ilişkiler, Suriye'nin terör örgütüne verdiği destek ve diğer siyasi sorunlardan ötürü, uzun yıllar arzu edilen seviyeye ulaşamamıştır. İkili ilişkilerin canlılık kazanması, ancak bu ülkenin 20 Ekim 1998 tarihinde terörle mücadele konusunda işbirliğini öngören Adana Protokolü'nü imzalamasından sonra mümkün olabilmektedir. 1984 ile 1998 yılları arasında, Gaziantep ve Adana Sanayi ve Ticaret Odalarınca bu ülkeye düzenlenen özel sektör heyeti ziyaretleri haricinde, Suriye ile ikili ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik bir temas gerçekleştirilmemiştir. Suriye'ye olan ihracatımızın hemen hemen tamamına yakını özel sektörde yapılmaktadır. Suriye ithalatının %40'ını devlet yapmasına rağmen kamu sektörüne ihracatımız yok denecek kadar azdır.¹⁶¹

Suriye'nin devletçi ekonomik yapısı, Devlet Başkanı Beşar Esad'ın liberalleşme yönündeki tutumu nedeniyle bir ölçüde serbestleşmiştir. Son dönemde, Suriye'de özel bankalara izin verilmesi, ülkenin yabancı sermaye mevzuatında bazı iyileştirmelere ve liberalleşmeye gidilmesi, ithalatın ihracat gelirleri ile karşılanması uygulamasına son verilmiş olması önemli adımlardır. Devlet Başkanı Beşar Esad'ın başa gelmesiyle oluşturulan yeni yönetim, ekonomik sıkıntıyı aşma ve dünyaya açılma planları yapmakta ve bu çerçevede sınır komşusu Türkiye ile olan ilişkileri de geliştirmeye çalışmaktadır.

Son yapılan temaslarda ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi açısından önemli kararlar alınmıştır. Bu kararlar arasında Suriye için dört hava koridorunun açılması, Suriye'nin kendi kara sularını 35 milden 12 mile alması, iki ülke vatandaşlarına verilen konsolosluk hizmetleri konusunda yeni kolaylıklar getirilmesi ve bu bağlamda Gaziantep'te vize vermeye de yetkili bir konsolosluğun açılması bulunmaktadır.¹⁶²

¹⁶¹ T.C. Şam Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, *"Suriye Ülke Raporu 2003"*, s.26-27

¹⁶² T.C. Şam Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, *"Aylık Raporlar 2004 Temmuz Ayı Suriye Raporu"*, Erişim (homepage) URL: <http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/SYR/temmuz1.doc>

1988'den beri toplanamayan Türkiye-Suriye Karma Ekonomik Komisyonu, ilk çalışmasını Hafız Esad'ın ölümünden bir ay önce 8-10 Mayıs 2000'de yapmıştır. Bu tarihten sonra düzenli toplanmaya ve iki ülke arasında işbirliği imkanlarını geliştirmeye çalışan karma ekonomik komisyon son toplantısını 29.07.2003'te yapmıştır.

2004 yılında iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik 3 tane çok önemli anlaşma imzalanmıştır. Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi ve Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmaları ise Devlet Başkanı Beşar Esad'ın 2004 yılı Ocak ayında Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret vesilesiyle imzalanmış bulunmaktadır. Bu iki anlaşma ile firmaların her iki ülkede de ayrı ayrı vergilenmesi önlenecek ve karşılıklı yatırımların artması sağlanacaktır. Hukuki altyapının en önemli unsuru olan Türkiye-Suriye Serbest Ticaret Anlaşması, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Suriye'ye 22-23 Aralık 2004 tarihlerinde gerçekleştirdiği ziyaret sırasında imzalanmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde gümrük vergilerinin 12 yıllık bir süreç içinde aşamalı olarak sıfırlanması öngörüldürken, miktar kısıtlamaları ve bazı mallara getirilen ithal yasakları ile gümrük dışı harç gibi tarife dışı engellerin tamamen kaldırılması söz konusu olacaktır.

A. Suriye'ye Türkiye'den Yapılan İhracat

Türkiye'nin toplam ihracatında Suriye'nin payı, 1980 yılında % 3.5 iken, 1985 yılında % 0.7 'ye gerilemiş, 1991 yılında % 1.9, 1992'de % 1.4 ve 1993 yılında ise % 0.7 olarak gerçekleşmiştir. 1994'de tekrar % 1.4'e çıkan bu oran 1995'de % 1.2'ye düşmüş, 1996'da % 1.3 olmuştur. Suriye'nin Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payı, 1997 yılı rakamlarına göre % 1.0 oranında kalmıştır. Buna karşılık aynı yıl, Türkiye'nin Suriye ihracatındaki yeri ise % 9.28 oranında olmuştur. 1998 yılında Suriye'ye yönelik ihracatımız bu ülkenin genel ithalatında yaşanan daralmaya rağmen (petrol satışlarından elde ettiği gelirin % 50 oranında düşmesine bağlı olarak) bir önceki yılın aynı dönemine göre % 14.9 oranında artmıştır. Suriye'nin Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payı genel oranına baktığımızda ise bu oran % 1.2'ye çıkmıştır. 1999'da tekrar % 1'e düşmüş 2000'de ise % 0.7 olmuştur.

1989’da 177 milyon dolar olarak gerçekleştirilen ihracat, 1996’da % 74’lük artışla 308 milyon dolara çıkmış 2000’de yaklaşık % 50’lik bir azalışla 184 milyon dolara gerilemiştir. İhracatta keten, pamuk, bitkisel yağlardan oluşan üç grup 1992’de 99 milyon dolar ile % 45, 1993’te 117 milyon dolar ile % 49, 1995’te 128 milyon dolar ile % 47, 1996’da 154 milyon dolar ile % 50 paya sahip olmuştur. 1990 yılında Türkiye’nin Suriye’ye yaptığı ihracata bakarsak; ilk sırada demir –çelik bulunmaktadır. Daha sonra canlı hayvan (en fazla koyun ihracatı yapılır) ve hayvan ve bitkisel yağlar gelmektedir. 1991 -1995 arasında baktığımızda ihracatın 1991’de yükseldiğini (264.207.178 milyon dolar) iken 1992’de gerilediğini (216.187.467 milyon dolar), 1993-1994’de (1993-238.831.581 milyon dolar-1994-253.887.408 milyon dolar) tekrar yükseldiğini fakat ihracat ürünlerinin çok da değişmediğini görürüz. Buğday unu, ayçiçek yağı, margarin, iplik, beyaz şeker, canlı hayvan ihracatından sonra genel ihraç ürünleri yelpazesinde önemli bir yer almaktadır. 1995’te ise ihracatta, canlı hayvan ihracatının yerini “sentetik ve suni devamsız lifler”in tutmaya başladığını görürüz. 1996 yılında ise “telgraf ve telefon hattı için toprak ve sualtı kabloları” ile “telekomünikasyonda kullanılan diğer kablolar” ihracatta önemli bir paya sahip olmuştur. ¹⁶³

¹⁶³ Nalan Gündüz, *“Türkiye -Suriye Ticari İlişkileri”* , Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 2002, s. 92-100

Tablo 47

Türkiye'nin Suriye'ye İhracatı (1000 \$) (%)

Yıllar	İhracat	Türkiye'nin Toplam İhracatı İçinde Suriye'nin Payı (%)	Suriye'nin Toplam İthalatı İçinde Türkiye'nin Payı (%)
1995	272.162	1.2	4.3
1996	308.689	1.3	4.5
1997	268.754	1	4
1998	309.000	1.2	4.4
1999	232.208	1	2.9
2000	182.575	0.7	4.9
2001	281.141	0.7	6.2
2002	201.103	0.4	4.1
2003	110.818	0.17	2.3

Kaynak: T.C. Şam Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Suriye Ülke Raporu, s.27; T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Erişim (homepage) URL: <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/ekolar1/eko01.xls>

1999 ve 2000 yılında ise en fazla ihraç edilen ürünler; “Tekstil elyafı ve mamulleri” 1999’da 59.959.912 milyon dolar ,2000 yılında ise 50.033.624 milyon dolar, ikinci sırada “İşlenmiş sıvı ve katı yağlar,mumlar” 1999 yılında 19.015.001 dolar, 2000 yılında 13.789.938 dolar,üçüncü sırada “Elektrikli makine ve cihazlar” 1999 yılında 12.265.293 dolar, 2000 yılında ise 12.627.352 dolar. Bu dönemde canlı hayvan ihracatı yapılmamıştır. 2002 yılı itibariyle Türkiye’nin Suriye’ye ihracatında başı çeken ürünler ise; Hayvani yağlar (11.863.000 dolar), ham petrolden ürünler (15.443.000 dolar) , pamuk ürünleri (18.293.000 dolar), Elektrikli makine ve cihazlar (29.950.000 dolar), Motorlu araçlar, traktör vb araçlar (14.513.000 dolar) ‘dır.

Irak üzerinden Körfez Ülkelerine yapılmakta olan canlı hayvan ihracatımız, 1990 yılında başlayan Körfez Krizi nedeniyle Suriye karayoluna kaymıştır. Ancak, Suriye Hükümeti, 1991 yılı sonunda ülkemizde görülen sığır vebası hastalığı nedeniyle,

Ülkemiz menşeli canlı hayvanların Suriye'ye girişini ve bu ülkeden transit geçişlerini yasaklamıştır. 1992'de hastalık kontrol altına alınmış fakat Suriye yasağı kaldırmamıştır. Suriye, zellikle S. Arabistan, Kuveyt ve BAE pazarlarında yüksek fiyattan alıcı bulan ülkemiz menşeli koyunların bu ülkelere girişini engellemek suretiyle kendi firma ve üreticilerine Körfez lkeleri pazarlarında önemli bir avantaj sağlamaktadır.¹⁶⁴

Suriye'ye ihracatımızın sektörel dağılımına baktığımızda, %93 oranı ile imalat sanayi birinci sırada yer almaktadır. Yine %5'lik oranı ile tarım ve ormancılık sektörü ikinci sırada ve %2'lik oranı ile Madencilik ve Taş ocakçılığı sektörü üçüncü sırada yer almaktadır. Suriyeli zel sektör yatırımcılarının sermayeleri yetersizdir. Bu nedenle küçük ölçekli yatırımlara yönelmişlerdir. Coğrafi yakınlığı iyi bir şekilde değerlendirmek isteyen Suriyeli firmalar, makina-teçhizat ve ara malların alımında ülkemiz mallarını tercih etmektedirler. Suriye, 2004 yılı başı itibariyle ikinci el makina ithalatına izin vermiştir. Suriye makina ithalatının %50'si ülkemiz açısından ihracat potansiyelleri yüksek ve Suriye'de büyük talep gören tarım makineleri, gıda işleme ve paketleme makinaları, tekstil makinaları, pompa ve kompresörler, iş makineleri ve takım tezgahlarından oluşmaktadır. Otomotiv ana ve yan sanayi ithalatı Suriye'de makine ithalatından sonra üçüncü sıradadır. 2003 yılı sonlarında otomobillere uygulanan gümrük vergilerinde %50'lere varan indirimler, otomobillere ve oto yedek parçalarına ithalatını artırmıştır.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Aydos,Duran, s.85.

¹⁶⁵ Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), s.16 Erişim (homepage) URL:
<http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf>

Tablo 48**Türkiye'nin 1996-2004 Arasında Suriye'ye Madde Grupları İtibarıyla İhracatı (\$)**

SURİYE'YE İHRACATIMIZ	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
1- Tarımsal Ürünler	70.843	67.927	81.888	84.825	54.274	66.518	27.200	25.930	45.299
A-Gıda Maddeleri	68.595	65.933	81.187	84.363	53.403	65.507	22.513	17.428	25.363
1. Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri	42.351	34.228	51.571	60.247	36.894	54.785	13.838	10.806	15.528
2. Canlı hayvanlar	0	0	0	0	0	3	125	5	1
3. Hububat ve mamulleri	1.414	370	67	5.265	8.608	2.842	3.603	2.336	3.691
4. Meyva, sebze ve mamulleri	1.538	1.217	3.638	2.306	617	1.802	2.310	2.912	3.518
5. Tabii bal, şeker ve mamulleri	138	637	14.880	29.983	8.668	38.950	0	53	132
6. Hayvan yemleri	0	0	0	0	490	0	600	0	0
7. Diğer Gıda Maddeleri	39.261	32.003	32.985	22.693	18.511	11.189	7.199	5.499	8.187
8. İçkiler, tütün ve mamulleri	0	6.194	4.812	0	0	11	0	379	189
9. Alkollü ve alkolsüz içkiler	0	0	0	0	0	11	0	379	119
10. Tütün ve mamulleri	0	6.194	4.812	0	0	0	0	0	71
11. Hayvansal ve bitkisel yağlar ve mumlar	26.244	25.510	24.804	24.116	16.509	10.710	8.675	6.243	9.646
12. Yağlı tohumlar ve meyvalar	0	0	0	0	0	0	0	0	0
B.Tarımsal Ham maddeler	2.248	1.994	701	463	871	1.012	4.687	8.503	19.936
1. Tabii, sentetik ve kauçuk	69	62	42	0	1	218	115	603	197
2. Tabii mantar ve yuvarlak ağaçlar	10	247	0	4	0	0	826	223	26
3. Odun hamuru ve kağıt döküntüleri	0	0	0	0	0	0	0	0	1
4. Dokumaya elverişli lifler ve döküntüleri	2.169	1.685	626	458	865	788	3.744	7.661	19.710
5. Bitkisel ve hayvansal diğer ham maddeler	0	0	34	0	5	5	3	15	0
2- Madencilik Ürünleri	5.292	5.399	51.318	10.659	4.263	34.669	40.184	149.129	97.278
A- Maden cevherleri ve döküntüleri	1.182	1.691	941	852	3.022	4.013	5.887	10.363	13.095
B Mineral yakıtlar ve mineral yağlar	2.784	1.814	48.993	7.954	532	29.156	32.208	135.123	81.346

C. Kömür	131	216	206	41	103	42	96	136	148
D. Petrol ve ürünleri	2.653	1.598	48.765	7.885	379	29.090	32.112	134.985	81.141
E. Petrol gazları, doğal gaz	0	0	22	28	50	24	0	3	56
F .Demir dışı metaller	1.326	1.894	1.385	1.853	710	1.501	2.089	3.642	2.837
3- Sanayi	231.644	195.427	175.838	136.722	125.729	179.950	199.379	235.435	251.730
A.-Demir ve çelik	23.806	23.019	14.320	8.093	4.311	18.324	14.057	31.250	32.125
B.Kimyasallar	21.445	18.633	17.282	16.973	17.934	21.521	27.039	38.405	49.622
1. Plastikler	10.780	6.756	7.928	7.156	7.826	9.979	14.333	22.644	27.746
2. Eczacılık ürünleri	0	8	2	254	47	42	1	224	256
3. Diğer kimyasallar	10.665	11.869	9.352	9.563	10.061	11.499	12.705	15.537	21.620
C.Diğer yarı mamuller	32.965	25.740	17.175	17.499	21.178	32.074	33.839	40.248	59.334
1.Hazırlanmış deriler ve mamulleri	224	227	257	277	295	32	58	63	161
2. Kauçuk mamulleri	5.240	7.970	4.825	4.971	4.324	7.117	7.367	5.692	7.931
3. Mantar ve ağaç mamulleri	532	91	194	127	154	594	1.688	582	618
4. Kağıt-karton ve esaslı mamuller	1.775	1.988	2.764	3.182	4.003	4.063	4.780	7.863	12.761
5. Metal dışı mineral mamuller	16.881	12.665	4.645	5.474	7.399	8.132	8.727	17.951	23.021
6. Alçı, çimento vb. inşaat malzemeleri	13.194	8.915	2.109	2.954	4.721	4.880	5.178	13.767	17.535
7.Cam ve cam eşya	1.841	1.254	1.501	1.243	1.574	1.491	2.095	2.254	2.512
8.Diğerleri	1.846	2.495	1.034	1.277	1.104	1.761	1.454	1.930	2.974
9. Metal eşya	8.312	2.800	4.490	3.468	5.003	12.136	11.219	8.098	14.841
D. Makinalar ve ulaşım araçları	54.855	22.508	23.970	31.846	28.571	48.772	70.124	79.975	62.235

1. Otomotiv sanayii ürünleri	5.341	6.619	10.284	7.378	6.189	12.057	12.881	11.669	13.823
2. Büro makineleri ve haberleşme cihazları	159	57	43	41	89	148	88	749	222
3. Diğer makine ve ulaşım araçları	49.355	15.832	13.644	24.427	22.292	36.567	57.154	67.557	48.190
4.Enerji üreten makine	213	207	145	459	510	261	1.331	506	2.547
5.Diğer elektriksiz makineler	8.560	7.050	7.887	10.358	7.853	13.721	17.245	28.046	32.766
6. Diğer ulaşım araçları	1.244	1.062	921	1.455	1.571	3.267	2.246	2.956	4.262
7.Elektrikli makina ve cihazlar	39.338	7.513	4.691	12.154	12.358	19.319	36.332	36.049	8.616
E- Dokumacılık ürünleri	96.975	104.113	99.550	59.960	51.358	57.364	51.222	41.157	41.220
1.- Hazır giyim (84)	26	96	356	32	122	48	76	228	557
2. Deri ve kürkten giyim	0	20	20	1	0	0	54	59	87
3. Diğer giyim eşyası	26	76	336	32	122	47	21	169	470
4. Diğer tüketim malları	1.572	1.316	3.185	2.320	2.257	1.847	3.023	4.173	6.638
F .Sihhi tesisat, ısıtma malzemeleri	504	259	387	336	211	368	592	595	1.497
G. Mobilyalar	409	135	81	68	46	45	97	235	234
H.Seyahat eşyası	1	0	0	10	0	7	12	4	2
I.Mesleki, bilimsel ölçü ve kontrol cihazları	330	236	389	213	214	194	314	654	1.011
I.Diğer tüketim malları	323	499	2.328	1.692	1.751	1.195	1.808	2.561	2.776
K. Diğer Ürünler	0	0	0	3	0	4	9	260	476

Kaynak: T.C. Şam Büyükelçiliği Şam Ticaret Müşavirliği, Erişim (Homepage) URL:
<http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/SYR/ihr.xls>

B. Türkiye'nin Suriye'den Yaptığı İthalat

Suriye'nin toplam ihracatında Türkiye 'nin payı, 1980'de % 2.5 iken, 1985'te % 1.4'e inmiş, Türkiye'nin Suriye'den aldığı petrol miktarının artmasına bağlı olarak Körfez Krizi sonrasında 1990 yılında bu pay tekrar yükselerek % 8.1'e çıkmıştır. 1990'lı ve 2000'li yıllar boyunca bu pay satın alınan petrol miktarına göre değişmiştir. 1990'lı yıllarda Suriye'nin ihracatında AB ülkeleri ve ABD'nin ilk sıraları aldığını görüyoruz. Türkiye ise Suriye'nin ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında 1995'te 3. iken, 1998'de Ukrayna, İtalya,Almanya'dan sonra 4. olmuştur. Türkiye'nin Suriye'den yaptığı ithalat satın aldığı petrol miktarının artmasına bağlı olarak, 1994'de 43.800.000 dolarken, 1995 yılında 5.8 kat artarak 258.1 milyon dolar, 1996'da % 20 artışla 331.4 milyon dolar, 1997'de % 35 artışla 456.3 milyon dolar olmuştur. 1998'de 1.5 kat azalmış 308 milyon dolar olmuş, 2000 yılında ise 1.8 kat artmış ve 545 milyon dolara yükselmiştir.

1990'lı yıllarda Suriye'nin ihraç ürünlerinin yine eski dönemlerdeki gibi tarım ürünleri, petrol ve petrol ürünleri olduğunu görmekteyiz. 1990'da “petrol –bitümenli mineral yağlar” Suriye'nin Türkiye'ye ihracatında ilk sıralarda yer alır. Bu ürünü, “petrol koku” “öğütülmemiş portland çimentoları” takip etmektedir. 1991 yılında ise “petrol –bitümenli mineral yağlar- hafif petrol”, “motor benzini” ve “koyunların yünü alınmış pikle derileri” önemli ihracat ürünleridir. 1995 –1997 yılları arasında ise yine aynı ürünlerin ihraç edildiğini görüyoruz. 1997-1999 yılları arasında ise petrol ürünleri dışında, “yeşil mercimek”, “makarnalık buğday” ve “pamuk tohumu” önemli ihracat ürünleridir. 2000 yılında ise toplam ihracatın % 83'ünü “ham petrol”, % 1.1'ini “penyelenmemiş pamuk” ve % 2.23'ünü “kısa elyafli pamuk” oluşturmaktadır. 2002 yılında ise başı ham petrolden ürünler çekmekte, onu ham pamuk ve pamuk tohumu izlemektedir.

Tablo 49

Suriye’den Yapılan İthalat (1000 \$)

Yıllar	İthalat	Suriye’nin İhracatında Türkiye’nin Payı (%)	Türkiye’nin İthalatı İçindeki Payı (%)
1995	258.101	6.5	0,72
1996	309.880	4.1	0,71
1997	456.283	6.3	0,94
1998	308.000	10.7	0,67
1999	307.002	8.4	0,75
2000	545.095	9.3	1,00
2001	463.476	11.4	0.89
2002	502.461	12.1	0.72
2003	182.309	3	0.18

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı EBİM Kayıtları; T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Erişim (homepage) URL: <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/ekolar1/eko01.xls>

Türkiye’nin Suriye’nin ihracatındaki yerine bakarsak; 1990 yılında Türkiye’nin payı % 2.7’dir. 1995 yılında ise % 6.5 ile Suriye’nin ihracatında 4. sıraya yükselmiştir. 1998 yılında ise bu pay % 10.7’ye yükselmiştir. 1998’de Türkiye Almanya, Fransa, İtalya, Lübnan ile birlikte ilk beştedir. Türkiye’nin ithalatında Suriye’nin yerine bakarsak; 1980 yılında bu oran %0.2’dir. 2000 yılında ise bu pay % 1’dir.¹⁶⁶

2000 yılına kadar İran ve Irak’ın da paylarının bu civarlarda olduğunu göz önüne alırsak bu durumun bölgede yaşanan siyasi gelişmeler ve savaşlarla bağlantılı olduğunu görebiliriz.

¹⁶⁶ Gündüz,s. 106-116 -123-128; Aydos,Duran, s.90.

Tablo 50

Suriye'den 1996-2004 Arasında Madde Grupları İtibariyle Yapılan İthalat(\$)

	YILLIK (000\$)								
SURİYE'DEN İTHALATIMIZ	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
1- TARIMSAL ÜRÜNLER	28.272	105.982	110.530	42.777	84.416	43.637	39.603	63.686	57.460
A. Gıda Maddeleri	12.964	65.887	44.734	20.599	10.116	4.957	9.731	3.887	14.387
1. Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri	11.711	56.147	24.922	18.188	6.907	2.797	2.703	3.543	8.947
2. Canlı hayvanlar	298	0	0	0	5	0	0	2	18
3. Hububat ve mamulleri	2.971	17.657	0	274	40	0	43	40	104
4. Meyva, sebze ve mamulleri	5.025	37.448	23.806	16.744	4.926	1.735	1.856	1.353	1.489
5. Tabii bal, şeker ve mamulleri	2.195	34	0	0	0	0	4	1.031	1.029
6. Hayvan yemleri	445	203	1	68	415	149	562	752	5.677
7. Diğer Gıda Maddeleri	777	805	1.114	1.102	1.522	913	238	365	629
8. İçkiler, tütün ve mamulleri	1.253	0	0	0	0	0	0	0	9
9. Tütün ve mamulleri	1.253	0	0	0	0	0	0	0	9
10. Hayvansal ve bitkisel yağlar ve mumlar	0	3.639	5.683	2.410	3.084	0	418	0	0
11. Yağlı tohumlar ve meyvalar	0	6.100	14.129	0	125	2.160	6.609	344	5.431
B. Tarımsal Ham maddeler	15.308	40.095	65.796	22.178	74.299	38.680	29.872	59.799	43.073
1. Deri, kösele ve ham postlar	1.902	319	0	0	84	237	666	791	0
2. Tabii, sentetik ve rejenere kauçuk	59	0	0	0	0	0	0	0	0
3. Tabii mantar ve yuvarlak ağaçlar	0	4	14	16	2	11	20	253	529
4. Dokumaya elverişli lifler ve döküntüleri	13.253	39.773	65.701	21.997	73.993	37.758	28.760	58.671	42.528
5. Bitkisel ve hayvansal diğer ham maddeler	95	0	81	165	220	675	426	83	16
2- MADENCİLİK ÜRÜNLERİ	280.307	347.015	193.121	258.081	452.604	415.764	456.789	324.084	279.876
A. Maden cevherleri ve döküntüleri	1.832	1.623	2.267	1.092	752	531	362	8.754	8.139

B.Mineral yakıtlar ve mineral yağlar	278.476	345.392	190.854	256.990	451.852	415.234	456.428	315.329	271.692
C..Petrol ve ürünleri	278.476	345.392	190.854	256.990	451.852	415.234	456.428	315.329	271.692
D.Demir dışı metaller	0	0	0	0	0	0	0	0	45
3- SANAYİ	2.879	3.285	4.352	6.143	8.220	4.074	9.855	25.580	20.321
A.Demir ve çelik	0	6	0	0	0	0	0	0	126
B.Kimyasallar	383	91	1.904	2.533	2.601	1.754	1.104	430	4.855
1.Plastikler	383	80	773	843	845	515	333	45	3.093
2.Diğer kimyasallar	0	10	1.131	1.689	1.756	1.239	772	385	1.762
C.Diğer yarı mamuller	1.144	1.385	816	1.807	3.265	1.446	5.447	7.021	4.637
1.Hazırlanmış deriler, postlar ve mamulleri	1.060	1.218	176	0	73	320	79	114	157
2.Kauçuk mamulleri	0	0	17	25	5	4	0	8	52
3. Mantar ve ağaç mamulleri	0	6	3	1	5	5	0	10	3
4.Kağıt-karton ve kağıt, karton esaslı mamuller	3	23	540	1.738	3.118	1.064	5.183	6.662	3.820
5.Metal dışı mineral mamuller	42	96	66	40	46	50	49	78	297
6. Alçı, çimento vb. inşaat malzemeleri	0	0	0	2	17	28	33	33	61
7. Cam ve cam eşya	0	3	0	0	0	2	0	13	93
8. Diğerleri	42	93	66	38	28	21	16	32	143
9. Metal eşya	39	42	15	2	19	3	136	149	308
D- Makinalar ve ulaşım araçları	81	600	818	1.400	1.135	327	1.311	527	1.110
1. Otomotiv sanayii ürünleri	16	173	32	1.013	45	139	706	98	388
2.Büro makinaları ve haberleşme cihazları	4	14	145	125	31	4	2	6	0
3.Diğer makine ve ulaşım araçları	62	413	641	262	1.059	184	603	423	722
4. Enerji üreten makina	1	2	0	1	0	0	42	0	7
5.Diğer elektriksiz makinalar	36	362	426	216	781	141	25	65	631
6.Diğer ulaşım araçları	0	0	123	1	257	30	504	344	76
7. Elektrikli makina ve cihazlar	24	49	92	45	21	13	32	14	8
E. Dokumacılık ürünleri	305	373	285	199	559	180	1.411	15.813	7.688
1- Hazır giyim	28	24	76	2	6	8	8	150	155

2..Diğer giyim eşyası	28	24	76	2	6	8	8	150	155
3..Diğer tüketim malları	936	807	452	201	654	359	575	1.639	1.750
F.Sihhi tesisat, ısıtma ve aydınlatma malzemeleri	13	4	1	0	2	0	0	2	25
G.Mobilyalar	3	7	0	3	90	1	2	240	45
H.Seyahat eşyası	0	1	0	0	0	0	0	0	0
I. Ayakkabı	88	35	3	0	11	7	0	77	121
I.Mesleki, bilimsel ölçü ve kontrol cihazları	1	82	2	31	35	4	6	0	3
K.Diğer tüketim malları	832	678	446	168	516	347	567	1.319	1.556

Kaynak:T.C. Şam Büyükelçiliği Şam Ticaret Müşavirliği, Erişim (Homepage)
URL:<http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/SYR/ith.xls>

C. İki Ülke Arasındaki Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi

Türkiye- Suriye arasındaki ticaret hacmi 1990 yılında 279 milyon dolar iken, bu rakam 1999’da 539; 2000 yılında 727 milyon; 2001 toplamında ise 744 milyon dolara ulaşarak artış trendini sürdürmektedir. İstatistiklere yansımayan sınır ve bavul ticaretiyle birlikte bu rakamın 1 milyar dolara yaklaşma yolunda olduğu belirtilmektedir.

Tablo 51

Suriye –Türkiye İkili Ticaretinin Sektörel Dağılımı (%)

Suriye’ye İhracatımız

Tarım ve Ormancılık	%1
Madencilik ve Taş Ocakçılığı	%2
İmalat	%97

Suriye’den İthalat

Tarım ve Ormancılık	%13
Madencilik ve Taş Ocakçılığı	%71
İmalat	%16

Kaynak: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME), Bölüm I, Ekonomik Durum, Yabancı Sermaye, Dış Ticaret ve İthalat Mevzuatı, Erişim(homepage)URL: <http://www.igeme.org.tr/tur/yerinde/suriye/suriye1.pdf>, s.15.

Suriye – Türkiye ithalat ve ihracat değerleri Suriye’nin resmi kayıtlarına göre aşağıda Tablo 48’de gösterilmiştir :

Tablo 52

Türkiye-Suriye Dış Ticareti (1000 \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
1995	272.162	258.101	14.061	530.263
1996	308.689	309.880	-1.191	618.569
1997	268.754	456.283	-187.529	725.307
1998	309.000	308.000	1.000	617.000
1999	232.208	307.002	-74.794	539.210
2000	182.575	545.095	-362.520	727.670
2001	281.141	463.476	- 182.335	744.617
2002	201.103	502.461	- 301.358	703.564
2003	110.818	182.309	- 71.491	293.127
2004	306.989	291.760	15.229	598.749
(Ocak-Ekim)				

Kaynak: T.C. Şam Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Suriye Ülke Raporu, s.27;
Dış Ticaret Müsteşarlığı EBİM Kayıtları

2001 yılında Türkiye-Suriye dış ticaret dengesi Türkiye aleyhine 182 milyon dolar ‘eksi’ vermiştir. Son yıllarda ithalatta görülen artış, Türkiye’nin ham petrol ithalinden kaynaklanmaktadır. 2001 yılı toplamı itibarıyla Suriye, Türkiye’nin en çok ihracat yaptığı ülkeler arasında 22. sırada yer almıştır. 2001 yılında Türkiye’nin Suriye’den ithalatı 463 milyon dolar; ithalatımızdaki payı ise % 1.1 olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılı kümülatif rakamlarıyla Suriye, Türkiye’nin en çok ithalat yaptığı ülkeler arasında 21. sıradadır. Suriye’nin dış ticaret hacmi sıralamasında Türkiye ilk sıralara girmesine rağmen, ülkemiz dış ticaretinde Suriye epey gerilerdedir. Bu uçurum iki ülke dış ticaret hacminin büyüklük farkından kaynaklanmaktadır. Şam ile yeni dönemin bir ilki olarak, 2002 yılında Gaziantep’li işadamı Ahmet Mutafoğlu, dışa açılım çabasındaki Suriye’de

yatırım yapan “ilk Türk yatırımcı” olmuş; Türkmenlerin de yoğun olarak yaşadığı Halep’te 300 kişiye istihdam sağlayacak bir tekstil fabrikası açmıştır. Türkiye ile ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmek ve Türk firmalarının Suriye’ye ilgisini artırmak için Suriye İstanbul’da bir ticaret ofisi açmıştır.2002 yılında ise ihracat 201.103 milyon dolar iken, ithalat 502.461 milyon dolarda kalmış böylece dış ticaret dengesi ise 301.358 milyon dolar ‘eksi’ vermiştir. 2001 yılına göre dış ticaret dengesindeki açık 119 milyon dolar artmıştır.¹⁶⁷

D. Türkiye-Suriye Sınır Ticareti

Suriye ile Mardin, Şanlıurfa, Gaziantep, Kilis ve Hatay illerimiz arasında sınır ticareti yapılmakta olup, Suriye’nin bugüne kadar sınır ticareti kapsamında ithalata izin vermemesi nedeniyle bu kapsamdaki ticaret tek taraflı olarak ülkemizin sağladığı tarife tavizleri ile yürütülmektedir.

1978-79 petrol krizinden sonra yaşanan döviz darboğazının aşılması için 1980’de Gaziantep-Öncüpınar ve Kargamış sınır kapılarından Suriye ile sınır ticaretine başlanmıştır. 1986’da da Suriye ile ticaret için Hatay-Cilvegözü sınır kapısı açılmıştır. 1986-1990 arasında sadece ihracat yapılan Suriye’ye, 1990 sonrasında ithalatta yapılmaya başlanmış fakat ticaret hacmi diğer ülkelere göre düşüktür. Suriye ile uygulanmakta olan sınır ticaretine konu olan eşya cinsleri genel olarak gıda maddeleri, tekstil, tarımsal mallar ve hafif makine ağırlıklıdır.Türkiye Suriye’ye en fazla battaniye, defne yağı, yatak örtüsü, kazak-bohça ve mandal satarken; Suriye’den en fazla ayakkabı-terlik, deri, hasır ayakkabı, naylon, pamuk döküntüsü, pamuk ipliği, poşet, kumaş, salyangoz, yün, tavla takımı, motorin, kuş kafesi ve tavuk yumurtası alır.

¹⁶⁷ Şalvarcı, s.243-244.

Tablo 53

Türkiye-Suriye Sınır Ticaretine İlişkin Yıllık Rakamlar(\$)

Yıllar	İthalat	İhracat	Tic.Hacmi
1990	18.690	43.183	61.872
1991	24.791	37.302	62.093
1992	261.654	20.801	263.734
1993	1.021.916	111.097	1.133.013
1999	1.444.279	116.701	1.560.980

Kaynak:Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Başlıca Ekonomik Göstergeler; DETKİB (Denizli Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçılar Birliği)

Bu tablo bize sınır ticareti yoluyla daha çok ithalat yapılmakta olduğunu göstermektedir. Suriye ile sınır ticareti yolu ile yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payı, 1987-1992 yılları arasında % 0.3 iken, 1992’de % 0.2 olmuştur. 1993’de % 0.7’ye çıkmıştır. Sınır ticaretinde ihracatın ithalatı karşılama oranı oldukça düşüktür. İthalatın daha çok yapılmasının sebebi, sınır ticareti yoluyla yapılan ithalatta % 40’lara varan vergi ve fon indirimi uygulanmasıdır.¹⁶⁸

E. İki Ülke Arasında Ulaşım

Türkiye ve Suriye’nin coğrafi yakınlığı sayesinde sınır ticareti yapılmakta ve yine bu yakınlığın getirdiği bir avantaj olarak mallar diğer ülkeye daha kısa zamanda ulaştırılmaktadır bu da taşıma giderlerini azaltan bir unsur olmaktadır. Coğrafi yakınlığın getirdiği avantaja rağmen iki ülke arasındaki kara, deniz,hava ve demiryolu ulaşım şebekelerinin ihtiyaçları karşılamakta yeterli olduğunu söyleyemeyiz.

Suriye ve Türkiye arasındaki karayolu ulaşımıyla ilgili 1982 ve 2004 tarihlerinde 2 adet Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması imzalanmıştır. Türkiye, KEK V. Dönem Toplantısında Suriye plakalı araçlardan ikili taşımalarda ücret alınmadığı, transit taşımalarda ise düşük bir ücret tahsil edildiği belirtilerek, Suriye’den hangi ad altında

olursa olsun taşımalarda alınan tüm ücretlerin kaldırılmasını istemiştir. Suriye Hükümeti de Suriye'ye giriş yapan ya da transit mal taşıyan Türk araçlarından alınan geçiş vergilerini Temmuz 2003'te indirmiş ancak, Suriye Hükümeti ikili taşımalardaki uygulamayı iptal ederek yeni ücretleri sadece transit taşımalara uygulamaya başlamıştır. Halen ikili taşımalarda alınan ücret araç başı yaklaşık 375 ABD Dolarıdır. Suriye'nin bunu tam olarak kaldırmamasının nedeni Türkiye'ye kıyasla gelişmiş bir tır filosunun olmaması ve burada verilecek tavizlerin Türkiye lehine işleyecek olmasıdır. Demiryolu taşımacılığına bakarsak; Ortadoğu ve Yakındoğu'ya yapılacak demiryolu taşımaları, Türkiye, İran, Suriye, Ürdün ve Lübnan'ın üyesi olduğu CMO (Ortadoğu Demiryolları Konferansı) Ortak Anlaşması ve Avrupa-Asya Tarifesine (TEA) göre yapılmaktadır. 1997 yılı ikinci yarısından itibaren Irak ile Suriye arasındaki Al-Waled sınır kapısının yük ve yolcu taşımacılığına açılması sonrasında TCDD Nusaybin-Kamışlı hattında taşımacılığa başlamıştır. Ülkemiz sınırları içinde kalan İslahiye-Meydanekbez demiryolu hattı ile Suriye'ye ve bu ülke üzerinden Ürdün'e, taşıma yapılabilmektedir.¹⁶⁹

Suriye Demiryolları'nın 1982 yılından bu yana Irak yönüne yapılan taşımalar için kapalı olan hat ile ilgili kısıtlamayı 24 Nisan 2000 tarihinde kaldırmasından sonra Suriye ve Irak ile ilişkilerimiz yeniden canlanmıştır. Türkiye-Suriye-Irak transit demiryolu hattının yeniden işletmeye açılması ile ilgili 2000 yılında Ankara'da bir toplantı yapılmıştır. Toplantıda alınan karar gereği Türkiye-Suriye-Irak demiryolu hattı 2 Ocak 2001 tarihinden itibaren yolcu ve yük trafiğine açılmıştır. Bu hat 27 Şubat 2003 tarihinde tekrar trafiğe kapanmış fakat 1 Ağustos 2003 tarihinde tekrar açılmıştır. Bu karar işadamlarını rahatlatmış ancak gümrük prosedürlerinin zorluğu ve yavaşlığı nedeniyle yaşanan sorunlar devam etmektedir. Suriye Ulaştırma Bakanının Türkiye ziyareti sırasında hava ulaştırması konusunda yapılan görüşmelerde, mevcut hava taşımacılık anlaşmasının günümüz koşullarına uygun olmadığı düşüncesiyle karşılıklı birer taslak sunulmuş, böylece özellikle frekans ve trafik konusunda yaşanan problemlerin aşılması amaçlanmıştır. 2003 yılında gerçekleştirilen Türkiye-Suriye 6.

¹⁶⁸ Gündüz, s.133-135.

¹⁶⁹ Aydos,Duran,s.80-82.

KEK Toplantısı sonucunda da iki ülke arasında bulunan Havayolu Taşımacılığı Anlaşması'nın yenilenmesine karar verilmiştir.¹⁷⁰

F. İki Ülke Arasındaki Enerji İşbirliği

Tüpraş, Suriye Milli Petrol Şirketi'nden (SYTROL), yıllık bazda yapılan kontratlarla ham petrol alımına 1995 yılında başlamıştır. Türkiye'nin enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesinin taşıdığı önem dikkate alındığında, sınırlarımıza çok yakın bir bölgede bulunan rezervlerden elde edilecek doğalgazın yaklaşık 300 km'lik bir boru hattı ile güneydeki sanayi merkezlerimize taşınması mümkün görülmektedir. Suriye'nin bilinen doğalgaz rezervleri 240.5 milyar m³ ve yıllık doğalgaz üretimi ise 4.1 milyar m³ civarındadır.

Tablo 54

Türkiye'nin Suriye'den Ham Petrol Alımı

Yıllar	Miktar (1000 ton)	Değer (milyon \$)
1999	1.616	209
2000	1.369	275
2001	1.036	180
2002	1.050	187
2003	700	148
2004 (Ocak-Eylül)	238.6	56.5

Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), Suriye Ülke Bülteni ,Aralık 2004,s.19.

Suriye ve Türkiye arasında enerji alanında en önemli konuları, Atatürk Barajı nedeniyle kontrol altına alınan Fırat Suları ve Asi nehri teşkil etmektedir. İki ülke arasında gerçekleştirilen resmi ziyaretlerde Asi nehri üzerinde kurulacak baraj inşası için alınan prensip kararının hayata geçirilmesine yönelik çalışmaların başlatılması konusunda da görüş birliğine varılmıştır. Suriye Petrol Bakanı 2001 yılının Ocak ayında

¹⁷⁰ Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), s. 18, Erişim (homepage) URL: <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf>

ülkemize gerçekleştirdiği ziyaret sırasında yapılan görüşmelerde, iki ülkenin petrol ve doğalgaz alanında süratle işbirliğine başlamalarına ve bu yönde teknik çalışma grupları oluşturulmasına karar verilmiştir. Enerji alanında işbirliği, ikili planda Suriye'nin petrol ve doğal gaz sahalarında keşif üretim ve işletme faaliyetlerini, çok taraflı planda ise Mısır'ın El Ariş Limanından Ürdün-Suriye-Türkiye bağlantısıyla Avrupa'ya ulaştırılması planlanan doğal gaz boru hattını kapsamaktadır. Bu hat sayesinde Mısır'ın yanı sıra Suriye'den de doğal gaz alınabilecektir. Diğer yandan, Ürdün, Suriye, Lübnan, Mısır'ın dahil olduğu Maşrek Anlaşması'na Irak'ın da katılmış olması ile Irak doğal gazının Suriye'nin Humus şehrine daha sonra Halep üzerinden Türkiye'ye taşınması da söz konusu olabilecektir. Ayrıca, Türkiye, Suriye, Mısır, Ürdün, Irak ve Lübnan'ı kapsayan 1989'da imzalanan bir protokolle ortaya çıkan Enterkonnekte Elektrik Projesinin tamamlanmasından sonra elektrik alanında gerek Suriye'den, gerekse projeye taraf diğer ülkelerden elektrik temini mümkün olacaktır.¹⁷¹

G. Turizm

Türkiye ile Suriye arasında 17 Mayıs 1982 tarihinde imzalanan bir Turizm İşbirliği Anlaşması bulunmaktadır. Ülkemize gelen Suriye vatandaşlarının önemli bir bölümü ticari amaçlarla ülkemizi ziyaret etmektedir. Ancak, gelişen ilişkilerle birlikte karşılıklı turist sayısı artmaya başlamıştır. Ocak 2004'te ise iki ülke arasında turizm alanında Karma Komisyon Protokolü imzalanmıştır.

¹⁷¹ Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), s.17-18 Erişim (homepage) URL: <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf> ; Gündüz,s.142; Aydos,Duran, s.85-90.

Tablo 55

Suriye’den Ülkemize Gelen Turist Sayısı

Yıllar	Turist Sayısı
1995	111.825
1999	102.444
2000	122.376
2001	109.697
2002	126.310
2003	154.249
2004 (Ocak-Ekim) (Geçici veri)	163.889

Kaynak:Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), Suriye Ülke Bülteni ,Aralık 2004,s.19.

H. Sınai İlişkiler

Suriye’ li firmalar tarafından Türk firmalarına ortak yatırıma yönelik önerilen alanlar,gıda, ambalaj, makina, çimento, GRP boru üretimi, kumaş, madencilik, inşaat malzemeleri, gübre, deterjan, cam, deri, boya, konteyner üretimi, kumaş üretimi ve boyaması, iç giyim, otel işletmeciliği, eğlence merkezleri,enerji projeleri, sağlık turizmi, tuz ve zeytinyağı üretimi ve dağıtımıdır.

Ticaret ve Sanayi Bakanlığı ile Suriye Sanayi Bakanlığı arasında Ekim 2004’te imzalanan İşbirliği Protokolü’ne göre Türk ve Suriyeli üyelerden oluşan bir izleme komitesi kurulmuştur. Buna göre söz konusu izleme komitesinin görevleri arasında Suriye’de yatırım projesi olan Türk firmalarının zorluk çektikleri noktalarda bu komiteye başvurması ve sorunların komite tarafından izlenmesi ve gerekli durumlarda toplanması yer almaktadır.Halihazırda Suriye tekstil alanında faaliyet gösteren firmalarımız iplik üretimi yapmaktadırlar. Bunu dışında bir Türk firması boru fabrikası yatırımı için yatırım izni almış bulunmaktadır. Suriye’de bulunan Al-Thawra, Deyr-el Zor, Tal Salhat şeker fabrikalarının toplam 25 milyon dolar değerindeki modernizasyon çalışmalarını da Türkiye’den Kayseri Şeker Fabrikası üstlenmiştir. Marsa Firması da Suriye’de margarin alanında fason üretim yaptırmaktadır. Son yıllarda müteahhitlik

firmalarımız Suriye’de 90 milyon \$ tutarında 6 proje üstlenmişlerdir. Bunların içinde Suriye, Ürdün ortak sınırından geçen Yarmouk nehri üzerinde Al Wahdeh Barajının inşası da bulunmaktadır. Bunlara ilaveten zeytin atıklarından kömür üretimi, damlatma ile sulama sistemleri, demir ve metal profil üretimi, bitkisel yağlar, açık denizlerde av filosu, plastik profiller, plastik granül renklendirici dioektil fatalat, bitkisel yağ rafine ve ambalajı, yumurta violleri ve karton kutu üretimi firmalarımızın yatırım yapmış olduğu diğer alanlardır. Türk firmalarının Suriye’de planladıkları yatırım konuları ise inşaat, mühendislik malzemeleri, demiryolu yapımı, lokomotif, zeytinyağı ve margarin üretimi, perakende, enerji nakil hattı, çimento, gıda, cam, elektrikli ev aletler, ambalaj, traktör, kamyon, LPG tankları, makine ve turizm olarak sıralanabilir.¹⁷²

I. Karşılıklı İşbirliğini Geliştirme ve Tanıtım Faaliyetleri

“Ticaret Anlaşması’nda iki ülke arasında işbirliğini geliştirmek amacıyla kurulması öngörülen Karma Ekonomik Komisyon Toplantıları 1988’den bu yana yapılmaktadır.

Türkiye-Suriye Ekonomik, Bilimsel, Teknik ve Ticari İşbirliği Karma Komisyonu III. Dönem toplantısı 19-20 Temmuz 1988 tarihlerinde Ankara’da yapılmıştır. Fakat yaşanan siyasi gerginlikler ticari ilişkilere de yansımıştır. İkili ilişkilerin seyrine bağlı olarak 1988’de toplanan Karma Ekonomik Komisyon, sonraki toplantılarını arka arkaya 8-11 Mayıs 2000’de (Türkiye-Suriye KEK IV. Dönem Toplantısı) Şam’da, 20-21 Haziran 2001’de de (V. Dönem) Ankara’da gerçekleştirmiştir. Bu iki toplantıda da KEK Protokolü imzalanmıştır. Bu protokoller de tarım, enerji ulaştırma, sağlık, bilim, teknik ve de müteahhitlik alanlarında işbirliğinin yapılması ya da geliştirilmesi, ekonomi ve yatırım alanlarındaki işbirliğini güçlendirecek Türkiye-Suriye İşadamları Konseyi kurulması konuları gündeme gelmiştir. Bu görüşmeler sonucunda kurulan Türkiye-Suriye İş Konseyi Toplantısı ilk olarak 19 Haziran 2001 tarihinde İstanbul’da yapılmıştır. 2. toplantı 2002 yılında Halep ve Şam’da, 3. toplantı ise 2004 yılında İstanbul’da gerçekleştirilmiştir.

2003 yılında yapılan 6. dönem KEK Toplantısı Ankara’da yapılmış, Gümrükler Alanında Karşılıklı Yardımlaşma ve İşbirliği Anlaşması, Petrol, Gaz ve Mineral

¹⁷² Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), s.19-20, Erişim (homepage) URL: <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf>

Kaynaklar Alanında İşbirliği Anlaşması ve de Sağlık Alanında İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın 2004 yılında yaptığı Türkiye ziyareti esnasında yapılan görüşmeler sonucunda ikili ilişkilerde birçok açılım sağlamıştır. Bu görüşmelerde Gaziantep'te Suriye Konsoloslugu açılması ve Suriye sınırında Gaziantep, Hatay, Şanlıurfa ve Kilis illerinde yerleşik olan, bazı vergilerden muaf tutulacak ve de her iki ülkenin tespit edeceği malların satışa sunulacağı 4 sınır ticaret merkezi kurulması kararlaştırılmıştır. Bu ziyarette Esad, Türk işadamlarının vizelerini sınır kapısından en az bir yıllık olacak şekilde alabilmesi ve ihracatçıların önündeki engellerin kaldırılması için talimat vermiştir. Görüşmeler sonucunda Türkiye - Suriye sınırındaki mayınlı arazilerin temizlenerek ekolojik tarıma açılması ve burada bir serbest bölge kurulması kararı alınmıştır. Ayrıca 2004 yılının Ocak ayında Gaziantep ile Halep arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için bir protokol imzalanmıştır. Protokolde ticaret, turizm, kültür ve eğitim alanlarında işbirliği yapılmasını öngörmektedir. 2005 yılından itibaren Arap Birliği ülkelerinde uygulaması başlayacak gümrüksüz geçişler nedeniyle Türk iş dünyasında gözler Suriye'ye çevrilmesini sağlamıştır.¹⁷³

Özellikle de 1998 sonrasında ilişkilerin düzelmesiyle beraber bu ülkede yapılan fuarlara katılım sağlanmaktadır. Örneğin; 2001 yılında yapılan “Leather Tex 2001 Fuarı”na veya aynı yılda Şam’da düzenlenen “Uluslararası Çiçek Fuarı’na Türkiye milli düzeyde katılım sağlamıştır. 8-12 Mayıs 2000 tarihlerinde TÜYAP organizasyonunda, Şam’da ”Made in Turkey 2000” Türk İhraç Ürünleri Fuarı düzenlenmiştir. Ortadoğu’nun en önemli ticaret fuarlarından biri olan Eylül ayında yapılan Şam Uluslararası Fuarı’na Türkiye milli katılım organizasyonu İGEME (İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi) tarafından gerçekleştirilmektedir. 2003 yılında yapılan fuara toplam 23 Türk firması katılmıştır. Sanayi ürünlerinin ağırlıklı olarak sergilendiği bu fuarda Türk firmaları başta Suriye olmak üzere Ürdün, Lübnan, İran, Irak, Sudan ve Suudi Arabistan gibi birçok ülkeden işadamları ile temas sağlamaktadırlar.

¹⁷³ “İşadamları yakındı, Esad anında çözdü” Milliyet Gazetesi, 09.01.2004; “Halep'te protokol imzalandı”, Dünya Gazetesi, 13.01.2004; “Güneydoğulu işadamlarının gözü Suriye'de”, Dünya Gazetesi, 09.01.2004; “Gaziantep'te Suriye Konsoloslugu açılacak / Suriye sınırında 4 sınır ticaret merkezi kuruluyor”, Dünya Gazetesi, 08.01.2004

SONUÇ

Günümüzde Suriye devletinin bulunduğu coğrafya, insanlık tarihinin hemen hemen her döneminde sıcak bir çatışma bölgesi olmuştur çünkü bu coğrafya, Ortadoğu'yu menfaat alanı olarak gören tüm güçlerin üzerinde etkili olmak istedikleri bir bölge olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Suriye'nin, Ortadoğu'nun bölgesel jeopolitiği ve küresel ilişkiler ağı içerisindeki önemi, Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan “Yeni Dünya Düzeni” ile farklılaşmıştır. Suriye, Soğuk Savaş öncesinde iki kutuplu dünyada SSCB'nin yanında yer almış ve ekonomi-politiğini bu yönde şekillendirmiştir. SSCB'nin dağılması sonrası ortaya çıkan yeni dünya düzeni, özellikle de Ortadoğu için önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu düzenin baş aktörü ABD'nin, Kuveyt'e müdahalesi global anlamda değişimin başlangıcı olmuştur. Bu dönemde Soğuk Savaş dönemindeki gibi statik olmayan, dinamik, çıkara dayanan ve kısa süreli ittifaklar ile bölgedeki güçler dengesi belirlenmeye başlanmıştır.

Bu dönem, bölgenin başat güçlerinden biri olan Suriye'nin hem iç hem dış değişiminin de başlangıcı olmuştur. 1991 sonrası içerideki değişim özellikle ekonomi alanında görülmüş, 1990'lar da piyasa ekonomisine geçiş için bir reform süreci başlamıştır hala da devam etmektedir. Dışarıda SSCB'nin çökmesi, buradan gelen yardımların kesilmesi, içeride ise 1984'de başlayan, 1990'lara kadar süren ağır bir döviz bunalımının yaşanması, 1990'lı yıllarda ülkede bir reform sürecine girilmesini tetiklemiştir.

Milli sanayiye korumak adına 1990'lara kadar ithal ikamesine yönelik bir yatırım politikası uygulayan Suriye'de, 1980'lerin sonunda bu döneme kadar iç talep karşılandıktan sonra düşünülen ihracatın önemini farkedilmiş ve ihracata dönük kalkınma modelini benimsenmiştir. Ülkede ekonomik alanda girilen bu liberalleşme süreci günümüzde de devam etmektedir. Suriye'de 1990'larda başlayan dışa açılma sürecinde, özel bankacılık sisteminin kurulması, yeni kur politikası, menkul kıymetler borsası kurulması ve ülkeye yabancı sermaye girişini hızlandırarak gibi önlemlerin amacı genel olarak ülkeyi piyasa ekonomisine daha da uyumlu hale getirmektedir.

Bu reform sürecine girilmesinin dış sebepleri olarak yeni dünya düzeni ve genel olarak tüm ekonomilerin piyasa ekonomisi ile uyumlu hale getirilmesi sürecini gösterebiliriz.

Ülke içi sebeplere bakarsak; jeopolitik konum itibariyle Akdeniz'in doğu sahilinde Asya, Avrupa, ve Afrika kıtalarının birleşme mevkiinde bulunan Suriye, jeoekonomik bakımdan diğer Arap ülkeleri kadar şanslı değildir. Ortadoğu ölçeğinde önemli bir petrol üreticisi olmamakla birlikte ekonomisinin büyümesi veya küçülmesi yaklaşık 30 senedir petrol gelirlerine bağımlı bir gelişim göstermektedir.

Aslen bir tarım ülkesi olan işgücünün 1/3'ünü tarım sektöründe istihdam eden Suriye'de sadece tekstil, gıda işleme gibi sanayi kolları gelişmiştir. Suriye'nin petrol gelirlerine ve fiyatlarına olan ekonomik bağımlılığı sadece kendi ihracat gelirleri ile sınırlı değildir. Suudi Arabistan, Kuveyt gibi diğer önemli petrol ihracatçısı Arap ülkelerinin daha fakir Arap ülkelere yaptıkları yardımlarının miktarı da petrol fiyatlarındaki artışa ya da azalışa bağlı olmuştur. Bunun dışında hala önemli bir gelir kaynağı olan yurtdışında çalışan işçilerin ülkeye getirdikleri dövizler de bir bakıma petrole ilintilidir çünkü birçok Suriye vatandaşı Körfez ülkelerinde çalışmakta ve Suriye'ye döviz göndermektedir.

Petrol gibi tükenebilir bir enerji kaynağına bağımlı bir ekonominin pek de sağlıklı olmadığı bellidir çünkü gerek Uluslararası Enerji Ajansı gerek diğer kaynaklar Suriye'nin petrol üretiminin gittikçe düştüğünün ve önümüzdeki 10-15 sene içinde Suriye'nin bir petrol ithalatçısı konumuna geleceğinin altını çizmektedirler. Bu yüzden Suriye'nin ekonomisini çeşitlendirmesi, sanayisini geliştirmesi ve petrol ve petrol dışı ürünlerin ticaretine yönelmesi de bir zorunluluk halini almıştır. Son zamanlarda Suriye'nin komşu ülkelerle ve AB ile ticari ilişkileri geliştirme hamlesini bu açıdan da değerlendirebiliriz

Ekonomik olarak dış dünya ile bütünleşme gayretinde olan Suriye, siyasi reformları hayata geçirme bakımında çok da hevesli gözükmemektedir. Etnik ve dini olarak çok parçalı, heterojen bir yapıya sahip ülkede, Esad ailesi dışında da Alevi azınlık ordu ya da devlet bürokrasisinde köşe başlarını tutmuşlardır. Hafız Esad'ın ve Beşar Esad'ın

mensubu olduğu ve hala iktidarda olan Baas Partisi'nin ideolojisindeki Arap milliyetçiliği ve İsrail karşıtlığı yıllarca dış ve iç politika da güdülen önemli siyasetlerden biri olmuştur. Böylece ülke içinde etnik ve dini çok parçalı yapıya karşı Arap üst kimliğinin bir birleştirici vazifesi görmesi amaçlanmıştır. Suriye merkezli bir Arap Birliğini ideolojik çerçeve olarak alan Hafız Esad siyasal oluşumdaki boşlukları karizmatik liderlik kimliği ile doldurmuş böylece totaliter bir rejimle ülkeyi yönetmiştir. Beşar Esad'ın yönetiminde de pek bir değişim olmamıştır. Totaliter rejimin ülke içindeki varlığını devam ettirmek için 1990 sonrasında ekonomik olarak liberalleşme adına önemli adımlar attığını ama bunun siyasal alana pek de yansıtmadığını görmekteyiz.

Ülke içindeki bu heterojen sosyal yapıyı birarada tutabilmek, dış politikada da bölgede karşıt güç olarak görülen İsrail'e karşı güçlü bir ordu ve güvenlik ağı gerekmektedir. Dış konjonktür de bu durumda bir etkendir. 1. Körfez Savaşının ardından güvenlik kaygılarıyla bölgede birçok ülke yeni bir silahlanma hamlesine girmiştir. Bu durum bölgede gerginlikleri artırmış ve iç ve dış güvensizlik ortamını körüklemiştir. Bu da daha fazla silahlanılmasını beraberinde getirmiştir. Bu sebeple savunma harcamalarına ayrılan büyük kaynak, ekonomide eğitim, sağlık, adalet gibi alanlara aktarılamamakta, bu durum ülkenin sosyal ve ekonomik gelişiminin önünde önemli bir engel oluşturmaktadır.

1990 sonrasında yaşanan küresel süreç, Türkiye-Suriye ilişkilerinin seyrinde de değişimi beraberinde getirmiştir. Coğrafi yakınlık, geleneksel tarihi ve kültürel bağlara rağmen Türkiye-Suriye ilişkilerinin, son birkaç yıla kadar varolan potansiyelle karşılaştırıldığında, gerek siyasi gerek ekonomik bakımdan asgari düzeyde kaldığını görürüz. Burada daha çok ülkeler arasındaki ikili ilişkilerde çıkan, gerilimi körükleyen su sorunu, terör sorunu, Hatay sorunu gibi bir dizi sorunun yanısıra bölgenin özel jeopolitik ve jeoekonomik konumu sonucu ortaya çıkan Körfez Krizi, küresel ve bölgesel güçlerin Suriye'ye ve Türkiye-Suriye ilişkilerinin gelişimine verdikleri tepkiler ve de SSCB'nin dağılması gibi faktörlerin ekonomik ilişkiler için belirleyici olduğunu görmekteyiz. Türkiye-Suriye ekonomik ilişkilerinin seyrine bakarsak genelde ekonomik değil politik kaygılar sebebiyle sekteye uğradığını görebiliriz.

Körfez Savaşı sonrasındaki dönemde 1990 –1998 yılları arasında belli bir seviyede giden ilişkiler 1998 Adana Mutabakatı’nın imzalanması sonrasında ivme kazanmıştır. İkili ilişkilerde siyasi ve ekonomik olarak özellikle de Beşar Esad’ın başa geçmesinden sonra bir bahar havası yaşanmaya başlamıştır. Bu seyri iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin gelişimi de göstermektedir. Dış ticaret hacmimiz giderek artmakta, buna rağmen ticaret dengesi “eksi” vermektedir. Bu duruma sebep Suriye’den yaptığımız petrol ve petrol ürünleri ithalatının artmasıdır.

SSCB’nin dağılmasıyla ortaya çıkan tek kutuplu dünya ve Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan düzeni tanımlayıcı “yeni dünya düzeni”, bölge- içi jeopolitik dengeler ve küresel güçlerin bölgeye bakışında büyük bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Küresel düzenin hamisi olarak kendini konumlandıran ABD’nin, jeoekonomik kaynak olarak dünya petrolünün büyük bir kısmını barındıran, jeopolitik olarak 3 kıtanın kesiştiği geçiş hattı olarak tanımlanan, AB, Rusya, Çin gibi küresel diğer güçlerle oluşan denge bakımından da hakim olunmasının hayati önem taşıdığı, Ortadoğu’ya yönelik planları büyük önem taşımaktadır. ABD için bu bölgenin hayati önem taşımasının diğer bir sebebi de müttefiki İsrail’in bölgedeki güvenliğini sağlamaktır. Bütün bu sebeplerle ABD, 1991’de Körfez Savaşı ile başlattığı dünyanın jeo-stratejik ve jeopolitik merkezi sayılan bölgeyi, yeniden çıkarları doğrultusunda şekillendirme planını uygulamaya devam etmektedir. Taşlar hala yerine oturmuş gözükmemektedir. ABD’nin 2003’teki Irak müdahalesi sonrasında Suriye’ye karşı takındığı saldırgan tutum Suriye’yi yeni müttefikler aramaya itmiştir. Bu çerçevede daha önce de İran-Irak savaşında ittifak yaptığı İran ve diğer önemli bölgesel güç Türkiye ile ilişkilerini ekonomik ve siyasi bakımdan geliştirmeye ve olan sorunları çözmeye yönelik yapıcı bir dış politikaya yönelmiştir. Bölgesel güçlerle ilişkilerini geliştirmek için Arap Ortak Ligi çerçevesinde Serbest Ticaret Anlaşmaları yapmıştır. ABD’nin benimsediği Suriye karşıtı tutuma rağmen diğer bir küresel güç olan AB ile Suriye ilişkiler bakımından iyi bir dönem yaşamaktadır. AB’nin Euro-Med projesi çerçevesinde ortaklık yapmayı düşündüğü 12 ülkeden biri Suriye olmuştur. Bu politikalara paralel olarak, Suriye Avrupa Birliği Ortaklık Anlaşması’nı paraflamış bulunmaktadır. 1990 sonrasında Suriye’nin dış ticaretinde aslan payı AB’nin olmuştur. 1990 sonrasında Arap dünyasına

ve uluslararası arenaya entegre olma arzusu içinde politikalarını yönlendiren Suriye, bu yönde AB ve Arap ülkeleriyle ve Türkiye ile ilişkilerini geliştirmektedir.

Suriye –Türkiye ilişkilerinin ekonomik olarak istenilen düzeyde seyretmemesinin yukarda değindiğimiz siyasi iç ve dış sebepleri dışında ekonomik sebepleri de bulunmaktadır. Son dönemde yapılan antlaşmalarla ekonomik ilişkilerin hukuki altyapısı oluşturulmaya çalışılsa da sorunlar devam etmektedir.

Örneğin; iki ülke arasındaki ulaşım ağı coğrafi yakınlığın getirdiği avantajlara rağmen ihtiyaçları karşılayacak yeterlilikte değildir. Karayolunda ulaşımın geliştirilmesi bakımından taşıma ücretleri hala bir sorundur. Ayrıca Türk kamyon ve araçlarının Suriye’den, Suriye kamyon ve araçlarının Türkiye’den yük alabilmelerine imkan tanıyan düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bu düzenlemeler her iki ülkenin de ekonomik kayıplarını önleyecektir. Denizcilik alanında da İsrail limanlarına uğramış olan Türk gemilerinin Suriye tarafından kara listeye alınması ile Suriye liman hizmetlerinin oldukça karmaşık ve ücretlerinin yüksek olması iş adamlarımızı zor durumda bırakmaktadır. Taşımacılık açısından yeni gümrük kapılarının açılması ve mevcutların yenilenmesi, ekonomik anlaşmaların kapsamının genişletilerek, reeksport, sınır ticareti gibi dış ticaret imkanlarının geliştirilmesine yönelik mevzuat düzenlemelerinin yapılması işbirliğinin geliştirilmesi bakımından önemlidir. Sınır ticaretinin geliştirilmesi iki ülkede de bölgesel işbirliği düzeyinin ve refahın artmasını sağlayacak kaçakçılık bir nebze engellenecek ve bu bölgelerde istihdam artışı sağlanacak böylece işsizliğin yoğun olduğu iki ülke içinde önemli bir kazanım olacaktır.

Türkiye –Suriye arasında pazarlama ve tanıtım faaliyetlerinin yetersizliği de diğer bir sorundur. Suriye ve Türkiye’de düzenlenen fuar, sergi gibi faaliyetlere daha sık ve geniş bir katılımın olması iki ülkenin de mallarının daha iyi tanınmasını ve ülke pazarına girişin daha etkin olmasını sağlayacaktır.

Finansal ve bankacılık alanında da Suriye’de bulunan uzman kurumların yetersiz olması ve yürürlükteki mevzuat sebebiyle sorunlar yaşanmaktadır. Türkiye’de, Suriye ile bankacılık işlemlerini yürüten çok sınırlı sayıda banka bulunmakta, bu bankalarında Suriye bankaları nezdindeki kredi limitlerinin yeterli olmaması nedeniyle ihracatçı

firmaların akreditif ve teminat mektupları işlemlerinde büyük sıkıntılar yaşanmaktadır. Bu çerçevede Suriye'nin Türkiye'de tayin etmiş olduğu muhabir banka sayısını artırması ve bu amaçla iki ülke arasında bir bankacılık anlaşması imzalanması önem arz etmektedir. Suriyeli Bankaların uyguladığı “muhabir banka masraf ve komisyon oranları” çok yüksektir. Bu masraf ve komisyonlar peşin olarak alınmakta bu da iş adamlarımızı zor durumda bırakmaktadır. Bu masrafların azaltılması ve taksitlendirilmesi ihracatçılarımıza kolaylık sağlayacaktır. Buna ilaveten işlemlerin hızlanması ve kolaylaşması noktasında Suriye'de bir Türk Bankası'nın şube açması işbirliğini artırabilir. 10 Sayılı Yatırım Kanunu çerçevesinde sermayenin 5 yıl boyunca geri dönüşü engellenmektedir. Örneğin kanun değişikliği nedeniyle veya öngörülemeyen nedenlerden ötürü yatırımın durdurulması halinde yatırım yapan firma sermayesini ülkesine geri gönderememekte ve bu konu ciddi bir engel teşkil etmektedir. Yurtdışına döviz, kar ve sermaye transferi konusunda yeni bir düzenleme yapılması ve bunların Suriye dışına çıkışının kolaylaştırılması da burada yatırım yapan Türk firması sayısını artıracaktır. Suriye'de ekonomik ve ticari faaliyetlerin büyük bir kısmı son dönemlerdeki liberalleşme çabalarına rağmen hala devlet tarafından yürütülmektedir. Uluslararası ihaleler gibi işbirliği fırsatlarının bizim sanayicimize ve ihracatçımıza duyurulması için resmi kanallarla sıkı bir irtibat kurulması şarttır. Suriye'ye ABD tarafından yaptırımlar uygulanıyorken Türkiye'nin yakınlık göstermesi ve ABD'nin tepkisine rağmen karşılıklı ziyaretlerin gerçekleşmesi hem diğer Arap ülkeleri bakımından hem de Suriye halkı bakımından bu zamana kadar oluşmuş bölgeye ve Ortadoğu halklarına yabancı Türk kimliği imajını da büyük ölçüde olumluya çevirecektir. Bu sebeple öncelikle yapılması gereken bu adımları pekiştirecek bölgedeki Türk imajını olumlu hale getirecek yeni adımların atılması ve gerekli tanıtımların yapılması olmalıdır.

Çünkü birçok Arap ülkesiyle serbest ticaret anlaşması yapmış ve bazıları ile gümrükleri sıfırlamış Suriye pazarına girmek diğer Arap ülkelerine de açılan kapıdan girmek anlamına gelecektir. Ayrıca turizm konusunda da yeterli tanıtım ve yukarıda da belirtildiği gibi bölgedeki Türk imajının daha olumlu bir hale getirilmesi ile Türkiye bölge kaynaklı büyük bir potansiyele kavuşacaktır.

Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine ihracatın sınır kapısı konumunda olan Suriye ile ticari ve ekonomik ilişkilerini geliştirmesi Türkiye'nin Ortadoğu'da kalıcı ve büyüyen bir pazar oluşturmaya bakımından da büyük katkı sağlayacaktır.

Yakın gelecekte Türkiye-Suriye ilişkilerinin seyrinin nasıl olacağı konusunda da bir öngörü yapmaya çalışırsak ekonomik ve siyasi ilişkilerin daha da gelişeceğini söyleyebiliriz. Serbest Ticaret Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi ile birlikte, 2004 yılı ilk altı aylık dış ticaret verilerine göre, Suriye'ye ihraç ettiğimiz sanayi ürünlerine uygulanan vergilerin toplamda yaklaşık %15'i, anlaşma'nın yürürlüğe girmesini müteakiben üçüncü yılın sonunda ise yaklaşık %50'si kaldırılmış olacaktır. Bu yönden bakarsak bu anlaşma kapsamındaki makine ihracatı bakımından Türkiye'nin önemli bir avantaj elde edeceği söylenebilir Suriye'ye ihracat potansiyelimiz açısından baktığımızda; Suriye özel sektörünün küçük ölçekli yatırımlara yönelmesi, ülkemizde üretilen makina, ekipman ve elektrikli cihazlar gibi yatırım mallarına olan talepleri artırmıştır. Suriye, 2004 yılı başı itibariyle ikinci el makina ithalatına izin vermiştir. Suriye makina ithalatının %50'si ülkemiz açısından ihracat potansiyelleri yüksek ve Suriye'de büyük talep gören tarım makinaları, gıda işleme ve paketlenme makinaları, tekstil makinaları, pompa ve kompresörler, iş makinaları ve takım tezgahlarından oluşmaktadır. Otomotiv ana ve yan sanayi ithalatı Türkiye için bir şans olabilir. 2003 yılı sonlarında otomobillere uygulanan gümrük vergilerinde %50'lere varan indirimler, otomobil ve oto yedek parçası ithalatını artırmıştır. Ağustos 2004'te Yatırım Konseyi, İran ve Mısırlı otomobil üreticilerinin yatırım projelerini onaylamış olması, yedek parça açısından ihtiyacın artacağını göstermektedir. Bölgesel ekonomi için çok önemli olan sınır ticareti de eğer söz konusu olan 4 sınır ticaret merkezi açılırsa ivme kazanacak ve ilişkilere hem siyasi hem ekonomik yönden büyük katkı yapacaktır. Geçmişte siyasi ve ekonomik ilişkilerimizin gelişmesinin önündeki önemli engellerden biri olan su sorunu konusunda da Asi nehri üzerinde kurulacak baraj inşası için alınan prensip kararının hayata geçirilmesi önemli bir adım olabilir. Bunun dışında Ürdün-Suriye-Türkiye bağlantısıyla Avrupa'ya ulaştırılması planlanan doğal gaz boru hattı sayesinde Suriye'den doğal gaz alınabilecektir. Suriye ve Türkiye sanayi alanında karşılıklı yatırımlara gidebilir. İnşaat, gıda işleme, çimento ,enerji nakil hattı, motorlu taşıt üretimi gibi birçok konuda Türk firmaları yatırım yapabilir. Cep telefonu ve internetin

kullanılmaya başlanmasıyla gelişmekte olan telekomünikasyon pazarında iş yapılabilirler.

İki ülkenin birbirine yatırım yapması ekonomik işbirliği alanlarının ve dolayısıyla karşılıklı çıkarların çokluğu şüphesiz siyasi ilişkilere iyi bir etki yapacaktır. Böylece her iki ülke ekonomik olarak varolan işbirliği potansiyellerini değerlendirerek beraber kalkınma fırsatı bulacaktır. Sadece AB hedefine ve ABD ile ilişkilerin seyrine göre politika yapan, ekonomi-politiğini sadece batı dünyasına göre şekillendiren bir Türkiye kalkınma da yeterli başarıyı gösteremeyecektir. 1990 sonrasında başlayan küresel süreç ile ekonomi ve politika da tüm alternatifleri değerlendirmek ve her ülke ile ekonomik ve politik çıkarlar gereği ittifaklar kurmak gerekmektedir. Jeopolitik bakımından oldukça özel bir konuma sahip olan Türkiye, küresel güçlerin eskiden beri hakimiyet kurmak istedikleri ve menfaatlerinin kaçınılmaz bir biçimde çatışma alanı olan Ortadoğu’da bölgeye yabancı bir politika izlememelidir. Dış ilişkiler stratejisinde somut ulusal çıkarlarını bulunduğu jeopolitik konum, küresel güçler, bölgesel güçleri bunların stratejileri de göz önünde bulundurarak şu zamana kadar yeterince ilgilenmediği komşu ülkelerle ilişkilerini geliştirmelidir. Burada günümüzde en önemli jeoekonomik kaynak olarak görülen petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarına sahip bölgeye yönelik kapsamlı bir strateji geliştirilmesi kaçınılmaz bir zorunluluktur. Karşılıklı bağımlılık düzeyini yükseltecek ekonomik adımların atılması Türkiye-Suriye ve genel olarak diğer bölge ülkelerinin lehine işleyecektir. Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye’nin bu sınır ticaret merkezleri sayesinde ticaretinin geliştirmesi ve adeta ortak bir ekonomik bölge haline gelmesi hem bu bölgeleri kalkındıracak hem zaten geçmişten gelen kültürel bağlara sahip bölge insanını birbirine yakınlaştıracak hem de sınır güvenliği için yapılan savunma harcamalarını bir nebze azaltarak iki ülke ekonomisinin bu kaynağı başka alanlara kanalize etmesini sağlayacaktır. Ekonomik kalkınma Güneydoğu Anadolu’da yaygın olarak görülen işsizlik ve terör hareketlerini de azaltıcı bir etki yapacaktır. Böylece bölgesel ekonomik entegrasyon dış politikada gerginlikleri azalmasına yardımcı olacak bir faktör olacaktır. Türkiye’nin ve Suriye’nin ekonomik ve siyasi ilişkilerini bu yönde değerlendirmeleri hem iki ülke hem de bölge için faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

Abdullah, Ömer Faruk. “Suriye Dosyası”, 1.Baskı, İstanbul: Akabe Yayınları,1985

ANABRİTANNICA Genel Kültür Ansiklopedisi. (1990) İstanbul

Akdemir, Salih. “Suriye’deki Etnik ve Dini Yapının Siyasi Yapının Oluşmasındaki Rolü”, Ankara: Avrasya Dosyası,cilt: 6,sayı: 1,2000

Arı, Tayyar. “Geçmişten Günümüze Ortadoğu”, 1. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları,2004.

Aygül, Arda, Özdemir, Banu, Özsalgır, Berk, Biçel, Çağla, Erkan, Halil , Kadiri, Meryem, Arıdııcı, Nuray, Usta, Nurhak, Arvasi, Ömer, Başaran, Sertuğ , der. Kona, Gamze Güngörmüş.”Ortadoğu Orta Asya ve Kesişen Yollar”, 1.Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık,2003.

Aydos, Volkan, Duran, Meltem.“Suriye Ülke Etüdü”,İstanbul:İstanbul Ticaret Odası Yayınları,Yayın No:2000-30,2000

Collelo, Thomas. “Syria a Country Study”, United States Government Secretary of the Army Federal Research Division, Washington D.C.,1988

Dağ, Ahmet Emin.“Hafız Esad’ın Dış Politikası ve Soğuk Savaş Sonrası Suriye-İsrail Barış Süreci”, M.Ü. Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü,Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi,1999

Davutoğlu, Ahmet. “Stratejik Derinlik Türkiye’nin Uluslararası Konumu”, 17. Baskı, İstanbul: Küre yayınları, 2004

Devlet Su İşleri Raporu. “Fırat ve Dicle Nehirleri ile ilgili Türkiye-Suriye-Irak Arasındaki Sorunlar”,1984.

Dış Ticaret Müsteşarlığı . “Dış Ticaret Dergisi” ,yıl:7,Sayı :25,2002

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), “Suriye Ekonomisi ve Türkiye – Suriye Ekonomik ve Ticari İlişkileri Raporu”, Şubat 2002

Dış Ticaret Müsteşarlığı, “ Irak Savaşının Gölgesinde Türkiye Ortadoğu Ülkeleri Ticari İlişkileri”, Erişim (homepage) URL: <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/Irak/Iraksavaşiningolgesinde.pdf>

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK). “Suriye Ülke Bülteni”, Erişim (homepage) URL: <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf> , 2004.

Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA) ,”A Statistical Portrait: Women and Men in the Syrian Arab Republic”, New York: United Nations,2001.

Efegil, Ertan. “Körfez Krizi ve Türk Dış Politikası Karar Verme Modeli” 1. Baskı, İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2002.

El Laithy, Heba, Abu İsmail ,Khalid, “Poverty In Syria:1996-2004,Diagnosis And Poor Policy Considerations”, United Nations Development Programme, June 2005.

Erciyes, Erdem. “Ortadoğu Denkleminde Türkiye-Suriye İlişkileri”, 1.Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık,2004.

GAP İdaresi Başkanlığı.”GAP Dergisi”, Yıl 2. Sayı 4,1994.

Gözenç, Selami. “Güneybatı Asya “Ortadoğu” Ülkeler Coğrafyası”, 2.Baskı, İstanbul: Çantay Kitabevi,1999.

Gündüz, Nalan.”Türkiye-Suriye Ticari İlişkileri”, M.Ü. Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi,2002.

Hinnebusch, Raymond A. “The Political Economy of Economic Liberalization in Syria”, International Journal of Middle East Studies,27,1995.

Hinnebusch, Raymond A.”Syria: Revolution From Above”, London: Routledge,2001.

Hopfinger, Hans, Boeckler, Marc. “Step by Step to an Open Economic System: Syria Sets Course for Liberalization”,British Journal of Middle Eastern Studies, 23 (2),1996.

İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME), “Ekonomik Durum, Yabancı Sermaye, Dış Ticaret ve İthalat Mevzuatı”, Erişim (homepage) URL: <http://www.igeme.org.tr/tur/yerinde/suriye/suriye1.pdf>.

İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME), “Bölüm II, Tarım Ürünleri ve Gıda Pazarı”, Erişim (homepage) URL: <http://www.igeme.org.tr/tur/yerinde/suriye/suriye2.pdf>.

İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME), “Bölüm III, Sanayi Ürünleri Pazarı”, Erişim (homepage) URL: <http://www.igeme.org.tr/tur/yerinde/suriye/suriye3.pdf>.

Karataş ,Muhammed.” Sosyo-Ekonomik Gelişme Göstergesi Kriteri Olarak İnsani Kalkınma Endeksi (Muğla Örneği)”, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi,2005,Cilt 7.Sayı 1, Erişim (homepage) URL: <http://www.isguc.org>.

Kırkık, Ramazan, Hasan, Özmen, Börklü, Meşkure,Uruz, Abdullah.” Türkiye-Suriye İlişkileri ve Suriye’nin Etnik Yapısı”, İstanbul: Aydınlar Ocağı Yayınları, Açık Oturum Dizisi:19,2000.

Kiernan, Peter.”Syria’s Economic Dilemma”, Londra: The Middle East, (3),1999.

Kosgeb Pazar Araştırma Ve İhracatı Geliştirme Merkezi (KOSGEB), “Suriye Ülke Raporu” Erişim (homepage) URL: [http:// www.kosgeb.gov.tr/Ekler/Dosyalar/Yayin/50/SuriyeUlkeRaporu.doc](http://www.kosgeb.gov.tr/Ekler/Dosyalar/Yayin/50/SuriyeUlkeRaporu.doc).

Lewis, Bernard. “Ortadoğu’nun Çoklu Kimliği”, İstanbul; Sabah Kitapları, 2000.

Lobmeyer, Hans Günter. “Suriye: Leviathan’ın Diyarı, Ortadoğu’da Sivil Toplumun Sorunları”, der. Ferhad İbrahim ve Heidi Wedel, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

Moshe, Maoz, Avner, Yaniv. “Syria Under Asad”, London and Sydney: Croom Helm, 1986.

Milton-Edwards, Beverley. “Contemporary Politics in the Middle East”, Cambridge: Polity Press, 2000.

Owen, Roger ve Pamuk, Şevket. “20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi”, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002.

Plaut, Steven. “The Collapsing Syrian Economy”, The Middle East Quarterly, September 1999, Volume VI: Number 3

Perthes, Volker. “The Syrian Economy In The 1980s”, Middle East Journal, Vol: 46 No: 1, 1992.

Pölling, Sylvia. “Investment Law No. 10: Which Future for the Private Sector?” Contemporary Syria, London: British Academic Press, 1994.

Sukkar, Nabil. “The Crisis of 1986 And Syria’s Plan For Reform”, Contemporary Syria, London: British Academic Press, 2004.

Şalvarcı, Yakup. “Pax Aqualis-Türkiye-Suriye-İsrail İlişkileri, Su Sorunu ve Ortadoğu”, 2. Baskı, İstanbul: Zaman Kitap, 2003.

Şen, Sabahattin. “Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi”, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 1999.

Şen, Sabahattin. “Ortadoğu’da İdeolojik Bunalım”,1.Baskı,İstanbul: Birey Yayıncılık,2004.

T.C. Şam Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. “Suriye Ülke Raporu”,Şam,2003.

T.C. Şam Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. “Suriye Ülke Raporu”,Şam,2002.

T.C. Şam Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği,”Suriye’nin Aylık Ekonomik Raporları”, Erişim (homepage) URL:

<http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/SYR/Nisan.doc>.

<http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/SYR/Mayis.doc>.

<http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/SYR/haziran.doc>.

<http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/SYR/temmuz1.doc>.

<http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/SYR/agustos.doc>.

<http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/SYR/eylul.doc>.

<http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/SYR/ekim.doc>.

The Economist Intelligence Unit, Country Profile, Syria,London, 2003.

The Economist Intelligence Unit, Country Profile, Syria,London, 2002.

The Economist Intelligence Unit, Country Profile, Syria,London, 2001.

Uluatam, Özhan..”Damlaya Damlaya ...Su Sorunu”,Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,1998.

Uluslararası Enerji Ajansı (EIA), “Suriye 2004 verileri”, Erişim (homepage) URL:

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/syria.html>

Umar, Ömer Osman. “Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)”,Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları NO:3, 2003.

United Nations Development Programme, “Human Development Reports”, Erişim (homepage) URL: http://www.undp.org/hdr2003/indicator/cty_f_ISR.html,

URL:http://hdr.undp.org/statistics/data/cty/cty_f_TUR.html

Van Dam, Nikolaos. “Minorities and Political Elites in Iraq and Syria,” *Sociology of developing Societies*, der.Talal Asad ve Roger Owen, New York: Monthly Review Press, 2003.

Yıldız, Gökarp. “Golan Tepelerinin Sratejik Önemi ve Politikalar”, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2000.

Zehir, Cemal .”Türkiye ve Ortadoğu Su Meselesi”, İstanbul: Marifet Yayınları, 1998.

Zisser, Eyal. “Asad’s Legacy-Syria in Transition”, London: C.Hurst and Company, 2001.

1) SURIYE YATIRIM TEŞVİK MEVZUATI ÖZETİ (Law: 10)

Projede kullanılacak makine ve ekipman, taşıt araçları ile diğer gerekli olan malların ithalatı, gümrük vergisi ve diğer vergilerden muaftır.

Proje, işletmeye alınmasından itibaren 5 yıl gelir vergisinden muaftır.

Üretilen mal ve hizmetin % 50'sinin ihraç edilmesi halinde gelir vergisi muafiyeti 7 yıla çıkmaktadır.

Yurtdışından getirilen yabancı sermayeye, Suriye Ticaret Bankasında geçerli faiz oranları tahakkuk ettirilmektedir.

Yabancı yatırımcının yatırım için yurtdışından getirdiği sermayenin bakiyesini tekrar yurtdışına transfer etmesi mümkündür.

Yabancı yatırımcılar getirdikleri sermayenin garantisi altında devlet bankalarından mahalli para ile kredi alabilirler.

Yabancı yatırımcılar hisselerine düşen sermayelerini isterlerse 5 yıl sonra yurtdışına transfer edebilirler.

Projenin uygulanmaması halinde yurda getirilen döviz 6 ay sonra mahrecine iade edilir.

Kar ve faiz transferleri yıllık olarak yapılır.

Proje tutarının % 25 hissesinin Kamu kurumlarına ait olması halinde gelir vergisi muafiyeti 9 yıla çıkmaktadır. Bu şirketlerin hisselerinde damga pulu resmi alınmayacaktır.

Hisse senetlerinin kıymet tespitinde komşu ülke kuru dikkate alınacaktır.

2) Türkiye ve Suriye Arasında İmzalanmış Anlaşma ve Protokoller

Önemli Anlaşma ve Protokoller

Anlaşma / Protokol	İmza Tarihi
Ticaret Anlaşması	17.09.1977
İkili Hava Ulaştırma Anlaşması	13.11.1976
Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması	23.03.1982
Ekonomik, Bilimsel, Teknik ve Ticaret İşbirliği Karma Komisyonu Kurulmasına İlişkin Anlaşma	23.03.1982
Uzun Vadeli Ekonomik İşbirliği Anlaşması	23.03.1982
Uluslar arası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması	23.03.1982
Gümrük İşbirliği ve Kaçakçılığın Önlenmesi Protokolü	23.03.1982
Telekomünikasyon Alanında Mutabakat Muhtırası	23.03.1982
Turizm İşbirliği Anlaşması	19.05.1982
Turizm İşbirliği Uygulama Protokolü	16.03.1983
Ekonomik İşbirliği Protokolü	17.07.1987
Gümrükler alanında karşılıklı yardımlaşma ve işbirliği anlaşması	29.07.2003
Petrol, Gaz ve Mineral Kaynaklar alanında işbirliği anlaşması	29.07.2003
Sağlık alanında işbirliği anlaşması	29.07.2003
Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi	06.01.2004
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması	06.01.2004
Uluslararası karayolu yük ve yolcu taşımacılığı anlaşması	10.05.2004
Sivil taşımacılık anlaşması	13.07.2004

Kaynak: DTM

Serbest Ticaret Anlaşması

Serbest Ticaret Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi ile birlikte, 2004 yılı ilk altı aylık dış ticaret verilerine göre, Suriye'ye ihraç ettiğimiz sanayi ürünlerine uygulanan vergilerin toplamda yaklaşık %15'i anlaşmanın yürürlüğe girmesini müteakiben üçüncü yılın sonunda ise yaklaşık %50'si kaldırılmış olacaktır. Türkiye ile Suriye arasındaki tarım ürünleri ticaretine ilişkin olarak ise; sektörel hassasiyetler dikkate alınarak seçilmiş ürünlerde karşılıklı olarak gümrük vergisi muafiyeti/indirimleri tesis edilmiştir.

Bu çerçevede, ilk etapta %1, %1.5 ve %3.5 gümrük vergisine tabi mallar Anlaşma yürürlüğe girdikten hemen sonra sıfırlanacaktır. %5 ve %7 oranında gümrük vergisine tabi olan mallar anlaşmanın yürürlüğe girmesini takiben 3 yıl içinde, %10, %11.75 ve %14.5 oranında gümrük vergisine tabi olan mallar anlaşmanın yürürlüğe girmesini takiben 6 yıl içinde, %20 ve %23.5 oranında gümrük vergisine tabi olan

mallar anlaşmanın yürürlüğe girmesini takiben 9 yıl içinde, %29, %35 ve %47 gümrük vergisine tabi olan mallar 12 yıl içinde kademeli olarak sıfırlanacaktır.

3) Suriye'nin Üyesi Olduğu Uluslararası Kuruluşlar

AFESD, AL, AMF, CAEU, ABEDA, CCC, ESCWA, FAO, G-24, G-77, IAEA, IBRD, ICAO, ICC, ICRM, IDA, IDB, IFAD, IFC, IFRC, IHO, ILO, IMF, IMO, Intelsat, Interpol, IOC, ISO, ITU, NAM, OAPEC, OIC, UN, BM (Güvenlik Konseyi geçici), UNESCO, UNIDO, UNRWA, UPU, WCO, WFTU, WHO, WMO, WTO, UNCTAD